

**Інститут соціальної та політичної психології
Національна академія педагогічних наук України
Інститут соціальної та політичної психології
Національна академія педагогічних наук України**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БЛОЗВА ПАВЛО ІГОРОВИЧ

УДК 316.614.5:316.723

ДИСЕРТАЦІЯ

**СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС
СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ**

19.00.11 – політична психологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ П. І. Блозва

Науковий керівник – Васютинський Вадим Олександрович,
доктор психологічних наук, професор

Київ – 2017

Блозва П. І. Соціальний капітал як психологічний ресурс становлення політичної культури молоді. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.11 – політична психологія. – Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – Київ, 2017.

Дисертацію виконано в межах науково-дослідної роботи лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Соціально-психологічні чинники подолання бідності як стилю життя» (2011 – 2015 рр., державний реєстраційний номер 0111U001263) і «Психологічні стратегії адаптації спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту» (2016 – 2018 рр., державний реєстраційний номер 0114U001513).

Дисертаційна робота є самостійним, цілісним і завершеним дослідженням, що поглиблює знання про особливості становлення політичної культури молоді під впливом соціального капіталу як психологічного ресурсу та можливості, які дає його актуалізація. Робота містить нові науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати, що є суттєвим внеском у розвиток політичної психології.

У дисертації подано теоретичне та емпіричне розв'язання наукової проблеми – природи соціального капіталу як психологічного ресурсу, що впливає на процес становлення політичної культури молоді. Отримані результати дають змогу зробити такі висновки.

Визначено, що соціальний капітал як психологічний ресурс – це накопичені можливості середовища міжособової взаємодії, використовуючи які людина може досягнути власних цілей і/або сприяти досягненню намірів групи, до якої належить. Виділено компоненти соціального капіталу як психологічного ресурсу: ефективність соціальної взаємодії, ідентифікація з групою, соціальна згуртованість, міжособова довіра, готовність до взаємодопомоги. У межах цих компонентів соціальний капітал молоді характеризують: легкість установаження контактів, низька довіра у взаєминах, більша ідентифікація з близьким оточенням, ніж із соціальними інститутами.

Політична культура молоді – сукупність психологічних конструктів, які специфікують життєтворення молодих осіб у політичному середовищі та поширюються в межах спільноти через соціальні контакти. Виділено складові політичної культури молоді, які є потенційно чутливими на вплив соціального капіталу: уявлення про політику, політичні цінності, мотиви участі в політичній взаємодії, політичні символи, політична поведінка.

На основі теоретичного аналізу можна зробити висновок, що становлення політичної культури молоді на основі соціального капіталу як психологічного ресурсу: завдяки ефективній соціальній взаємодії молодь здобуває якісніші знання про політику; за більш виразної ідентифікації з групою – переймає нову і/або коригує власну систему політичних символів, на основі якої створює образ «свої – чужі»; соціальна згуртованість сприяє тісному об'єднанню з іншими членами спільноти, що дає змогу перейти нові політичні цінності, а це веде до усвідомленого вибору; накопичення психологічного ресурсу міжособової довіри сприяє тіснішій співпраці в межах спільноти та усвідомленню мотивів участі в політичній взаємодії; готовність до взаємодопомоги постає як психологічний ресурс свідомої політичної поведінки.

Щодо прояву компонентів соціального капіталу можна говорити про добрі навички спілкування, проте низьку міжособову довіру і відособлення від групи. Молодь часто орієнтується лише на себе, неохоче об'єднується з іншими заради досягнення певних цілей, охочіше ідентифікується й кооперується з близькими особами, ніж із соціальними інститутами.

У системі складових політичної культури отримано такі результати: молодь досить добре обізнана про політичне середовище, свої права та обов'язки в ньому; політичним цінностям молоді властивий невеликий зсув до більш жорстких та, подекуди, авторитарних ідеалів; у молоді знижений рівень толерантності й довіри до соціально-політичних інститутів і груп; спектр поведінкових проявів у політиці є досить вузьким.

Психологічними джерелами утворення соціального капіталу як психологічного ресурсу є: особистісні риси, професійні та емоційні ресурси

соціального середовища, інституційні контакти. Виявлено психологічні джерела становлення політичної культури: компетентність особи в політиці, статус взаємодії з політичним середовищем, громадянська активність.

Утворення джерел соціального капіталу спирається на такі тенденції: особистісні риси визначають ступінь важливості навичок спілкування, легкості встановлення контакту, відчуженості взаємодії; сприймання себе та інших сприяє тому, що особа виробляє систему «свій – чужий» залежно від власної самоповаги, і що остання є вищою, то більш відкритою до нової комунікації є людина; професійні та емоційні ресурси соціального середовища зумовлюють коло спілкування для формування й поділяння соціального капіталу; інституційні контакти спричиняє дотримання особою певного стилю взаємодії із соціальними інститутами, що базується на власному уявленні та довірі до них.

На цій основі описано прояв компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу: ефективність соціальної взаємодії простежується через легкість у спілкуванні, соціальну активність, рівень відчуженості; соціальна згуртованість – через горизонтальний індивідуалізм; ідентифікація з групою – через відчуття належності до етногрупи та ресурс соціальних інститутів; міжособова довіра – через довіру до близького оточення; готовність до взаємодопомоги – через співробітно-конвенційний стиль міжособової поведінки. Готовність до взаємодопомоги не проявила значущих зв'язків.

Джерела становлення політичної культури молоді виявляють такі залежності: компетентність особи в політиці продукує нові уявлення про політику, знання особливостей її функціонування; статус взаємодії з політичним середовищем породжує ставлення особи до політики загалом і своєї ролі в ній зокрема; громадянська активність визначає можливості впливати на політичний процес у суспільстві та усвідомлювати наявність відповідних ресурсів.

З огляду на це структуру політичної культури молоді як об'єкта впливу соціального капіталу описано таким чином: уявлення про політику

відображаються в уявленнях про демократію; політичні цінності– в індивідуалізмі, толерантності та довірі до соціально-політичних інститутів; політичні символи– у схильності виправдовувати авторитаризм та культурній ідентифікації; мотиви участі в політичній взаємодії – у життєзабезпеченні і владному самоствердженні; політична поведінка – в установці на політичну активність. Політичні символи не показали значущих зв'язків.

Виявлено значущі зв'язки між компонентами соціального капіталу як психологічного ресурсу і складовими політичної культури: ефективна соціальна взаємодія поглиблює уявлення про політику та виконує функцію політичної комунікації; ідентифікація з групою спрощує політичні цінності, виконує функцію соціалізації; соціальна згуртованість урізноманітнює політичні цінності та політичну поведінку, виконує функцію творення інтересів; міжособова довіра звужує мотиви участі в політичній взаємодії, виконує функцію накопичення інтересів.

Доведено можливості активізації компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу зміни складових політичної культури: активізація ефективної соціальної взаємодії на індивідуальному і груповому рівнях розширює уявлення про політику, звужує спектр політичної поведінки, водночас на груповому – увиразнює політичні цінності; активізація ідентифікації з групою на індивідуальному та груповому рівнях звужує спектр політичної поведінки, на індивідуальному – увиразнює політичні цінності, а на груповому – спрощує їх та поглиблює уявлення про політику; активізація соціальної згуртованості на індивідуальному та груповому рівнях розмиває мотиви участі в політичній взаємодії натомість на індивідуальному – збіднює уявлення про політику та звужує політичні цінності, тоді як на груповому спостерігається збагачення уявлень про політику та уточнення політичних цінностей; активізація міжособової довіри на індивідуальному і груповому рівнях розмиває мотиви участі в політичній взаємодії, тільки на груповому – звужує уявлення про політику, але розширює спектр політичної поведінки.

Узагальнено відмінності між індивідуальним і груповим варіантами активізації психологічної ресурсності соціального капіталу в процесі становлення політичної культури молоді: активізація на груповому рівні поглиблює уявлення про політику та увиразнює політичні цінності, але послаблює особистісну мотивацію політичної поведінки; на індивідуальному рівні простежуються позитивні зміни в уявленнях про політику в межах соціальної взаємодії та політичних цінностей – в ідентифікації з групою.

Ключові слова: соціальний капітал, політична культура, психологічний ресурс, активізація психологічної ресурсності.

Abstract

Blzova P.I. Social Capital as a psychological resource for the formation of the Political Culture of youth. - On the rights of the manuscript.

Thesis for a candidate degree in psychology, speciality 19.00.11 – political psychology. – Institute of Social and Political Psychology of National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2017.

The dissertation was performed within the framework of research work of the Laboratory of Psychology of Masses and Communities of the Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine "Socio-psychological factors of poverty reduction as a lifestyle" (2011-2015, state registration number 0111U001263) and "Psychological strategies for adaptation of the community to Conditions and Consequences of a Military Conflict" (2016-2018, state registration number 0114U001513).

The thesis is an independent, holistic and completed study that deepens knowledge about the peculiarities of the formation of the youth political culture under the influence of social capital as a psychological resource and the possibilities that make it actual. The work contains new scientifically grounded theoretical and practical results, which is a significant contribution to the development of Political Psychology.

The dissertation presents the theoretical and empirical solution of the scientific problem – the nature of social capital as a psychological resource, which influences the process of formation of the youth political culture. The results obtained allow us to make the following conclusions.

It has been determined that social capital as a psychological resource is the accumulated possibilities of interpersonal interactions environment, using which one can achieve his own goals and / or contribute to the achievement of the intentions of the group to which it belongs. The components of social capital as a psychological resource are allocated: the effectiveness of social interaction, identification with the group, social cohesion, interpersonal trust, readiness for mutual assistance. Within these components, the Social Capital of young people is characterized by: the ease of establishing contacts, low trust in relationships, greater identification with the surrounding environment than with social institutions.

The political culture of youth is a set of psychological constructs that characterize the viability of young people in the political environment and spread within the community through social contacts. The components of the political culture of young people who are potentially sensitive to the influence of social capital are outlined: ideas about politics, political values, motives for participating in political interaction, political symbols, political behavior.

On the basis of theoretical analysis, one can conclude that the formation of a youth political culture on the basis of social capital as a psychological resource: thanks to effective social interaction, youth acquire more qualitative knowledge of politics; for more explicit identification with the group - it takes over and / or corrects its own system of political symbols, on the basis of which creates the image of "their own symbols – symbols which shared others"; social cohesion promotes close association with other members of the community, enabling new political values to be taken, which leads to a conscious choice; the accumulation of the psychological resource of interpersonal trust promotes closer cooperation within the community and awareness of the motives of participation in political interaction; readiness for mutual help appears as a psychological resource of conscious political behavior.

As for the components of social capital, one can speak of good communication skills, but low interpersonal trust and isolation from the group. Young people often focus on themselves, reluctantly unite with others in order to achieve certain goals, are more likely to be identified and co-operated with close people than with social institutions.

In the system of components of political culture, the following results are obtained: young people are very well informed about the political environment, their rights and responsibilities in it; the political values of young people are characterized by a slight shift towards more rigid and, sometimes, authoritarian ideals; young people have a lower level of tolerance and trust in socio-political institutions and groups; The range of behavioral manifestations in politics is rather narrow.

Psychological sources of the formation of social capital as a psychological resource are: personality traits, professional and emotional resources of the social environment, institutional contacts. The psychological sources of the formation of Political Culture are revealed: the person's competence in politics, the status of interaction with political environments, and civil activity.

The sources formation of social capital is based on the following trends: personality traits determine the importance of communication skills, ease of establishment of contact, alienation of interaction; the perception of oneself and others contributes to the fact that the person produces the system "friend or foe" depending on his own self-esteem, and that the latter is higher, the person is more open to new communication; the professional and emotional resources of the social environment predetermine the circle of communication for the formation and division of social capital; Institutional contacts lead to a person having a certain style of interaction with social institutions, based on his own perceptions and trust in them.

On this basis, we described the manifestation of the components of social capital as a psychological resource: the effectiveness of social interaction is traced through ease of communication, social activity, level of alienation; social cohesion - through horizontal individualism; identification with the group - due to the feeling of belonging to the ethno group and the resource of social institutions; interpersonal

trust - due to trust in a close environment; readiness for mutual help - through the co-breeding and conventional style of interpersonal behavior. Readiness for mutual assistance did not show meaningful connections.

Sources of formation of the political culture of youth reveal the following dependencies: the competence of a person in politics produces new ideas about politics, knowledge of the peculiarities of its functioning; the status of interaction with the political environment generates a person's attitude towards politics in general and its role in it in particular; civic activism determines the possibility of influencing the political process in society and aware of the availability of appropriate resources.

Given this structure of the political culture of youth as an object of influence of social capital can be described as follows: the concept of politics reflected in representations about democracy; political values - in individualism, tolerance and trust in socio-political institutions; political symbols – in the tendency to justify authoritarianism and cultural identification; motives for participating in political interaction - in life support and self-assertion; political behavior – in the installation of political activity. Political symbols have not shown meaningful connections.

Significant links between components of social capital as a psychological resource and components of political culture are revealed: effective social interaction deepens the concept of politics and serves as a function of political communication; identification with the group simplifies political values, performs the function of socialization; social cohesion diversifies political values and political behavior, fulfills the function of creating interests; interpersonal trust narrows the motives for participating in political interaction, fulfills the function of accumulation of interests.

The possibilities of activating the components of social capital as a psychological resource of changes in the components of political culture are proved: activation of effective social interaction at the individual and group levels broadens the perception of politics, narrows the spectrum of political behavior, and at the same time, in the group, it permeates political values; the intensification of identification with the group on an individual and group level narrows the spectrum of political behavior, on an individual one - it permeates political values, and on the group one –

it simplifies and deepens the idea of politics; the activation of social cohesion at the individual and group levels blurs the motives for participation in political interaction in return for an individual one – impoverishes the notion of politics and narrows political values, whereas the group enriches the concepts of politics and clarifies political values; the activation of interpersonal trust at the individual and group levels blurs the motives for participation in political interaction, only on the group – narrowing the perception of politics, but expanding the range of political behavior.

The differences between individual and group variants of activating the psychological resource of social capital in the process of formation of the youth political culture are summarized: activation at the group level deepens the perception of politics and perpetuates political values, but weakens the personal motivation of political behavior; At the individual level, there are positive changes in the perceptions of politics within the framework of social interaction and political values – in identifying with the group.

Key words: Social Capital, Political Culture, psychological resource, activation of psychological resource.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

А) Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Блозва П. І. Психологічний ресурс соціального капіталу в становленні громадянської компетентності особистості: теоретичний аналіз / П. І. Блозва // Проблеми політичної психології : зб. статей / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології. – К.: Міленіум. – 2015. – Вип. 2. – С. 48-60.

2. Блозва П. І. Соціальний капітал як психологічний ресурс становлення політичної культури: модель емпіричного дослідження. / П. І. Блозва // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – Вип. 37(40) – 2016. – С. 114 – 125

3. Блозва П. І. Соціальний капітал як психологічний ресурс: теоретичне означення поняття. / П. І. Блозва // Проблеми політичної психології : зб. статей / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2016. – Вип. 3 (17) – С. 59 – 72

4. Блозва П. І. Структурні компоненти політичної культури: психологічні чинники становлення / П. І. Блозва // Проблеми політичної психології : зб. статей / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2017. – Вип. 4 (18) – С. 253-267

Публікації у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз:

5. Блозва П. І. Чинники становлення соціального капіталу як психологічного ресурсу особистості / П. І. Блозва // Психологія і особистість. – 2016. – №2 (10). – С. 65–78.

6. Блозва П. І. Активізація соціальної взаємодії як чинник підвищення рівня прояву структурних компонентів політичної культури молодшої особи /

П. І. Блозва // Психологічні перспективи. – Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, Ін-т соц. та політ. психол. НАПН України. – Луцьк: Вид-во СНУ. – 2017. – Вип. 29 – С. 21-35

Б) Опубліковані праці апробаційного характеру:

7. Блозва П. І. Психологічний зміст соціального капіталу: джерела становлення. / П. І. Блозва // Історична психологія та мультикультурність. Збірка статей II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки» – 5 лютого - 5 березня 2015 р. / за наук. ред. Яремчук О. В. – Одеса. Одеський національний університет, 2015. – С. 160 - 168

8. Blozva P. I. Social capital as a psychological resource in closed and open societies / P. I. Blozva // Proceedings of the IV International Scientific and practical seminar «Psychology of Political and Economic Self-Constitution» (May 20th, 2016, Kyiv). – Kyiv, 2016. – С. 6-10;

9. Блозва П. І. Соціальний капітал у відкритих і закритих системах організацій / П. І. Блозва // Матеріали III Всеукраїнського науково-практичного семінару «Психолого-економічні вектори розвитку особистості і суспільства» (27 жовтня 2016 року, м. Запоріжжя). – Запоріжжя: ЗНУ. – 2016. – С. 53 – 55;

В) Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації.

10. Блозва П. І. Дослідження онлайн відеоігор як джерела соціального капіталу / П. І. Блозва – Психологічна освіта в Україні: традиції, сучасність та перспективи, 21-22 квітня 2017 року : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю з нагоди святкування 50-річчя від початку фахової підготовки психологів у Київському національному

університеті імені Тараса Шевченка та Дня психолога / За ред. І. В. Данильченка. – К. :Логос, 2017. – С. 23-26.

11.Блозва П. І. Відеогра як інструмент дослідження міжособової взаємодії / П. І. Блозва. – Психологія очима молоді : Матеріали І науково-практичної конференції студентів та молодих вчених з міжнародною участю. Львів, 12-13 травня 2017 року – Львів: Український католицький університет, 2017. – С. 15-16.

ЗМІСТ.....	14
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО РЕСУРСУ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ.....	22
1.1. Політична культура молоді в сучасній психологічній науці.....	22
1.2. Соціальний капітал у контексті політичного життя суспільства.....	33
1.3. Теоретико-методологічний аналіз політичної культури молоді як надбання соціального капіталу.....	41
Висновок до розділу 1.....	47
РОЗДІЛ 2. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК МОЛОДІ.....	50
2.1 Організація емпіричного дослідження становлення політичної культури і ролі в цьому процесі соціального капіталу як психологічного ресурсу.....	50
2.2. Рівень складових соціального капіталу як психологічного ресурсу і політичної культури молоді.....	68
2.2.1. Результати дослідження психологічних складових політичної культури.....	69
2.2.2 Основні джерела становлення політичної культури молоді.....	94
2.2.3. Результати дослідження компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу.....	99
2.2.4. Джерела становлення соціального капіталу як психологічного ресурсу.....	118
2.3. Структурно-функціональні особливості становлення політичної культури на основі психологічного ресурсу соціального капіталу.....	124
Висновок до розділу 2.....	133
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИЯВЛЕННЯ ВПЛИВУ АКТИВІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО РЕСУРС КОМПОНЕНТІВ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ	

КУЛЬТУРИ МОЛОДІ.....	137
3.1 Програма експериментального впливу на психологічні компоненти політичної культури за допомогою активізації психологічного ресурсу компонентів соціального капіталу.....	137
3.2 Результати експериментального впливу на компоненти політичної культури засобами активізованого психологічного ресурсу компонентів соціального капіталу.....	143
3.2.1. Функціональні зміни структурних компонентів політичної культури під впливом активізації ефективної соціальної взаємодії.....	143
3.2.2. Функціональні зміни структурних компонентів політичної культури під впливом активізації ідентифікації з групою.....	150
3.2.3. Функціональні зміни структурних компонентів політичної культури під впливом активізації соціальної згуртованості.....	154
3.2.4. Функціональні зміни структурних компонентів політичної культури під впливом активізації міжособової довіри.....	159
Висновок до розділу 3.....	163
ВИСНОВКИ.....	165
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	168
ДОДАТКИ.....	185

ВСТУП

Актуальність. Політична культура молоді являє собою складну систему політичних уявлень, цінностей, залучення та проявів активності в політичному середовищі. Становлення цього психологічного феномена неможливе без тісної соціальної взаємодії – мережі соціальних контактів, довіри між членами спільноти, спільних життєвих поглядів.

Поняття політичної культури вчені досліджували через спробу типологізації політичних культур (Г. Алмонд, С. Верба), вивчення її ролі в побудові демократії співучасті (А. Лейпхарт) та збереженні демократичної стабільності (Е. Екстейн). Серед перших у цій тематиці можна виділити праці, спрямовані на загальну характеристику політичної культури українського суспільства (Є. Головаха), етнічні аспекти її формування (Л. Нагорна), співвідношення понять «культура» і «політика» (Н. Гайворонюк).

Важливим чинником становлення політичної культури є соціальний капітал. Його було ґрунтовно досліджено в економічному вимірі (накопичення для отримання матеріальних вигод – П. Бурдье), соціологічному (утворення людського капіталу організацій – Д. Коулмен), політологічному (ресурс збереження демократії – Р. Патнем. Учені досліджували й психологічну природу соціального капіталу (П. Шихірев), його специфічний вплив на цінності та економічну поведінку (Н. Лебедева, О. Татарко). Вітчизняні автори аналізують цей феномен через визначення його української специфіки (Л. Яворська, О. Попадинець), громадянської активності територіальної спільноти (Л. Найдьонова) та студентської молоді (І. Семків).

Але не досить вивченим є місце соціального капіталу як психологічного ресурсу в еволюції політичної культури молоді і перетворенні її на вагомий психологічний утвір. Ці обставини стали визначальними для вибору теми дослідження «Соціальний капітал як психологічний ресурс становлення політичної культури молоді».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної роботи лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Соціально-психологічні чинники подолання бідності як стилю життя» (2011 – 2015 рр., державний реєстраційний номер 0111U001263) і «Психологічні стратегії адаптації спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту» (2016 – 2018 рр., державний реєстраційний номер 0114U001513). Тему узгоджено бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 23.12.2014р.).

Об'єктом дослідження є процес становлення політичної культури молоді.

Предметом дослідження є особливості соціального капіталу як психологічного ресурсу становлення політичної культури молоді.

Мета дослідження: виявити особливості і практичні можливості використання соціального капіталу як психологічного ресурсу в процесі становлення політичної культури молоді в умовах розбудови громадянського суспільства.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз досліджень політичної культури і соціального капіталу та їхнього взаємозв'язку.
2. Виявити рівні прояву складових політичної культури і компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу.
3. Визначити психологічні джерела формування політичної культури молоді та накопичення соціального капіталу як психологічного ресурсу.
4. Дослідити особливості впливу соціального капіталу як психологічного ресурсу на становлення політичної культури молоді.
5. Розробити та реалізувати програму дослідження зміни політичної культури молоді на основі активізації психологічної ресурсності соціального капіталу.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс методів - теоретичних (аналіз та узагальнення отриманої інформації -

для з'ясування стану розробленості предмету дослідження; концептуальне моделювання – для побудови припущень щодо взаємодії досліджуваних явищ; систематизація та інтерпретація даних – для визначення соціально-психологічних характеристик соціального капіталу і політичної культури) та емпіричних (опитування - для формування психодіагностичного інструментарію; тестування – для виявлення стану соціального капіталу та політичної культури; психологічне моделювання й експеримент – для реалізації програми зміни політичної культури на основі психологічної ресурсності соціального капіталу), методів математичної статистики для виявлення значущих взаємозв'язків між досліджуваними явищами.

Компоненти соціального капіталу як психологічного ресурсу відстежувано так: ефективну соціальну взаємодію – за методикою дослідження саморегуляції та успішності міжособового спілкування В. М. Куніциної; соціальну згуртованість – за методикою дослідження індивідуалізму-колективізму В. І. Чиркова; ідентифікацію з групою – за методикою дослідження етнічної ідентичності О. Л. Романової та опитувальником вимірювання індивідуального соціального капіталу КРІКС Р. Стили в адаптації І. І. Семків; міжособову довіру – за анкетною О. М. Татарка; готовність до взаємодопомоги – за методикою інтерперсональної діагностики індивідуальних стилів міжособової поведінки Т. Лірі в адаптації Л. М. Собчик.

Становлення складових політичної культури молоді досліджувано таким чином: уявлення про політику – за анкетною «Громадянство II»; політичні цінності – за модулем дослідження цінностей Г. Хофстеде, анкетною «Громадянство II»; політичні символи – за методикою політичних установок Г. Бієрбраура і методикою дослідження основних тенденцій політичної ідентичності О. М. Скнар; мотиви участі в політичній взаємодії – за методикою діагностики мотиваційної структури особистості В. Е. Мільмана та опитувальником механізмів політико-ідеологічного самовизначення Г. В. Циганенко; політичну поведінку – за методикою політичних установок Г. Бієрбраура.

Кореляційний і факторний аналізи застосовано для відбору шкал і методик дослідження соціального капіталу та політичної культури; критерій Вілкоксона – для порівняння результатів експериментальних груп до і після впливу; тест Манна-Вітні – для порівняння результатів експериментальних і контрольної груп; експеримент – для виявлення можливостей активізації соціального капіталу як психологічного ресурсу підвищення рівня політичної культури молоді.

Наукова новизна дослідження.

Уперше:

- **визначено поняття** соціального капіталу як психологічного ресурсу, що розуміється як накопичені можливості середовища міжособової взаємодії, використовуючи які людина може досягнути власних цілей і/або сприяти досягненню намірів групи, до якої належить. Виділено п'ять його компонентів: ефективна соціальна взаємодія; ідентифікація з групою; соціальна згуртованість; міжособова довіра; готовність до взаємодопомоги;

- **виявлено** значущі зв'язки між компонентами соціального капіталу як психологічного ресурсу і складовими політичної культури: ефективна соціальна взаємодія уточнює уявлення про політику та виконує функцію політичної комунікації; ідентифікація з групою спрощує політичні цінності, виконує функцію соціалізації; соціальна згуртованість урізноманітнює політичні цінності та політичну поведінку, виконує функцію творення інтересів; міжособова довіра звужує мотиви участі в політичній взаємодії, виконує функцію накопичення інтересів;

- **розкрито** особливості впливу компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу на складові політичної культури: активізація ефективної соціальної взаємодії на індивідуальному і груповому рівнях розширює уявлення про політику, звужує спектр політичної поведінки, водночас на груповому – увиразнює політичні цінності; активізація ідентифікації з групою на індивідуальному та груповому рівнях звужує спектр політичної поведінки, на індивідуальному – увиразнює політичні цінності, а на

груповому – спрощує їх та поглиблює уявлення про політику; активізація соціальної згуртованості на індивідуальному та груповому рівнях розмиває мотиви участі в політичній взаємодії натомість на індивідуальному – збіднює уявлення про політику та звужує політичні цінності, тоді як на груповому спостерігається збагачення уявлень про політику та уточнення політичних цінностей; активізація міжособової довіри на індивідуальному і груповому рівнях розмиває мотиви участі в політичній взаємодії, тільки на груповому – звужує уявлення про політику, але розширює спектр політичної поведінки.

Дістали подальший розвиток:

- теоретичні уявлення про психологічну природу соціального капіталу та політичної культури;

- положення про роль соціального капіталу в трансформації громадянського суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання їх у соціальних та політичних програмах, спрямованих на оптимізацію психологічної ресурсності соціального капіталу як чинника становлення політичної культури молоді. Зокрема результати дослідження можна використати в організації неформальної освіти і реалізації просвітницьких заходів, застосувати для вдосконалення програм професійної підготовки в системі післядипломної освіти, у соціальних проектах, які поглиблюють компетентність особи в політиці. Матеріали дисертаційної роботи можуть бути корисними для підготовки навчальних курсів із політичної психології, соціальної психології, соціальної відповідальності, маркетингу.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та емпіричні результати дослідження доповідалися й обговорювалися на II Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки» (Одеса, 2015), IV Міжнародному науково-практичному семінарі «Psychology of Political and Economic Self-Constitution» (Київ, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість. Стосунки. Розвиток. Міждисциплінарний аспект» (Львів, 2016),

XXII щорічній науковій конференції Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Соціальна і політична психологія сьогодні: здобутки, проблеми, нові рубежі» (Київ, 2016), III Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Психолого-економічні вектори розвитку особистості і суспільства» (Запоріжжя, 2016), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціально-психологічні закономірності самовизначення особи в сучасному світі» (Київ, 2016), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психологічна освіта в Україні: традиції сучасність та перспективи» (Київ, 2017), I науково-практичній конференції «Психологія очима молоді», (Львів, 2017), на засіданнях лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (2014 – 2017).

Публікації. Основний зміст роботи відображено в 11 публікаціях, із яких 4 статті в наукових фахових виданнях, включених до переліку МОН України, 2 – у журналах, які внесено до міжнародних наукометричних баз.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО РЕСУРСУ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ

Описано поняття політичної культури і її структурні компоненти. У розділі описано аналіз соціального капіталу крізь призму становлення цього поняття в економіці, соціології та психології. Висвітлено специфіку психологічної ресурсності цього явища. Виокремлено структурні компоненти соціального капіталу як психологічного ресурсу. Проаналізовано теоретичне підґрунтя впливу соціального капіталу на становлення політичної культури молоді. Наведено теоретичну модель цього процесу.

1.1. Політична культура молоді в сучасній психологічній науці

Вивчення психологічної складової політичної культури слід висвітлити уявлення про цей феномен у ретроспективі. Слід відзначити, що політичну культуру в сучасній науці інтерпретують доволі по-різному, що пояснюється так. По-перше, цей термін містить поняття «культура», яке має багатозначне трактування. По-друге, поняття «політична» розширює трактування терміна «політична культура», який належить до сфери політичної науки, відносно молодого напрямку наукових досліджень, що сформувалися в ХХ ст. До того ж, немає єдиного підходу до дослідження самого феномена «політична культура».

Політична культура часто розглядається як основа всієї політичної діяльності або, як фактор, що визначає характер, особливості та рівень розвитку політичної діяльності. У зміст цього поняття часто включають широкий спектр ознак: історичний досвід, пам'ять соціальних спільнот та окремих індивідів у сфері політики, їх орієнтації, навички, що впливають на політичну поведінку тощо [1; 2].

Одне з перших трактувань поняття «політична культура» було дано І.Г. Гердером, який цим терміном позначав рівень зрілості культури [3]. В

українській політичній науці початку ХХ ст. В.К. Липинський описав цей термін як певний рівень бажання та вміння верств населення використовувати в політичній активності знання про політику та попередній досвід громадської діяльності [4].

Систематичним вивченням політичної культури займаються Г. Алмонд і С. Верба. Наслідком розробленої ними концепції стала спільна праця «Культура громадянськості», у якій зроблено спробу порівняльного дослідження політичної культури низки країн (Великобританії, Франції та ін.). Учені уточнили концепцію політичної культури, дали їй тлумачення як політичної системи суспільства, що розглядається крізь призму знань, почуттів та оцінок населення, яке це суспільство утворило. Поняття політичної культури постає в ролі концептуального інструменту, що ліквідує розрив між вивченням окремого індивіда і політичної системи загалом; це своєрідна сполучна ланка між мікро- і макрополітикою. Серед найбільш плідних практичних висновків цього дослідження була, зокрема, теза про те, що інститути і типи їхньої дії в кожній політичній системі мають відповідати політичній культурі нації [5].

Громадянську політичну культуру визначають як особливий тип політичної культури, що сприяє еволюційному розвитку демократичного суспільства і його політичної системи. Це мішана культура, до якої входять елементи парафіяльної культури, де домінує прихильність і бракує обізнаності про державу загалом, підданської культури, що припускає пасивне ставлення людини до політичної системи, і культури участі, у якій члени суспільства орієнтовані на систему загалом [6].

Іншими словами, громадянська політична культура включає як «давніші орієнтації» (самоврядування і підпорядкування), що виникли в традиційному індустріальному, так і нові, що з'явилися в умовах сучасного постіндустріального суспільства. Новий шлях приймання рішень через участь громадян не так заміняє старий спосіб здійснення процесу управління, як доповнює його. Колишні елементи культури модифікуються, адаптуються до

мінливих умов життя людей. Зі спадщини минулого зберігається те, що становить цінність сьогодні. Звідси різномірний характер елементів громадянської культури, баланс активності і пасивності, злагоди і незгод, включеності й індиферентності, зацікавленості та аполітичності, прихильності і недовіри [7].

Із класичної типології політичної культури Алмонда і Верби випливає, що саме культура участі являє собою найбільш повне й послідовне вираження політичної культури демократичного суспільства. Однак самі автори дотримуються іншої логіки. Демократія, міркують вони, – це «мішана» політична система, пронизана внутрішніми суперечностями. А значить, адекватна їй політична культура теж може бути тільки мішаною. В іншому випадку вона не зможе об'єднати громадян, які дотримуються різних культурних орієнтацій, у політичний процес і забезпечити стабільний розвиток політичної системи [5].

Базуючись на дослідженнях Алмонда і Верби, інші вчені відзначають, що в демократичному суспільстві утворюється досить складна і водночас динамічна система збалансованих політико-культурних орієнтацій [8-10].

Сучасна демократія – це складна мережа інститутів з різноманітними каналами представництва та центрами владного приймання рішень. Із цих причин її слід розглядати не як «режим», а як сукупність «приватних режимів», кожний із яких сформований навколо тієї чи іншої соціальної групи [11-13].

Праця Г. Алмонда перегукується із теорією демократичної стабільності Г. Екстейна, у якій є думка, що для нормального існування демократичної політичної системи потрібна суміш відкритих суперечностей, або «врівноважена нерівність». З одного боку, демократичний уряд має здійснювати управління державою, тобто володіти повнотою влади, складатися із загальноновизнаних політичних лідерів і приймати важливі рішення. Із другого боку, він повинен нести відповідальність за свої дії перед громадянами. Отже, за демократичної системи управління політичні еліти повинні прислухатися до побажань і потреб пересічних громадян. Необхідність підтримувати рівновагу

між повноваженнями можновладців і їхньою відповідальністю, а також між консенсусом і розколом, схваленням і апатією, які існують у суспільстві, і пояснює той факт, що складна суміш політичних ідей, які приписують громадянській культурі, властива саме демократичній системі [14].

У більш пізніх роботах Екстейн пише, що політична культура являє собою продовженням інших зразків суспільних відносин, для яких характерним є загальний рівень «громадянської залученості» в суспільне життя [15].

Говорячи про демократичну політичну культуру, Екстейн зазначає, що, вона, по-перше, співіснує та, імовірно, ґрунтується на більш загальній культурі, у якій можна виділити дві важливі складові. Одна – це високий рівень соціальної довіри і відповідальності, друга – те, що можна назвати «громадянськістю», під якою він має на увазі тенденцію учасників соціального процесу діяти, зазвичай «по горизонталі», тобто спільними зусиллями багатьох рівних учасників, а не «по вертикалі», тобто за зразком ієрархічних взаємин. По-друге, демократична політична культура спирається на добре розвинене суспільне життя, а саме: на наявність об'єднань та асоціацій, що є характерною ознакою суспільства, яке заведено вважати «громадянським». Суспільство, таким чином, можна розглядати як школу, де люди вчаться демократичному громадянству і демократичним способам управління. Звідси випливає, що демократична політична культура передбачає масове визнання суспільством демократичних політичних цінностей, а також впровадження в політичне життя діяльності різноманітних політичних структур, принципів політичного плюралізму та толерантності [16].

Важливо мати на увазі, що громадянська культура – це не єдиний різновид демократичної культури. У сучасних умовах поряд з представницькою демократією і відповідною цивільною культурою існує демократія спільнот, або, за А. Лейпхартом, демократія співучасті [17].

Такому типу демократії відповідає особливий тип політичної культури, яку називають культурою співпраці. Такий спосіб політичної дії ґрунтується на поєднанні таких різнорідних орієнтацій, як автономія і партнерство, взаємне

вето і компроміс, пропорційність і пріоритетність. Культура співпраці забезпечує стабільність та ефективність демократичної політичної системи в країнах, населення яких поділене за етнічним, релігійним або регіональним принципом [18]. Традиційна модель представницької демократії не може забезпечити узгодженості соціальних інтересів та ефективності управління. Водночас, слід підкреслити, що демократія співучасті не замінює, а доповнює представницьку демократію точно так само, як культура співпраці не замінює, а доповнює громадянську культуру [19; 20].

Теоретичним проблемам формування та функціонування політичної культури молоді присвячено праці українських учених [21-29]. Вони зазначають, що недостатній рівень розвитку політичної культури є однією з причин відчуження частини молоді від громадсько-політичних процесів суспільства. При цьому процес побудови демократичної країни органічно пов'язаний із затвердженням нової системи духовних цінностей, у центрі яких стоїть людина, її права, що включають у себе свободу людини, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку.

Досвід останніх років переконливо показав, що доля соціально-політичних перетворень значною мірою залежить від стану політичної освіти та культури громадян держави, утвердження в їхній свідомості ідеалів демократичної правової держави, цінностей і норм, властивих відкритому суспільству, коректної політичної взаємодії всіх елементів політичної системи. З цією метою, на думку В. Андрущенко та Є. Бабкіної, слід налагодити механізми політичної взаємодії, які будуть формувати фундамент демократичної ментальності і зрілої політичної культури, враховуючи проблеми, що виникають у процесі політичної соціалізації молоді [21-22].

А. Хорошенко досліджує феномен політичної культури старшокласників. Автор стверджує, що процес розвитку політичної культури перебуває під впливом різноманітних факторів, які безпосередньо чи опосередковано впливають на особистість старшокласника. Вона виділила дві великі групи факторів: а) зовнішні – впливу макро- і мікросередовища, педагогічні впливи,

характер і складність поставлених завдань, сімейно-побутові умови; і б) внутрішні – особливості особистості старшокласника і його психічного стану, а також його особистісний досвід і установки, спрямованість особистості [19].

Надзвичайно важливими для розуміння феномена політичної культури є праці сучасних українських науковців із дослідження суміжних понять: масової геополітичної свідомості (О. Ю. Дроздов), політичного мислення (Т. М. Траверсе).

Так, масова геополітична свідомість (далі – ГПС) трактується як форма відображення подій та явищ «політичного світу» крізь призму уявлень про «географічний світ» шляхом ототожнення певного географічного простору із соціально-політичними процесами, які там відбуваються [29]. ГПС автор розглядає як інтегральне явище різних форм світосприймання людини, хоча вона і не постає об'єктивним ресурсом відображення дійсності, адже формується під впливом різних стереотипів, ідей та суб'єктивних особистісних факторів. Зміст цього явища має мішаний характер та не має власних результатів поведінкової діяльності: масова геополітична свідомість проявляє лише побічно у різних поведінкових патернах особи. Уявлення в ГПС є специфічним утвором саме цієї структури. Основу виникнення масової ГПС вчений називає намагання особи або спільноти людей сформувати структурований погляд на складну соціально-політичну реальність, що ґрунтується на потребі в безпеці. З цього випливає, що основною функцією ГПС стає спрощення складної політичної реальності [30].

Політичне мислення як предметне мислення, вказує Т.М. Траверсе, є процесом розв'язання проблеми щодо боротьби за статуси та ресурси суспільства. Будь яке предметне мислення, переміщуючись у політико-владний контекст, політизується – набирає рис політичного мислення. Водночас, закидаючи цей контекст, воно втрачає політичні сенси [31].

Із викладеного можна зробити висновок, що для ефективного та продуктивного існування суспільства в ньому повинна панувати політична

культура певного типу, яку можна охарактеризувати як демократичну, де основним джерелом влади є спільноти, що входять у соціум. Звідси випливає, що політична культура суспільства постає як набір політичних культур кожного учасника даної спільноти.

У нашому дослідженні ми концентруємося на вивченні психологічних рис, які безпосередньо впливають на становлення політичної культури. Її ми трактуємо, як певну сукупність психологічних конструктів, які формують життєтворення молодих осіб у політичному середовищі та поширюються в межах спільноти через суспільний контакт. Для неї характерні набір уявлень про політичний процес, довіра до соціально-політичних інститутів, поділяння цінностей свободи, толерантності, можливості особи активного включення в громадсько-політичні процеси. Загалом, в понятті «політична культура» можна виділити такі психологічні складові:

- уявлення про політику,
- політичні цінності,
- мотиви участі в політичній взаємодії,
- політичні символи,
- політична поведінка.

Уявлення особи про політику характеризується знанням і розумінням особистістю політичних проблем суспільства, структури, функцій та діяльності соціально-політичних інститутів; механізмів політичної влади, приймання політичних рішень та їхньої реалізації, власного місця в політичній системі суспільства. Загалом, цей компонент відображає рівень політичної компетентності особистості, її політичний інтелект. Таким чином формуються різні моделі сприймання політики.

Уявлення про політику допомагають особі зрозуміти власні інтереси як окремого учасника політичного процесу, так і при взаємодії в групі. Чим більшими знаннями особа володіє, тим краще вона може зрозуміти вплив державної політики на її інтереси [32]. Д. Карпіні та М. Кіттер зазначають, що політичні знання сприяють власній зацікавленості громадян у політиці: особа

здатна таким чином об'єднувати особисті або групові інтереси з конкретними суспільними проблемами та порівнювати ці проблеми зі політичними заявами кандидатів. Автори описують лінійний зв'язок між політичним знанням та стабільністю політичних поглядів. Вони також вважають, що більш обізнані виборці демонструють набагато вищий рівень ідейної послідовності. Якщо громадяни не мають базового рівня знань про політику, особливо про політичні інститути та процеси, їм важко зрозуміти політичні події або інтегрувати нову інформацію в існуючу структуру. Дослідники також указують на те, що політичні уявлення підтримують демократичну систему в суспільстві, знижують рівень інтолерантності. Карпіні та Кіттер пояснюють це тезою про «соціальне навчання»: конкретні знання про громадянські права та свободи підвищують толерантність до меншин, які потребують їх [33].

С. Попкін і М. Димок розрізняють «особистісний характер» і «політичний характер» (концепт, який виражається в контексті політичних ролей, інститутів, проблем та обов'язків). Вони показують, що громадяни з низьким рівнем політичної інформованості набагато частіше оцінюють чиновників як окрему особу, а не як особу в контексті політичної системи [34].

Говорячи про вивчення політичних цінностей особи, вчені описують «ціннісні орієнтації». Вони становлять ієрархічну систему й існують у структурі особистості тільки як її елементи. Неможливо уявити собі орієнтацію особистості на ту чи іншу цінність як якесь ізольоване утворення, що не враховує її пріоритетності, суб'єктивної важливості щодо інших цінностей, тобто не включене в систему [35]. Таке термінологічне різноманіття пов'язане зі складністю психологічної природи політичних цінностей. Існуючи в структурі особистості, вони не завжди і не повною мірою нею усвідомлюються, важко піддаються вербалізації. З огляду на це в межах досліджень ціннісного компонента масової або індивідуальної свідомості найчастіше йдеться саме про ціннісні орієнтації [36].

Так, Р. Інглхарт звернув увагу на важливу роль ціннісних орієнтацій, трансформація яких багато в чому зумовила перехід від суспільства модерну

(індустріального суспільства) до суспільства постмодерну (тобто інформаційного або постіндустріального). Крім того, дослідник виявляє суперечливість цінностей у країнах Східної Європи і колишнього СРСР, що здійснюють перехід до демократії. Розглядаючи об'єктивні зміни у світі, зумовлені економічним поліпшенням умов життя населення країн Заходу, поширенням демократичних політичних інститутів у всьому світі, Інглхарт указує на загальні тенденції в зміні ціннісних установок сучасних спільнот. По-перше, існують стійкі культурні цінності та установки, подібні для більшості країн. По-друге, громадяни держав з високим рівнем життя, міжособової довіри, терпимості більше схильні до того, щоб прийняти і підтримати демократичні інститути, ніж у країнах із низьким рівнем цих показників. По-третє, розвиток демократії не ставиться в пряму залежність від економічного зростання, оскільки взаємодія здійснюється опосередковано – через соціальну структуру і політичну культуру [37].

Окрім того, демократія об'єктивно більш стійка в тих країнах, де є реальні умови, що дають людям змогу вважати себе благополучними, бути задоволеними життям і відчувати довіру один до одного. Реальна ефективна демократія – радше наслідок, ніж причина зсуву в бік цінностей самовираження в масовому масштабі. Демократію неможливо заснувати за допомогою лише інституціональних змін або маніпуляцій правлячої еліти, її можна здійснити, лише змінивши ціннісні установки і переконання громадян [38].

Політичні цінності мають низку специфічних характеристик: вони становлять ядро політичної свідомості особистості, вони відносно нечисленні, характеризуються насамперед абстрактністю та ієрархічною впорядкованістю [39]. Політичні цінності існують не ізольовано, а у вигляді систем. При цьому система політичних цінностей є підсистемою загальної системи базових цінностей особистості, яка своєю чергою, входить у структуру складного і багаторівневого утвору, що його позначають як образ або картина світу [40].

П. Кларк і Дж. Вілсон характеризують участь у політичних або інших організаціях як результат дії трьох типів мотивів: матеріальних (включаючи

матеріальні вигоди, які мають грошову вартість, можуть бути переведені у цінність або сприймаються як нагороди); солідарних (нагороди, які випливають із самого акту участі, які створюють можливості для спілкування, щоб здобути соціальний престиж, виявити почуття соціальної ідентифікації, наприклад, партійності); цілеспрямованих (участь у виконанні поставлених цілей, які не принесуть особистої вигоди, проте відіграють важливу роль в суспільстві) [41].

Політичні символи постають цементуючим елементом будь-якої політичної системи і лежать в основі політичної культури. Засвоюючи, використовуючи та розвиваючи процес взаємодії, людина потрапляє під вплив тієї чи іншої символіки. На різних рівнях такий вплив проявляють, відповідно, символіка універсальна, соціетальна, міжособова, індивідуальна, ситуаційна [42].

О. Шпенглер розглядає політичну культуру як символічну систему. Політична символіка в межах такого підходу постає як формалізоване вираження сформованих стереотипів політичної свідомості і політичної поведінки нації. Національно-державні символи й ідеали є невід'ємною частиною формування та відтворення ідентичності будь-якої нації і держави як соціокультурної та політичної спільноти. Вони є своєрідними знаками політичної культури, що мають яскраво виражене емоційне забарвлення і здатні відігравати значну мобілізаційну роль [43].

Символ являє собою концентроване зрине вираження основної ідеї явища або поняття, що ґрунтується на їхній структурній схожості. Однією з форм символу є емблема. До неї належить і державна символіка – гімн герб, прапор та інші атрибути, що формують насамперед ідею національно-державної єдності. Як зазначав Шпенглер, єдність будь-якої культури базується на спільній мові її символіки. Національно-державні символи формуються спонтанно в процесі життєдіяльності всіх або більшості членів національної спільноти, а інша частина створюються і цілеспрямовано впроваджуються елітами [44]. Л. Дитмер пропонує розглядати політичну культуру як систему

політичних символів, що входять у ширшу систему, яку він позначає як «політичну комунікацію» [45].

Основною функцією символів постає виклик уявлення чогось, чим він насправді не є, а лишень справляти враження, видимість політичних подій, які з ним асоціюються [46].

Політична символіка відображає особливості світосприйняття певного соціуму, його соціально-психологічний досвід, характерні риси його самоідентифікації. Формуючи можливість творення політичної символіки як сукупності певних засобів для досягнення певної мети, можна надавати політичному життю, поведінці, діям явний, підкреслено очевидний, або ж, навпаки, прихований зміст [47].

Найбільш проблемним є розуміння співвідношення перших двох понять – «участь» та «діяльність», від чого безпосередньо залежить визначення категорії «політична поведінка» та встановлення її основної методологічної функції. У політології переважають такі підходи: 1) фактичне ототожнення понять «політична участь» і «політична діяльність»; 2) надання категорії «політична участь» статусу узагальнюючої, яка вбирає в себе поняття «політична діяльність»; 3) надання категорії «політична діяльність» статусу узагальнюючої, яка вбирає в себе поняття «політична участь». Зазначені розбіжності мають принциповий характер і не тільки спричиняють суперечності та алогізми у визначеннях політичної діяльності та участі, але й не дають змоги їх чітко класифікувати за видами й типами. Відбувається змішування критеріїв і характеристик, професійних і непрофесійних форм, коли одні й ті самі явища, але в різних типологіях і оцінках називаються то участю, то діяльністю, то антиучастю, то діяльністю у «вузькому» або «широкому» розумінні слова тощо. Усунення вищезазначених суперечностей можливе на основі нового методологічного підходу, який поступово посилюється в політологічній літературі – стає помітним визнання за поняттям «політична поведінка» ролі об'єднавчої, родової категорії, що охоплює поняття і політичної діяльності, і політичної участі [48].

Політичну поведінку характеризують через сформованість умінь розв'язувати проблеми захисту власних та громадських інтересів, здатність оцінювати політичну ситуації та оцінювати наслідки власних дій у політичному середовищі, здатність цілеспрямовано впливати на політичне середовище [49].

Потрібно відзначити початок активного дослідження таких аспектів, як політична поведінка окремих соціальних груп молоді, характер, форми, механізм та ефективність громадсько-політичної поведінки молодих громадян на різних суспільних рівнях [50].

Враховуючи особливості молодіжної свідомості, яка відрізняється лабільністю і нестійкістю політичних інтересів, політичну поведінку молодих людей доцільно розглядати в залежності від умов прояву ними самостійного політичного вибору із подальшим проявом цього вибору у суспільно-політичному процесі [51].

1.2. Соціальний капітал у контексті політичного життя суспільства

Одним із стимулів на шляху масової самоорганізації громадян, який сприяє встановленню між ними стосунків, що ґрунтуються на взаємній довірі й допомозі, є соціальний капітал. Його цілеспрямоване формування й нарощування в просторі міжособових, міжгрупових зв'язків і стосунків дає змогу знайти шляхи гармонізації політичних, соціальних, економічних інтересів, поліпшити можливості їх вираження на загальносуспільному рівні. Наявність соціального капіталу безпосередньо впливає на досягнення стабільності в суспільстві та сприяє його демократичному розвитку. У цьому аспекті виокремлюється ресурс, який люди отримують завдяки власним соціальним зв'язкам. Тому доцільним є вивчення психологічних особливостей становлення соціального капіталу, його ролі в міжособовій взаємодії та впливу на формування як особистості так і соціальних груп, до яких вона належить.

Концепція соціального капіталу ввійшла до кола інтересів таких наукових діячів, як П. Бурдє, Дж. Коулмена, Р. Патнема, Ф. Фукуями, А. Портеса та ін.

[52-62]. На сьогоднішній день також можна говорити й про значну кількість публікацій українських учених у сфері вивчення соціального капіталу [63-69].

Уперше термін «соціальний капітал» ужив Л. Дж. Ханіфан у дискусіях про сільські школи для опису найважливіших обставин, які впливають на повсякденне життя кожного. Виходячи з цього, необхідно виховувати волю, братні почуття, взаємну симпатію, виробляти вміння налагоджувати соціальні взаємини і комунікацію серед людей [70].

Далі категорія соціального капіталу набула більш глибокої концептуалізації, і сьогодні більшість дослідників розрізняє два підходи до цього феномена, або два рівні аналізу С.П. Боргатті, К. Джонс, М.Г. Еверет [71]. Ці рівні умовно можна назвати мікро- і макрорівнем. Перший підхід спирається на визначення соціального капіталу, як якісної характеристики індивідуального соціального актора, тоді як другий трактує його як характеристику групи (здебільшого – всього суспільства).

П. Бурдье ввів поняття «соціальний капітал» для позначення соціальних зв'язків, які можуть правити за ресурс отримання вигод. Він розглядає це поняття як агрегацію дійсних або потенційних ресурсів, пов'язаних з включеннями в міцні мережеві або більш-менш інституціолізовані стосунки взаємних зобов'язань або зізнань [52]. Один із провідних дослідників соціального капіталу Н. Лін, дотримуючись економічних паралелей, до яких схиляє метафора капіталу, вважає, що змогу чітко розмежувати ці підходи дозволить відповідь на питання, хто отримує прибуток – група чи індивід. Мікрорівневе розуміння соціального капіталу передбачає, що індивід може робити інвестиції у власний соціальний капітал [72]. Такої ж думки дотримується і російський дослідник Л. Поліщук [73]. У цьому сенсі дослідження соціального капіталу продовжують традицію, запропоновану Г.С. Беккером. Він ввів у науковий обіг термін «людський капітал», визначивши його як сукупність навичок, знань і умінь працівників, витрати на які з часом можуть приносити відчутний прибуток як самому працівникові, так і його роботодавцю [74]. Надалі мікрорівневе трактування соціального капіталу

розвивали такі автори, як С. Габбай, А. Вулкок, Дж., Пеннінг, Л. Арауджо та ін. [75-79].

Розвиваючи теорію людського капіталу, Дж. Коулмен зазначає, що, на відміну від інших форм, соціальний капітал властивий структурі зв'язків між акторами і серед них. Дослідник визначає соціальний капітал як ресурсні сутності, які схожі у двох аспектах: вони складаються з декількох елементів соціальної структури, і їх сприяння певним діям акторів – як індивідуальних, так і корпоративних – здійснюється в межах структури. Заслуга Коулмена полягає в тому, що він вводить нові поняття в теорію соціального капіталу: взаємна ентропія і групове посилення норм, привілейований доступ до інформації, соціальні організації. Найважливішим серед цих термінів є інформаційний потенціал, як один із базисних інструментів соціального капіталу, забезпечує його реалізацію через соціальні взаємини за допомогою обміну ресурсами, якими володіє соціальна організація. Таким чином, в процесі обміну соціальним капіталом задіяно соціальні організації, їхні ресурси (інформаційні, матеріальні, фінансові, людські, культурні тощо) [53].

Г. Беккер розглядає соціальний капітал як ресурс, який актори отримують через особливі соціальні структури, що впливають на стосунки між людьми, і потім використовують їх у своїх цілях [74]. М. Шифф дає більш загальне визначення поняття соціального капіталу. Він розглядає його як розташування елементів соціальної структури, що впливає на взаємини між людьми і стимулює і/або використовує корисні функції [80]. Р. Берт у своїх дослідженнях визначає соціальний капітал як дружні, робочі і більш загальні контакти, через які ви дістаєте можливість використовувати свій фінансовий і людський капітал [81].

Ф. Фукуяма зазначає, що здорова капіталістична економіка спирається передусім на високий рівень соціального капіталу громадянського суспільства, що сприяє підвищенню самоорганізації в бізнесі, корпораціях і подібних структурах. Саме тенденція до самоорганізації життєво необхідна для ефективної діяльності демократичних політичних інститутів. Автор дає таке

визначення соціального капіталу: це норми, які не формальні, норми або цінності, які роблять можливими колективні дії в групах людей. Це може бути, як мала так і велика група або, в деяких випадках, суспільство в цілому [82].

Основи теорії соціального капіталу в українській науці були закладені українським економістом М. Туган-Барановським [83]. В. Степаненко здійснив аналіз концепції соціального капіталу в умовах посткомуністичного суспільства і показав його зв'язок з формуванням громадянського суспільства в Україні [84]. О. Демків досліджував мережеву структуру соціального капіталу та засади його вивчення [68]. М. Лесечко аналізує соціальний капітал з позицій державного управління та відносин держави з носіями соціального капіталу [69]. Е. Гугнін визначає соціальний капітал як одну з форм капіталу, що, будучи багатофункціональним, сприяє задоволенню інтересів індивіда і водночас обслуговує суспільні та групові інтереси [67]. А. Багнюк визначає, що соціальний капітал, як і будь-яка інша форма капіталу, передбачає процес обміну, що відбувається певними порціями (дозами), де порція отриманого має перевищувати порцію вкладеного [85].

Таким чином, з погляду економічної науки соціальний капітал найчастіше розглядають як товар або спосіб, що дає змогу максимізувати корисність і знизити витрати. За такого підходу акцент роблять на інвестиційних стратегіях особистості в умовах альтернативних можливостей використання часу. У структуру соціального капіталу економісти найчастіше включають такі психологічні компоненти, як довіра (системотвірний чинник соціального капіталу) і соціальна згуртованість суспільства. Тому для психологічної науки важливим постає дослідження довіри у міжособистісній взаємодії як психологічного феномена, визначення та обґрунтування особливостей формування міжособової довіри та чинників, які впливають на цей процес.

Із розвитком наукових досліджень поняття «соціальний капітал» набуває дедалі більшого смислового навантаження. Можна простежити зв'язок соціального капіталу з нормами громадянського суспільства [86]. Наприклад, А. Колодій стверджує, що громадянське суспільство асоціюється з цінностями

довіри, розсудливості та толерантності, тому його члени з довірою ставляться до своїх колег по діяльності, до інших людей і громадських інститутів, визнають право інших громадян на власну думку, його озвучення та захист. В межах структур громадянського суспільства формуються громадянська добропорядність і громадянська позиція, що виражаються в змісті соціального капіталу. За важливий висновок слід визначити те, що соціальний капітал є ознакою зрілості та ефективності громадянського суспільства, а також тим його основним продуктом, який забезпечує вплив суспільства на інші сфери суспільного життя [87]. А. Бова вказав на тенденцію зменшення соціального капіталу в Україні і підкреслив, що особливістю цієї тенденції є зниження довіри до органів державної влади та падіння громадської активності на фоні збільшення довіри до сім'ї, родичів, колег, церкви і, відповідно, активізація діяльності саме в родинній та церковній сферах [88]. В.П. Єлагін присвячує свої дослідження ролі соціального капіталу в процесі розбудови соціальної держави [89]. Соціологічний дискурс соціального капіталу розширюється також дослідженням його ролі в урбанізмі [58], місця у формуванні соціальної нерівності [90], а також у становленні суб'єктивного благополуччя [91].

Можна відзначити, що в соціологічних працях найчастіше в структуру соціального капіталу до довіри та соціальних мереж додають загальні норми, цінності, правила. Отже, до психологічних компонентів соціального капіталу включаються також цінності та соціальна ідентичність. Таким чином, вивчення психологічних особливостей соціалізації особистості, її групової (соціальної, політичної, релігійної тощо) ідентифікації неможливе без дослідження психологічних механізмів впливу соціального капіталу на цей процес.

Першим соціальним психологом, який звернувся до аналізу соціального капіталу, був П. М. Шихірев. Він поставив питання про те, які чинники впливають на самостійне збільшення соціального капіталу, і висловив гіпотезу, що капітал народжується із поєднання особливих якісних стосунків між людьми з їх життєдіяльністю. Звертаючись до питання про формування соціального капіталу, Шихірев виділяє його основні характеристики: довіра

«як інтегральне вираження стану її внутрішніх суспільних зв'язків»; репутація «як вираження стану зовнішніх зв'язків»; стратегія і тактика комунікації «як вираження ціннісної орієнтації суб'єкта соціальних взаємин»; управління як «дотримання принципів і цінностей» [92].

Дослідження, проведені в різних країнах світу, показують, що людина, яка здатна бути «соціальною», та «компанійською», – це соціабельна, комунікабельна, доброзичлива, миролюбна, комфортна в спілкуванні, тобто володіє конкретними психологічними рисами [93-95].

Багато науковців розглядає чотири елементи соціального капіталу: соціальні мережі, загальні норми, цінності та довіру, тоді як інші виділяють три елементи: соціальні мережі, загальні норми і переконання, а також два обов'язкові для формування соціального капіталу чинники: довіру і правила (на мезо- і макрорівнях). І. Мачерінскене, Р. Мінкоте-Генріксон, Ж.С. Іманавічене обґрунтовують трикомпонентну структуру соціального капіталу. У неї включено загальні норми, переконання, досвід, які підтримують соціальні мережі та заохочують співпрацю. Виділяти норми і переконання як самостійні компоненти, на думку цих авторів, недоцільно, оскільки не обґрунтованих спільними переконаннями норми не буде визнано усіма членами соціальної мережі. Довіра є третім компонентом, без якого неможливий соціальний капітал [96; 97].

Російські дослідники соціального капіталу О. М. Татарко та Н. М. Лебедева запропонували таке визначення цього феномена: соціальний капітал – це сукупність психологічних взаємин, які підвищують добробут індивідів і груп, приносячи користь всій системі загалом. Вчені виділили такі структурні компоненти: довіра; соціальна згуртованість; позитивна і «сильна» групова ідентичність (у тому числі громадянська, якщо йдеться про соціальний капітал суспільства); взаємна толерантність. Татарко і Лебедева вважають, що оцінка перерахованих компонентів у їхній єдності дасть змогу вивчити нову якість їх взаємин, яка, власне, і є соціальним капіталом групи [98, с. 55].

Вчені також визначають його як кількість та якість внутрішньогрупових зв'язків. Цим визначенням автори підтримують думку В.В. Радаєва, що вимірювати соціальний капітал можна тільки через міру включеності в ті чи інші мережі, а також через характеристики самих цих мереж [99].

Дослідження соціального капіталу українськими психологами представлені вивченням його впливу на суспільні перетворення [63], підтримання психологічного здоров'я [100] тощо.

Суміжне із поняттям «соціальний капітал», яке описує Дж. Коут є «капітал ідентичності», який він визначає як сукупність особистісних активів і запас індивідуальних ресурсів, які особа накопичує з плином часу [101].

Слід зауважити, що більшість вчених для трактування соціального капіталу послуговуються категорією «ресурс». Цьому сприяє економічне підґрунтя поняття, в якому, слово «ресурс» уживають як синонім можливостей і матеріальних вигод [102].

Дискурс психологічних ресурсів широко опрацьовувано як у західному науковому середовищі [103; 104], так і на пострадянському просторі [105; 106].

Зокрема, В.О. Бодров розглядає ресурс в межах розвитку теорії психологічного стресу. Він визначає ресурси як фізичні й духовні можливості людини, мобілізація яких забезпечує виконання стратегії поведінки для запобігання або зниження стресу [107].

К. Муздибаєв стверджує, що психологічні ресурси слід уявляти як засоби для існування, можливості людей і суспільства; як все те, що людина використовує, щоб задовольнити вимоги середовища; як життєві цінності, які утворюють реальний потенціал для подолання несприятливих життєвих подій [108].

У своїх дослідженнях Н.Є. Водоп'янова дає таке визначення поняття «психологічний ресурс»: це внутрішні і зовнішні змінні, що сприяють психологічній стійкості в стресогенних ситуаціях; емоційні, мотиваційно-вольові, когнітивні і поведінкові конструкти, які людина актуалізовує для

адаптації до стресогенних життєвих ситуацій, інструменти, які можна використовувати для трансформації взаємодії зі стресогенною ситуацією [109].

Описані вище визначення показують очевидність того, що різні ресурси можуть виконувати ту чи іншу роль в адаптації людини до складних ситуацій, в періоди подолання важких життєвих подій, підвищення психологічного благополуччя тощо.

Так, до найбільш вивчених особистісних ресурсів вчені включають: активну мотивацію подолання труднощів, ставлення до стресів як до можливості надбання особистого досвіду та особистісного зростання; силу Я-концепції, самоповагу, самооцінку, відчуття власної значущості, «самодостатність»; активну життєву установку; позитивність і раціональність мислення; емоційно-вольові риси; фізичні ресурси – стан здоров'я і ставлення до нього як до цінності; матеріальні ресурси – високий рівень матеріального прибутку і матеріальних умов життя, безпеку життя, стабільність оплати праці, гігієнічні чинники життєдіяльності; інформаційні та інструментальні ресурси – здатність контролювати ситуацію, використання певних методів для досягнення бажаної мети; здатність до адаптації, готовність до самозміни; здатність до структуризації і осмислення ситуації [110; 111].

На основі розгляду наявних в економіці, соціології та соціальній психології підходів до складових соціального капіталу можна зупинитися на таких компонентах, які найбільш чітко відображають психологічний зміст цього поняття: довіра; соціальна згуртованість; позитивна і «сильна» групова ідентичність; взаємна толерантність. Учені, які досліджували соціальний капітал в економіці зазначають, що його наявність та використання (особливо цьому сприяє такий компонент соціального капіталу як довіра) позитивно позначаються на матеріальному благополуччі особи. Можна зробити висновок, що довіра як один із психологічних компонентів соціального капіталу, сприятиме продуктивній активності особи та підвищує ефективність вибраних стратегій міжособової взаємодії, що збільшує важливість розгляду соціальної складової в економічних процесах.

Соціологи зазначали, що, окрім довіри, до соціального капіталу належать соціальні мережі, які сприяють соціалізації та соціальній ідентифікації. Ці самі процеси в психологічній науці розглядаються як чинники ефективності міжособової комунікації. Таким чином, використання соціального капіталу та його психологічних компонентів підвищує якість міжособової взаємодії. Дослідники, які аналізували соціальний капітал з погляду психології, додають до його компонентів поняття толерантності, яке сприяє ефективному прояву довіри у міжособовій взаємодії, посилює згуртованість групи та підвищує рівень соціальної ідентичності особи.

Узагальнюючи ці твердження, ми характеризуємо поняття соціального капіталу як психологічного ресурсу так: це накопичені можливості середовища міжособової взаємодії, використовуючи які людина може досягнути власних цілей, а також сприяти досягненню намірів групи, до якої належить.

На основі теоретико-методологічного аналізу ми виділили п'ять основних компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу: ефективність соціальної взаємодії, внутрішньогрупова згуртованість, міжособова довіра, ідентифікація з групою, готовність до взаємодопомоги.

1.3 Теоретико-методологічний аналіз політичної культури молоді як надбання соціального капіталу

Якщо в суспільстві модерну централізована система контролю і цільове обрамлення процесу вважалися вершинами легітимного аналізу результатів і продуктів політичного втручання в життя суспільства за напрямом «зверху вниз», то в умовах постмодерну, який передбачає децентралізацію і фрагментацію, цей підхід ставиться під сумнів. Оскільки в таких умовах наявна значна диференціація, більшою є кількість застосовуваних стандартів, збільшується простір для локальних маневрів та адаптації. У постмодерні затребувані моделі, які беруть до уваги різноманітність, долають формальні організаційні перепони. Конструювання моделей такого роду вимагає

першочергового розгляду процесів, а не стабільності, структурації, а не структури [112].

Деякі дослідники вважають, що в цих умовах краще говорити про становлення «мережевого суспільства» (Р. Коллінз, В. Костакіс, М. Бауенс, М. Гранноветер) [113-115]. Узагальнену версію цього підходу запропонував М. Кастельс. Він розробив концепцію мережевої держави, яка, на його думку, є найбільш відповідною до сучасної епохи. В межах нового типу соціального порядку належність до тієї чи іншої мережі стає найважливішим джерелом влади [116].

За Р. Патнемом, активність громадянського суспільства лежить в основі творення соціального капіталу [117]. Серед переваг асоціативного життя, М. Хуг відзначає толерантність серед людей, які більше включені в громадянську активність [118]. Дж. Бут та П. Річард також відзначають, що членство в групі істотно впливає на політичну участь [119]. Участь у добровільних організаціях також служить підвищенню рівня інформованості в питаннях громадянської активності особи, розширення мережі інформації, що сприяє зміцненню норм толерантності та співпраці, навичкам ведення переговорів і лідерства, а також розробці почуття причетності до ефективної діяльності громади. Ці показники визначено, як характеристики, які формують активного члена демократичного суспільства. Крім того, такі асоціації актуальні в політичному житті, тому що вони формують переконання, уподобання, саморозуміння, навички мислення і дій, які підвищують компетентність особи в політичному житті [120].

Соціальний капітал включає в себе здатність забезпечити ресурси на підставі членства в соціальних мережах, й одним із цих ресурсів є інформація [121]. Оскільки членів групи об'єднують спільні інтереси і/або досягнення спільних цілей, членство, найімовірніше підвищує обізнаність учасників про свої можливості (у тому числі, як на них впливає політичний процес) і надає засоби забезпечення своїх цілей через колективні дії. Це припущення

підтверджується П. Норрисом, який виявила, що члени добровільних груп активніше стежать за новинами в газетах і на телебаченні [122].

Соціальний капітал створює більший інтерес до політики і схильність відстежувати її заради досягнення групових цілей. Знання та навички, накопичені в межах участі в колективній діяльності, можуть дати кожному учаснику змогу розвивати почуття особистої ефективності [123]. Зокрема, переконання, які людина здатна виявляти та проявляти свій внутрішній психологічний ресурс, і що така маніфестація може дати бажані результати. Це підтверджують і Д. Стол та Т. Рочсон: членство в добровільних групах збільшує почуття власної ефективності [124]. Можна припустити, що ті, кого наділено цим почуттям власної ефективності, найпевніше займатимуться громадською активністю активніше за інших членів суспільства. Таким чином, соціальний капітал сприяє більшій внутрішній ефективності та участі в політичному житті.

У той час як політична включеність, громадянська активність та довіра сприяють культивуванню цінностей і мотивів, таких як поміркованість, толерантність, схильність до знаходження компромісу, прихильність до демократичних процедур, також визначаються, як необхідні складові для розв'язання конфліктів і досягнення консенсусу. Та дослідники ставлять запитання, чи є існування цих особливостей соціального капіталу обов'язковим показником становлення політичної культури [125]. Замість того, щоб вказувати на прямий наслідковий зв'язок, який поєднує неполітичну поведінку на індивідуальному рівні і вирішення питань під час політичної активності молоді людини, вчені зазначають, що є опосередковані чинники, які діють таким чином, щоб сформувати двоступеневий процес: соціальний капітал породжує навички та уявлення, які перетворюються у політичну підтримку політичного актора [126].

Ми припустили, що існує певна взаємозалежність між компонентами соціального капіталу як психологічного ресурсу та складовими політичної

культури молоді. Також доцільно вказати на можливість існування інших взаємозв'язків між ними й латентними ознаками.

Перший взаємозв'язок, який, на нашу думку має місце між компонентом соціального капіталу як психологічного ресурсу та складником політичною культурою молоді, є зв'язок між ефективністю соціальної взаємодії та уявленням про політику. Цей зв'язок характеризується тим, що якісна комунікація між учасниками соціальної групи та поза її межами дає змогу бути добре поінформованим про політичне середовище. Така взаємодія сприяє поліпшенню співпраці, навичкам ведення переговорів і лідерства, а також розробці почуття причетності до ефективної діяльності громади.

Ідентифікація з групою – компонент соціального капіталу як психологічного ресурсу – допомагає особі переймати політичні символи, які є одним із складників політичної культури молоді. У процесі соціалізації та адаптації до середовища групи, особа засвоює політичні символи, які вона поділяє. Таким чином ідентифікація із соціальною групою, як один із компонентів психологічної ресурсності соціального капіталу безпосередньо впливає на політичні символи молоді, ефективність та результативність їх набуття та становлення.

Наступним компонентом соціального капіталу як психологічного ресурсу є соціальна згуртованість, яка поліпшує процес становлення політичних цінностей. Цей висновок базується на тому, що демократична політична культура спирається на добре розвинене суспільне життя, наявність об'єднань та асоціацій. Їхню активність та ефективність забезпечується високим рівнем внутрішньогрупової згуртованості. Суспільство, таким чином, можна розглядати як школу, де люди переймають політичні вміння, притаманні свідомим громадянам високорозвиненого соціуму із демократичними способам управління.

Міжособова довіра – ще один із компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу – на нашу думку, підвищує мотиви участі в політичній взаємодії, які, в свою чергу, є складником політичної культури. Такий висновок

можна зробити на основі того, що члени соціальних груп із високим рівнем міжособової довіри високо оцінюють результативність своєї діяльності, самоєфективність. А що вище особа оцінює значущість своєї діяльності, то вища в неї мотивація до роботи. Таким чином, на основі членства в соціальних групах із високим рівнем міжособової довіри, наділені такою мотивацією молоді люди більш активніше займатимуться політичною діяльністю.

Останній компонент соціального капіталу як психологічного ресурсу – готовність до взаємодопомоги. Він забезпечує становлення такого складника політичної культури, як «політична поведінка». В такому разі людина хоч і не постає як постійний учасник політичного процесу, але володіє резервом потенційної впливовості і вважає, що в разі потреби може мобілізувати своє соціальне оточення в політичних цілях. Отже, люди через політичну діяльність відстоюють або власні, або групові інтереси, сформувані та усвідомлені які допомагає високий рівень рефлексії та готовність до допомоги. Особа більшою мірою схильна підтримувати на високому та постійному рівні політичні зв'язки, входити в яку-небудь організацію і брати участь у неформальних політичних дискусіях. Ці види діяльності самі по собі не вказують на активну участь в процесі прийняття політичних рішень, але роблять таку участь більш ймовірною. Таким чином, громадянин у країні з високорозвиненою політичною культурою є потенційно активним.

Узагальнюючи, зазначимо, що в основі нашого дослідження соціального капіталу як психологічного ресурсу становлення політичної культури молоді покладені:

- погляди С. Д. Смирнова та С. Л. Рубінштейна про побудову у свідомості особистості образу світу як смислового поля, системи значень [127; 128];
- погляди Ч. Кулі, Дж. Міда про символічний інтеракціонізм, згідно з яким соціальний світ, як і особистість, є продуктом рольової взаємодії [129; 130];

- погляди Р. Патнема, Г. Алмонда, С. Верби про соціальний капітал, як ресурс становлення демократичної політичної системи [13; 5; 11];
- погляди П. Штомпки в контексті теорії динамічного поля про те, що в соціальному середовищі наявні психологічні ресурси, які проявляються в характері та інтенсивності соціальних змін [131].

Ми базуємося на таких твердженнях:

1) соціальний капітал – це сукупність актуальних або потенційних ресурсів, що пов'язані з володінням міцними зв'язками, які інституціоналізовано стосунками взаємного знайомства і визнання;

2) психологічний ресурс людини – це стан, у якому в неї найбільше свободи та максимальна кількість виборів. Ресурсом є все, що може привести людину до почуття щастя, сили, впевненості, необхідних для розв'язання проблем, а також ресурс – це стратегії досвіду, за допомогою яких можна перейти з актуального стану до бажаного результату;

3) соціальне мікросередовище також володіє психологічною ресурсозабезпечення, що проявляється в характері та інтенсивності змін: спонтанні непередбачувані дії окремих осіб відображаються в соціальних інтересах та взаєминах, і мікросередовище вносить зміни з метою легалізації соціальної активності, узгодження різних моделей зміни;

Ми характеризуємо поняття соціального капіталу як психологічного ресурсу так: це накопичені можливості середовища міжособової взаємодії, використовуючи які людина може досягнути власних цілей і/або сприяти досягненню намірів групи, до якої належить.

Ми послуговуємося таким визначенням політичної культури – сукупність психологічних конструктів, які специфікують життєтворення молодих осіб у політичному середовищі та поширюються в межах спільноти через соціальні контакти.

Соціальний капітал у дискурсі становлення політичної культури виявляється важливим психологічним ресурсом, адже він поєднує у собі як структурні (мережі), так і культурні (цінності, норма, довіра) аспекти

соціальної взаємодії, які, за Р. Патнемом, є передумовою становлення демократичної політичної системи.

Ми виділяємо такі компоненти соціального капіталу як психологічного ресурсу: ефективність соціальної взаємодії, внутрішньогрупова згуртованість, міжособова довіра, ідентифікація з групою, готовність до взаємодопомоги.

У політичній культурі ми виділяємо такі складові: політичні цінності, уявлення про політику, мотиви участі в політичній взаємодії, політичні символи, політична поведінка.

Таким чином, можна говорити про особливості становлення політичної культури на основі соціального капіталу як психологічного ресурсу: завдяки ефективній соціальній взаємодії особа отримує якісніші знання про політичне середовище; за більш виразної ідентифікації з групою особа переймає нову і/або коригує власну систему політичних символів, на основі якої створює образ «свій – чужий»; соціальна згуртованість сприяє більш тісному об'єднанню з іншими членами спільноти, формуючи таким чином психологічний ресурс, який дає змогу переймати нові політичні цінності, що веде до більш усвідомленого політичного вибору особи та соціальної групи; накопичення психологічного ресурсу міжособової довіри сприяє налагодженню тіснішої співпраці в межах спільноти, що створює ґрунт для кращого усвідомлення як особистих, так і групових мотивів участі в політичній взаємодії; готовність до допомоги постає як психологічний ресурс більш усвідомленої та ефективної політичної поведінки молодшої особи або (за умови делегування нею цього ресурсу) групи.

Висновки до розділу 1

Політична культура молоді – це сукупність психологічних конструктів, які формують життєтворення молодих осіб у політичному середовищі та поширюються в межах спільноти через суспільний контакт. Виділено такі складові політичної культури молоді: політичні цінності; уявлення про

політику; мотиви участі в політичній взаємодії; політичні символи; політична поведінка.

Соціальний капітал як психологічний ресурс – це накопичені можливості середовища міжособової взаємодії, використовуючи які людина може досягнути власних цілей, а також сприяти досягненню намірів групи, до якої належить. Виділено п'ять компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу: ефективність соціальної взаємодії; внутрішньогрупова згуртованість; міжособова довіра; ідентифікація з групою; готовність до взаємодопомоги.

На основі теоретико-методологічного дослідження зроблено висновок, що молодь активно послуговується психологічними ресурсами соціального капіталу для швидкого доступу до можливостей спільноти задля розширення каналів отримання та фільтрування інформації, споживання і розподілу, формування системи «свій – чужий» та ефективного зворотного зв'язку з іншими членами групи.

Теоретично обґрунтовано особливості становлення політичної культури молоді на основі психологічного ресурсу соціального капіталу: завдяки ефективній соціальній взаємодії молодь отримує якісніші знання про політичне середовище; за більш виразної ідентифікації з групою молодь переймає нову і/або коригує власну систему політичних символів, на основі якої створює образ «свої – чужі»; соціальна згуртованість сприяє більш тісному об'єднанню з іншими членами спільноти, формуючи таким чином психологічний ресурс, який дає змогу переймати нові політичні цінності, що веде до більш усвідомленого політичного вибору особи та соціальної групи; накопичення психологічного ресурсу міжособової довіри сприяє налагодженню тіснішої співпраці в межах спільноти, що створює ґрунт для кращого усвідомлення як особистих, так і групових мотивів участі в політичній взаємодії; готовність до допомоги постає як психологічний ресурс більш усвідомленої та ефективної політичної поведінки особи або (за умови делегування нею цього ресурсу) групи.

Основні здобутки розділу висвітлено у 7 публікаціях, 2 з яких у фахових виданнях [132 – 138].

РОЗДІЛ 2. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК МОЛОДІ

У розділі розкрито організацію емпіричного дослідження впливу структурних компонентів соціального капіталу на становлення політичної культури. Сформовано батарею методик дослідження структурних компонентів зазначених понять. Описано рівень становлення компонентів соціального капіталу та політичної культури. Виміряно рівень соціального капіталу та політичної культури молоді. Виявлено основні функціональні особливості становлення політичної культури молоді під впливом соціального капіталу як психологічного ресурсу.

2.1. Організація емпіричного дослідження становлення політичної культури і ролі в цьому процесі соціального капіталу як психологічного ресурсу

Емпіричне дослідження складалося із трьох етапів: попереднього, констатувального та експериментального. Попередній етап полягав у підборі психодіагностичного інструментарію для дослідження психологічного ресурсу соціального капіталу, який найбільш оптимально відповідає меті дослідження. На констатувальному етапі передбачалося вивчення рівня політичної культури молоді в контексті використання психологічного ресурсу соціального капіталу. Можливості такого використання політичної культури молоді досліджувано на експериментальному етапі дослідження. Схематичне зображення емпіричного дослідження (разом із експериментом) представлено на рис. 2.1.

Дослідження проводилося на базі Борщівського агротехнічного коледжу, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопільського національного технічного університету імені Івана

Пулюя, Національного університету біоресурсів та природокористування в місті Києві.

Рис. 2.1. Схема проведення дослідження соціального капіталу як психологічного ресурсу становлення політичної культури молоді

Воно складалося із трьох етапів. На попередньому етапі було сформовано анкету дослідження соціального капіталу, кількість опитуваних – 107 осіб. Наступним етапом було проведення зрізів для формування батареї методик для дослідження соціального капіталу та політичної культури. Перший зріз компонентів соціального капіталу зроблено на основі 60 осіб, другий – 40, третій – 42. Перший зріз показників політичної культури охопив 54 особи, другий зріз – 67 осіб. Третім етапом було проведення основного зрізу. У ньому взяли участь 312 молодих осіб, серед них 207 осіб жіночої та 105 чоловічої

статі. Середній вік випробуваних – 19,56 років, SD – 1,2. 185 осіб вказали рідним населеним пунктом місто, 120 – село, ще 7 молодих людей – село міського типу. 66,3% з них жіночої статі, 33,7% – чоловічої. Загалом було опитано 682 особи.

Зупинимося детальніше на кожному із них.

Для ефективнішого відбору психодіагностичного інструментарію на попередньому етапі було сформовано модифіковану анкету дослідження рівня соціального капіталу на основі анкети дослідження соціального капіталу, складеної О. М. Татарком. Її та методику КРІКС Р. Стили в адаптації І. І. Семків узято за інваріантні методики. Такий вибір ґрунтується на тому, що ці методики найповнішою мірою описують наявність у людини певного рівня соціального капіталу. Натомість нижчеописані методики відображають психологічні характеристики особистості, які корелюють із наявністю соціального капіталу та відображають його психологічний ресурс.

Модифікована анкета будувалася на основі анкети дослідження соціального капіталу, яка запропонована О.М. Татарком [98]. Процедура відбору включала кілька етапів. Спочатку анкета була запропонована сімом експертам, які відібрали запитання, що, на їхню думку, досліджують характеристики соціального капіталу як психологічного ресурсу. Експертами стали науковці лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Для подальшої роботи ми використовували пункти, які як мінімум тричі відзначили експерти.

На основі міжпунктової кореляційної матриці було відібрано 15 запитань, які показали кореляцію вищу за 0,3. Загальний показник α Кронбаха для модифікованої анкети становить 0,802, що є високим і показує на надійність складеної анкети.

Результати надійності відібраних пунктів відображені в Таблиці 2.1.

Наступним нашим кроком було проведення опитування з використанням трьох наборів психодіагностичних методик, які ми описували вище. Для статистичної обробки ми вибрали метод факторного аналізу, який, на нашу

думку, найкраще виявить спільні латентні ознаки, які можуть мати відібрані методики.

Таблиця 2.1.

Результати надійності модифікованої анкети А.Н. Татарка

№ п/п	Запитання	Кореляція пункту із сумарним балом	Альфа Кронбаха при видаленні пункту
1	Наскільки Ви довіряєте Вашій сім'ї	0,360	0,794
2	Скромна людина справляє гарне враження на людей	0,321	0,793
3	Влада і статус роблять людей гордовитими	0,310	0,793
4	Люди, які старанно працюють в підсумку досягнуть більшого	0,391	0,787
5	Життя не покращиться навіть, якщо ти знаєш людей при владі	0,565	0,774
6	Навіть у погану людину можна знайти що-небудь хороше	0,474	0,782
7	У житті потрібно сподіватися тільки на себе	0,423	0,785
8	Якщо сильні роз'єднані, то слабкі, об'єднавшись, їх переможуть	0,282	0,796
9	У деяких ситуаціях навіть чесна людина можна сказати неправду	0,424	0,785
	<i>Наскільки притаманні для оточуючих вас людей наведені нижче види поведінки?</i>		
10	Довіряти один одному	0,489	0,780
11	Ставитися з повагою один до одного	0,594	0,773
12	Ставитися до оточуючих як до рівних	0,382	0,788
13	Бути готовим поділитися матеріальними речами (грошима, одягом, домашнім крамом) із нужденними	0,306	0,793
14	Бути готовим розділити думки, ідеї, почуття інших людей, які цього потребують	0,480	0,780
15	Намагаються розуміти та допомагати іншим людям	0,353	0,790

Для подальшого використання ми відбирали методики, які потрапили в один фактор із інваріантними. У всіх наборах застосовувався метод головних

компонент для виділення і метод Варімакс із нормалізацією Кайзера для обертання факторів.

Випробуваним було запропоновано три набори методик для дослідження рівня психологічного ресурсу соціального капіталу. Суть такого об'єднання в набори полягала в тому, що певні соціально-психологічні особливості вимірюються двома схожими методиками, а за результатами було сформовано адекватний варіант для подальшого використання.

Відібрані в подальшому психодіагностичні методики відображають наявність у молоді особи психологічного ресурсу соціального капіталу та спроможність його використовувати.

Перший набір психодіагностичних методик складався із таких методик.

1. Модифікована анкета О.М. Татарка.
2. Методика КРІКС (польська аббревіатура) Р. Стили в адаптації І.І. Семків, яку ми використовували для вимірювання індивідуального соціального капіталу як певного зібрання чи то скупчення ресурсів, які особа може отримати від своєї соціальної мережі, призначена для дослідження соціального капіталу на індивідуальному рівні, що за мірило соціального капіталу використовує можливість доступу особистості до соціального ресурсу приватної чи публічної сфер. Методика створена на основі методу «генератор ресурсу», котрий запропонований Т. Снайдерсом, та нараховує 64 твердження, що пропонують досліджуваному визначити міру знайомства з людиною, яка володіє певним ресурсом у діапазоні 4 балів від «не знаю такої людини» до «знаю таку людину дуже добре». Р. Стила виділяє шість шкал у методиці, серед яких продуктивні вміння, емоційний ресурс (особисті зв'язки з іншими), дозвільневий ресурс (відпочинок і вільний час), соціально-професійний ресурс, ресурс соціальних інститутів, міжнародний ресурс, загальний показник соціального ресурсу загалом та окремо у приватній сфері та загальний показник соціального ресурсу у публічній сфері [139].

3. Методика дослідження саморегуляції і успішності міжособового спілкування авторства В. М. Куніциної використовувалась нами для вивчення

можливостей особи ефективно спілкуватися й встановлювати нові контакти. Це дозволило оцінити психологічний ресурс, який особа використовує для створення мережі контактів випробуваних. Методика пройшла багатоступеневу валідизацію і виявила стійкі зв'язки з відомими особистісними психологічними опитуваннями – тестами Кеттелла, Айзенка, ММРІ, Елерса. Методика дозволяє визначити комунікативні й особистісні особливості, пов'язані з неформальним міжособистісним довірчим спілкуванням, – зокрема, виявити рівень володіння комунікативними навичками і вміннями, наявність труднощів у спілкуванні, характер цих труднощів і ступінь їх усвідомлення. Також методика дає можливість виявити властивості особистості, пов'язані з цими труднощами, стилі спілкування, ступінь контактності, комунікативної сумісності, а також загальний рівень соціального інтелекту і комунікативно-особистісний потенціал. В опитувальник входять 18 основних і 18 додаткових шкал. Кожна шкала містить 6 тверджень (в сумі – 108). Основні шкали методики розділяють на дві групи: перша група – властивості, що полегшують особистості спілкування: легкість і свобода особистості, спонтанність, ініціатива в контактах; саморегуляція, володіння своїми почуттями, станами, намірами; комунікативні навички особистості, вміння вступати в контакт, вести бесіду; емпатія, емоційне співпереживання співрозмовнику; самоповагу, почуття власної гідності, рівень самоприйняття, проникливість, вміння розбиратися в людях, довіра, інтуїція; впливовість, вміння впливати, переконувати; поступливо-партнерський стиль спілкування; задоволеність спілкуванням і взаєминами у близькому колі. Друга група – властивості, що утруднюють спілкування: аутичність, уникнення контактів; виснаженість, швидка стомлюваність, неможливість сконцентруватися; відчуженість, скорочення соціальних зв'язків; егоцентричні саморозкриття в бесіді; невирішені особисті проблеми; самотність; сором'язливість; агресивність, дратівливість, збудливість; авторитарний стиль спілкування; «Мої помилки», самокритичність (шкала брехні). Додатковими шкалами є: рефлексивність, довіра, впевненість, розуміння інших людей, мотивів їх поведінки, адаптивність, гнучкість;

маніпулятивний стиль спілкування, мотивація допомоги, інтровертованість; почуття самотності, сензитивність (чутливість, вразливість); невротизованість (емоційна нестійкість), фрустрованість; потенційна конфліктність, активна позиція (ініціатива в контактах, в рішеннях), довірливість, мотив афіліації; комунікативна сумісність, вміння співпрацювати з різними людьми [140].

4. Шкальний питальник О. Л. Романової для дослідження етнічної ідентичності використовувалась для діагностики етнічної ідентичності. Етнічна ідентичність - переживання особистістю своєї приналежності до певного етносу, усвідомлення наявності типових для його представників якостей, оцінка етнічно зумовлених переваг в сфері освіти і діяльності. Психологічний сенс етнічної ідентичності проявляється при її зіставленні з такими спорідненими категоріями, як національна ідентичність, етнічна самосвідомість, почуття етнічної приналежності, етнічність, етнічна ідентифікація, етнічна самоідентифікація. Випробуваням пропонувалася така інструкція: «Прочитайте наведені нижче твердження, що відображають різні точки зору. Спробуйте визначити ступінь своєї згоди (або незгоди) з ними за допомогою цієї шкали: 4 – повністю згоден; 3 – скоріше згоден, ніж не згоден; 2 – важко відповісти; 1 – скоріше не згоден, ніж згоден; 0 – абсолютно не згоден» [141].

У першому наборі методик сумарна дисперсія факторного аналізу скала 73,5%. Міра вибіркової адекватності Кайзера-Мейєра-Олкіна становить 0,463, при рівні значущості 0,000 можна вважати достатнім рівнем для висновку про значимість результатів. На основі статистичного аналізу ми відібрали такі шкали методики дослідження саморегуляції і успішності міжособового спілкування В. М. Куніциної: легкість в спілкуванні, навички спілкування, відкритість в бесіді, самоповага, агресивність, відчуженість, сором'язливість, інтроверсія, конфліктність. Також ми відібрали дві шкали шкального питальника О. Л. Романової для дослідження етнічної ідентичності «відчуття належності до етнічної групи» і «значимість національності», як такі, які важливі для дослідження і, на нашу думку, проявлять себе на основному етапі дослідження.

Другий набір психодіагностичних методик складався із таких методик.

1. Модифікована анкета О.М. Татарка.

2. Методика КРІКС Р. Стили в адаптації І. Семків.

3. Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК) – в її основі лежить концепція локусу контролю Дж. Роттера. Однак локус у дослідника контролю вважається універсальним стосовно будь-яких типів ситуацій: локус контролю однаковий і в сфері досягнень, і в сфері невдач. При розробці методики РСК автори виходили з того, що іноді можливі не тільки односпрямовані поєднання локусу контролю в різних за типом ситуаціях. Це твердження має й емпіричні підтвердження. У зв'язку з цим розробники тесту запропонували виділити в методиці діагностики локусу контролю субшкали: контроль в ситуаціях досягнення, в ситуаціях невдачі, в області виробничих і сімейних відносин, в галузі охорони здоров'я. Всього опитувальник РСК складається з 44 пунктів. З метою підвищення достовірності результатів опитувальник збалансований за наступними параметрами: по інтернальності-екстернальності – половина з пунктів опитувальника сформульована таким чином, що позитивну відповідь на них дадуть люди з інтернальним РСК, а інша половина сформульована так, що позитивну відповідь на неї дадуть люди з екстернальним РСК; з емоційного знаку – рівну кількість пунктів опитувальника описують емоційно позитивні і емоційно негативні ситуації; 3) у напрямку атрибуцій – рівну кількість пунктів сформульовано в першому і третьому особі. На відміну від шкали Роттера в опитувальник включені пункти, які вимірюють інтернальність-екстернальність в міжособистісних і сімейних відносинах. Показники опитувальника РСК організовані відповідно до принципу ієрархічної структури системи регуляції діяльності таким чином, що включають в себе узагальнений показник індивідуального РСК, інваріантний до частих ситуацій діяльності, два показника середнього рівня спільності, диференційовані з емоційного знаку цих ситуацій, і ряд ситуаційно-специфічних показників [142].

4. Методика оцінки горизонтального та вертикального індивідуалізму В. І. Чиркова дозволить дослідити особливості прояву індивідуалізму-колективізму особи під час комунікації. Вона визначає рівень прояву чотирьох явищ, які умовно об'єднані у дві дихотомії: індивідуалізм – колективізм та горизонтальні – вертикальні взаємини. У горизонтальному індивідуалізмі особи автономні та є рівними, а зв'язок із групою – область вільного вибору. Люди включаються в об'єднання і знаходяться там до тих пір, поки їм це подобається. Оскільки приналежність тут не є проблемою – ні членство в малій групі, ні національна приналежність, ні культурна ідентифікація, все це вибирається вільно. У вертикальному індивідуалізмі особи автономні, але не рівні. Соціальна ієрархія, національна і релігійна приналежність «своїх» і «чужих» тут є реальностями, які неможливо змінити. При тому що в малій групі, «серед своїх», особи один до одного ставляться відсторонено. У горизонтальному колективізмі люди бачать себе членами внутрішньої групи, в якій усі рівні. Громадські інтереси превалюють над особистими, але нерозвинене групове мислення з його конформізмом і культом лояльності, придушенням особистого на користь громади. У вертикальному колективізмі люди розглядають себе як членів внутрішніх груп, які характеризуються ієрархічними і статусними взаєминами [143].

5. Методика оцінки психологічної атмосфери в колективі (за Ф. Фідлером), яка допомагає зрозуміти міжособову взаємодію в соціальній групі та її вплив на формування психологічного ресурсу соціального капіталу в колективі. Методика використовується для оцінки психологічної атмосфери в колективі. В основі лежить метод семантичного диференціала. Надійність збільшується в поєднанні з іншими методиками. Зміст методики складають протилежні за змістом пари слів, за допомогою яких можна описати атмосферу у групі або колективі. Чим ближче до правого або лівого краю шкали в кожній парі випробуваний поставить відмітку, тим більш вираженою ця ознака у колективі. Відповідь по кожному з 10 пунктів оцінюється зліва направо від 1 до 8 балів. Чим лівіше розташована відмітка випробуваного, тим нижче бал, тим

сприятливіша психологічна атмосфера в колективі, на думку відповідального. Підсумковий показник коливається від 10 (найбільш позитивна оцінка) до 80 (найбільш негативна). Грунтуючись на результатах індивідуальних профілів, створюється усереднений, який характеризує психологічну атмосферу в колективі [144].

6. Методика діагностики перцептивно-інтерактивної компетентності Н. П. Фетискіна, що досліджує такі категорії, як взаємопізнання, взаєморозуміння, взаємовплив, соціальна автономність, соціальна адаптивність, соціальна активність. Взаємопізнання – рівень адекватності оцінки особистісних рис партнерів по взаємодії. Взаєморозуміння – рівень конфліктності в групі, вираженість загальних інтересів, вміння зрозуміти точку зору опонента, іншої людини. Взаємовплив – рівень значущості думки, вчинків інших представників групи, самокорекція, саморефлексія. Соціальна автономність – значимість особистісної позиції в спільних діях і організації або участь у спільній діяльності. Соціальна адаптивність – благополучність взаємин, задоволеність своїм становищем в групі, гнучкість поведінки, контактність всередині колективу і з зовнішнім оточенням. Соціальна активність – спрямованість соціальної орієнтації, провідні мотиви взаємодії з оточуючими, ефективність спільної діяльності [145].

У другому наборі методик сумарна дисперсія склала 74,1%. Міра вибіркової адекватності Кайзера-Мейєра-Олкіна становить 0,688, рівень значущості критерію сферичності Бартлетта складає 0,000, що можна вважати достатнім для висновку про вірогідність результатів. Із методики оцінки горизонтального та вертикального індивідуалізму В. І. Чіркова вибрано шкали горизонтального індивідуалізму і вертикального колективізму. Узято також методику оцінки психологічної атмосфери в колективі (за Ф. Фідлером), а з методики діагностики перцептивно-інтерактивної компетентності Н. П. Фетискіна – шкали взаємопізнання і соціальної активності.

Третій набір складається з:

1. модифікованої анкети О.М. Татарка;

2. методики КРІКС Р. Стили в адаптації І. І. Семків;

3. методики інтерперсональної діагностики стилів міжособової поведінки Л. М. Собчик, яку спрямовано на дослідження різних стилів міжособової взаємодії – владно-лідерського, незалежно-домінуючого, прямолінійно-агресивного, недовірливо-скептичного, покірно-сором'язливого, залежно-покірного, співпрацююче-конвенційного, відповідально-великодушного. Метод діагностики міжособистісних відносин Л. М. Собчик являє собою модифікований варіант інтерперсональної діагностики Т. Лірі, автор якої є послідовником ідей Г. С. Саллівана. Його теоретичний підхід до розуміння особистості базується на уявленні про важливу роль оцінок і думки, які є значущими для даного індивіда навколишніх, під впливом яких відбувається його персоніфікація, тобто формується особистість. У процесі взаємодії з оточуючими особистість проявляється в стилі міжособистісного поведінки. Реалізуючи потреба в спілкуванні і в здійсненні своїх бажань, людина погодить свою поведінку з оцінками значущих інших на рівні усвідомленого самоконтролю, а також (неусвідомлено) з символікою ідентифікації. Метод інтерперсональної діагностики і модифікованому варіанті виявився оптимально зручним для вивчення структури міжособистісних і внутрішньоособистісних відносин, виявивши також певні індивідуально-типологічні аспекти, що лежать в основі поведінкового патерну [146].

У третьому наборі методик сумарна дисперсія факторного аналізу скала 72,3%. Міра вибіркової адекватності Кайзера-Меєра-Олкіна становить 0,62, рівень значущості критерію сферичності Бартлетта складає 0,000 можна вважати достатнім для висновку про вірогідність результатів. Із методики діагностики міжособистісних стосунків авторства Л. М. Собчик відібрані такі шкали: владно-лідуючий стиль міжособової поведінки, недовірливо-скептичний стиль міжособової поведінки, співпрацююче-конвенційний стиль міжособової поведінки та відповідально-великодушний стиль міжособової поведінки.

Отже, ми відібрали шкали методик, які разом із інваріантними методиками стали основним психологічним інструментарієм нашого дослідження соціального капіталу як психологічного ресурсу. Ці шкали можна об'єднати в такі групи: особистісні риси (легкість у спілкуванні, навички спілкування, відкритість у бесіді, самоповага, агресивність, відчуженість, сором'язливість, інтроверсія, конфліктність, відчуття належності до етнічної групи, значимість національності), якість і направленість соціально-психологічної взаємодії (горизонтальний індивідуалізм, вертикальний колективізм, психологічна атмосфера в колективі, взаємопізнання, соціальна активність), стилі поведінки особистості (владно-лідерський, недовірливо-скептичний, співпрацюючо-конвенційний, відповідально-великодушний). Ці результати показують, що соціальний капітал як психологічний ресурс особистості формується на основі певних психологічних рис, має спрямованість у соціальній групі й поширюється за допомогою своєрідних моделей поведінки.

У такий самий спосіб відібрано методики для дослідження складових політичної культури. Інваріантною тут постала анкета Програми міжнародних соціальних досліджень «Громадянство II» 2014 року (англійською – ISSP MODULE 2014, CITIZENSHIP II). Ця анкета забезпечує порівняльні дані для аналізу громадянства з точки зору «знизу вгору», тобто допомагає аналізувати, як люди наділяються повноваженнями, як вони беруть участь у соціальному та політичному житті та як вони орієнтовані на політичну систему і громадянськість. Перш за все, хто є «членами» та хто є «не членами» політичної та демократичної спільноти і як це залежить від країн Яку роль відіграє культура, який вплив має інституційна організація країни на участь та політичну ідентичність людей, які установи мають включають у свої лави нових членів соціуму, а які навпаки – можуть відчужувати? Також анкета відображує, яким чином люди реагують в плані участі та політичної ідентифікації ідентифікації на економічні, культурні та політичні процеси. Анкета демонструє, що саме може пояснити ці сторони політичної взаємодії:

умови суспільства, форми політичної участі, або політичні ідентичності, які не залежать від інституційних та культурних особливостей країни. Таким чином, можна визначити тип громадянства, який наявний у сучасній молоді [147].

До першого набору увійшли наступні методики.

1. Анкета «Громадянство II».
2. Методика дослідження основних тенденцій політичної ідентичності О. М. Скар. Опитувальник складається з п'яти шкал. Шкала включеності демонструє включеність – невключеність до політичного життя країни, відзначає наскільки участь у соціально-політичних процесах для респондентів є добровільною справою та чи відбувається зовнішній вплив при участі такої поведінки. Шкала культурної ідентифікації відображає ідентифікацію особи з культурними цінностями суспільства, наскільки респондентам властиве почуття поваги до національних звичаїв, традицій, культурної спадщини. Шкала орієнтації на власний вибір досліджує орієнтацію на власний політичний вибір – делегування функцій політичного вибору. Ця шкала відображає чи має особа власну точку зору, власні переконання, наскільки вони прагнуть бути як суб'єктами свого життя, так і власного політичного вибору, або ж проявляють схильність підпорядковуватися та делегувати, перекладати функцію політичного вибору на інших. Вони б воліли, щоб хтось інший (держава, лідер, вчителі, батьки) вирішував за них, що і як потрібно робити та брав на себе відповідальність за те, що відбувається в суспільному житті. Шкала ідентифікації з демократичними цінностями досліджує ідентифікацію з цінностями європейської демократії або ж неготовність до прийняття цих цінностей. Шкала прагматичної залученості досліджує мобілізаційну автономну активність, відображає наскільки респонденти готові стати учасниками молодіжних рухів, громадських організацій, підтримувати певні політичні партії, поділяти їх ідеї. Такі юнаки та юнки цікавляться політикою, стежать за подіями суспільно-політичного та економічного життя. Вони вірять, що можуть впливати на перебіг політичних подій. Твердження репрезентовані в 50 судженнях. Кожна шкала складається з 10 індикаторів [148].

3. Модуль дослідження цінностей Г. Хофстеде – спрямований на дослідження цінностей особистості [149]. Одним з найбільш популярних підходів до вимірювання культурної варіативності в кроскультурній психології став підхід, розроблений Г. Хофстеде. У методиці розраховуються індекси таких культурних вимірів: індивідуалізм, дистанція влади, уникнення невизначеності, маскулінність. Пізніше до них додалася довгострокова орієнтація (спочатку цей показник називали «конфуціанський динамізм»). Вимірювання отримані шляхом факторного аналізу анкетних даних: індивідуалізм - колективізм; велика дистанція влади - мала дистанція влади; високий рівень запобігання невизначеності - низький рівень уникнення невизначеності; маскулінність – фемінність; довгострокова тимчасова орієнтація – короткострокова тимчасова орієнтація. На російській вибірці за допомогою методики Г. Хофстеде неодноразово проводилися різні дослідження і накопичений чималий емпіричний матеріал [150].

4. Методика дослідження політичних установок Г. Бієрбраура, яка досліджує такі сторони політичної діяльності особи: шкала «установка на політичну активність» дозволяє дослідити прояви політичної поведінки, які демонструє молодь під час політичної взаємодії; шкала «ставлення до чинних політиків» відображує стан уявлень особи про політиків; шкала «схильність виправдовувати політичний авторитаризм» демонструє наскільки молодь поділяє ідеї авторитаризму та недемократичних методів управління країною. Методика складається із 13 тверджень, на які потрібно було відповісти, використовуючи таку схему: «4 – Ви повністю підтримуєте це твердження; 3 – Ви радше згодні з твердженням; 2 – Ви радше не згодні з твердженням; 1 – Ви повністю не згодні з твердженням» [151].

5. Методика діагностики мотиваційної структури особистості авторства В.Е. Мільмана, яка розкриває мотиваційну структуру особистості. Методика дозволяє виявляти деякі стійкі тенденції особистості: загальну і творчу активність, прагнення до спілкування, забезпечення комфорту і соціального статусу тощо. На основі всіх відповідей можна скласти судження

про робочу й загальножиттєву спрямованість особистості. Методика складається з 14 тверджень, в яких відображаються деякі життєві прагнення і ряд сторін способу життя людини. Усі твердження групуються по слід. шкалами: 1) життєзабезпечення; 2) комфорт; 3) соціальний статус; 4) спілкування; 5) загальна активність; 6) творча активність; 7) соціальна корисність. Суми балів за всіма шкалами характеризують «робочу» спрямованість особистості [152].

6. Опитувальник механізмів політико-ідеологічного самовизначення авторства Г. В. Циганенко, що спрямовано на визначення політичної конкуренції, політичної ідентифікації, домінантної автоматизації, владного самоствердження, прагматичної раціоналізації, нормативної непоступливості Шкала «позиційна конкуренція» вимірює усвідомлену потребу конкурувати з іншими в ділових і міжособистісних стосунках. Високі показники за цією шкалою вказують, що потреба в конкуренції, суперництві є усвідомленою і людина здатна робити зусилля для досягнення своєї мети. Низькі показники свідчать, що така потреба відсутня або має неусвідомлений характер і її не інтегровано в когнітивну структуру особистості. Шкала «політична ідентифікація» вимірює певні рефлексивні кроки до означення своїх політико-ідеологічних прераференцій, до виділення об'єктів із світу політики. Високі бали характерні для людини, у якої виражений мотиваційний компонент у сфері політики, що може вплинути й на поведінковий. Шкала «домінантна автономізація» вимірює те, якою мірою людина відчуває себе суб'єктом діяльності, а якою об'єктом впливу інших людей. Високі показники відповідають високому рівню самоповаги, результативності. Шкала «владне самоствердження» описує ставлення до влади, керівництва й авторитету. Високі показники означають, що людина усвідомлює свою потребу у владі, здатна визнавати її у своїх взаєминах з іншими. Шкала передбачає наявність владних тенденцій у настановленнях і цінностях. Шкала «прагматична раціоналізація» описує віру людини у власні інтелектуальні здібності і їхнє домінуюче значення в житті. Високі показники характерні для людей, які

переконані, що здатні зрозуміти те, що відбувається як у власному житті, так і в житті суспільства. Шкала «нормативна непоступливість» описує ставлення до творчості, спонтанності, поступливості, кооперації з іншими людьми. Високі бали означають яскраво виражену тенденцію до дотримання встановлених соціальних норм і правил, брак устремління до кооперації. Низькі бали характерні для осіб, які зорієнтовані на процес діяльності і менше – на результат, для них характерне творче ставлення до справи, що часто заважає її завершенню [153].

В першому наборі методик міра вибіркової адекватності становить 0,544, рівень значущості критерію сферичності Бартлетта складає 0,000. Факторний аналіз пояснює 67,9% дисперсії. Із цього набору методик відібрано шкали політичної включеності, культурної ідентифікації, прагматичної автономності з методики дослідження основних тенденцій політичної ідентичності; дистанції влади, індивідуалізму із методики «модуль дослідження цінностей» Г. Хофстеде; установки на політичну активність, ставлення до чинних політиків, схильності виправдовувати авторитаризм з методики Г. Бієрбраура; життєзабезпечення, комфорту, соціального статусу, загальної активності, соціальної корисності з методики діагностики мотиваційної структури особистості авторства В. Е. Мільмана; позиційної конкуренції, політичної ідентифікації, домінантної автоматизації, владного самоствердження, прагматичної раціоналізації з опитувальника механізмів політико-ідеологічного самовизначення Г. В. Циганенко.

До другого набору увійшли такі методики.

1. Анкета «Громадянство II».
2. Тест соціальних і політичних позицій (автори Айзенк Г., Вільсон Г.), який дає змогу дослідити дихотомії дозволеність-суворість, расизм-антирасизм, релігійність-атеїзм, соціалізм-капіталізм, лібералізм-антилібералізм, реакційність-прогресивність, пацифізм-мілітаризм. Цей опитувальник дозволяє оцінити ряд шкал, перша із них – «дозволеність». Ті, хто набрав високі бали нейтрально або ж схвально ставляться до терпимості, до

людей із нетрадиційною орієнтацією тощо. Люди, які набрали низькі бали за цією шкалою, схвалюють сувору цензуру, недопущення антигромадської поведінки, суворі покарання для порушників закону. Друга шкала – «расизм». Люди з високими балами за цією шкалою виступають проти імміграції представників інших рас, проповідують расову сегрегацію всередині своєї країни, впевнені в тому, що всі інші раси поступаються білої раси і тому «повинні знати своє місце». Ті, хто набрав низький бал за даною шкалою, тримаються протилежних поглядів, дуже терпимо ставляться до етнічних меншин, схвалюють імміграцію представників всіх рас і не сумніваються в рівність всіх людей і народів. Наступна шкала називається «релігійність». Високий бал означає, що випробуваний дуже цінує віру в Бога, в Біблію, в життя після смерті і в інші релігійні догмати. Ті, хто набрав низькі бали за своїми переконаннями належать, як правило, до атеїстів і агностиків; вони дуже мало значення надають Церкві як соціальному інституту. Четверта шкала – «соціалізм». Люди, які отримали високі бали, виявляють своє позитивне ставлення до представників середнього класу та явну неприязнь до багатих людей, які належать до забезпечених прошарків суспільства; вони дуже високо цінують будь-які прояви інтернаціоналізму і рішуче виступають за скасування приватної власності. Навпаки, низькі бали вказують на капіталістичну орієнтацію людей: вони вірять, що талант і підприємницькі здібності повинні заохочуватися і винагороджуватися гідно, що націоналізація виробництва неефективна і що робоча сила взагалі схильна до бунтарства. П'ята шкала отримала назву «лібералізм». Люди, які набрали високі бали, надають великого значення особистій свободі і виступають проти будь-якого втручання в їхнє життя з боку держави. Ті, хто набрав низький бал виступають за порядок, коли держава регулює і контролює як великий бізнес, так і багато сторін життя звичайних громадян. Такі люди орієнтуються на патріотизм і лояльність до держави з боку членів суспільства. Шоста шкала називається «реакційність». Ті, хто набрав високі бали, серйозно стурбовані такими явищами життя, які, на їхню думку, є ознаки морального розпаду суспільства. Ці люди демонструють

сильну підтримку традиційних інститутів суспільства, таких, як Церква, і розглядають минуле як єдино можливу модель життя. Люди з низькими балами схильні вірити, що життя змінюється на краще, демонструючи прогресивну, орієнтовану на майбутнє систему цінностей. Високі бали за останньою шкалою, «пацифізм», переконані в тому, що війна немає ніяких виправдань, вони відстоюють у своїх поглядах політику непротивлення, якою б не була її ціна. Люди з низькими балами вважають, що краще підтримувати нарощування військової потужності своєї країни і виправдовують її агресивну політику по відношенню до потенційних супротивників [154].

В другому наборі міра вибіркової адекватності становить 0,59, рівень значущості критерію сферичності Бартлетта складає 0,000. Факторний аналіз пояснює 66,1% дисперсії. Із цього набору було відібрано шкали «расизм», «соціалізм», «лібералізм», «реакційність» і «пацифізм» тесту соціальних і політичних позицій (автори Г. Айзенк, Г. Вільсон)

Констатувальний етап передбачав проведення психодіагностичного дослідження. рівня психологічного ресурсу соціального капіталу молоді і рівня політичної культури молоді за допомогою відібраних на попередньому етапі методик.

Завершальний етап емпіричного дослідження – експериментальний – було спрямовано на лабораторне дослідження особливостей становлення політичної культури особи та зв'язку цього процесу з наявністю і використанням певного рівня соціального капіталу як психологічного ресурсу.

Випробувані віком від 18 до 25 років отримували завдання знайти конструктивне вирішення певних соціально-політичних конфліктних ситуацій після активізації психологічного ресурсу соціального капіталу. Таким чином ми відстежували та аналізували вплив активованого ресурсу на становлення компонентів політичної культури

Експеримент складався із чотирьох серій: в кожній із них ми засобами рефлексії ми активізували у випробуваних психологічний ресурс наявного у них соціального капіталу. Кожна серія досліджувалася вплив одного із

компонентів соціального капіталу на компоненти політичної культури. Активізація психологічного ресурсу соціального капіталу відбувалась на індивідуальному та груповому рівнях.

Процедура полягала в тому, що випробуваним в чотирьох експериментальних групах та одній контрольній надавали тест на виявлення рівня прояву складових політичної культури. Далі в експериментальних групах (на індивідуальному та груповому рівнях) проводилася активізація психологічної ресурсності соціального капіталу. Потім випробуваним пропонували в груповому обговоренні знайти конструктивне розв'язання чотирьох соціально-політичних ситуації конфліктного характеру. Випробуваних не обмежували в часі у формуванні консенсусного рішення. Останнім етапом експерименту було повторне тестування рівня прояву компонентів політичної культури.

Очікуваним результатом мало стати підвищення рівня прояву складових політичної культури у випробуваних із експериментальної групи після активізації психологічного ресурсу соціального капіталу, тоді як у контрольній групі він мав би залишитися на тому самому рівні.

Більш детальний опис процедури та результатів експерименту представлено в Розділі 3.

2.2. Рівень складових соціального капіталу як психологічного ресурсу і політичної культури молоді.

Наступним нашим кроком стало проведення констатувального етапу. Далі ми розглянемо результати дослідження компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу. Далі ми беремо до уваги та аналізуємо результати відібрані на попередньому етапі шкали.

2.2.1. Результати дослідження психологічних складових політичної культури

Уявлення про політику як компонент політичної культури досліджувався нами за допомогою шкал таких методик: уявлення про громадянські обов'язки; уявлення про демократію анкети; зацікавленість політикою анкети; суб'єктність громадянської діяльності анкети ISSP Громадянство II; ставлення до діючих політиків методики дослідження політичних установок Г. Бієрбраура.

Отримані такі результати. відображено на рис. 2.2.

Молодь достатньо обізнана про політику: вона знає, що таке громадянство, якими є громадянські обов'язки та місце молоді особи в суспільних процесах. На це вказують результати за шкалою «уявлення про громадянські обов'язки», більше половини випробуваних продемонстрували високий результат, а третина – середній. Тільки 6,7% респондентів показали низьку обізнаність про громадське життя та основні обов'язки громадянина. Такі показники говорять про те, що молодь добре орієнтується у громадському житті суспільства, знає або здатна досягнути основні особливості існування політичного середовища. Така картина виявляє досить серйозні накопичення знань серед молоді про громадянство, що дає змогу говорити про серйозне підґрунтя для їх громадської, а згодом і політичної активності. Цей висновок, говорить також і про необхідність подальших досліджень політичної активності адже, як ми бачимо із результатів цієї шкали, знання про важливість громадської активності молоді добре відомо.

Результати за шкалою «уявлення про демократію» відображають високу обізнаність молоді про те, що таке демократія, навіщо вона існує, як функціонує тощо: 53,5% обстежуваних продемонстрували високий рівень за цією шкалою, 44,6% – середній і лише 1,9% – низький. Ці показники перевершують із показниками шкали «уявлення про громадянські обов'язки». Тут також можна зробити подібні висновки про те, що молодь хоча і знає про

громадянство, політику та демократію достатньо, проте, не використовує свої знання, так би мовити, на практиці.

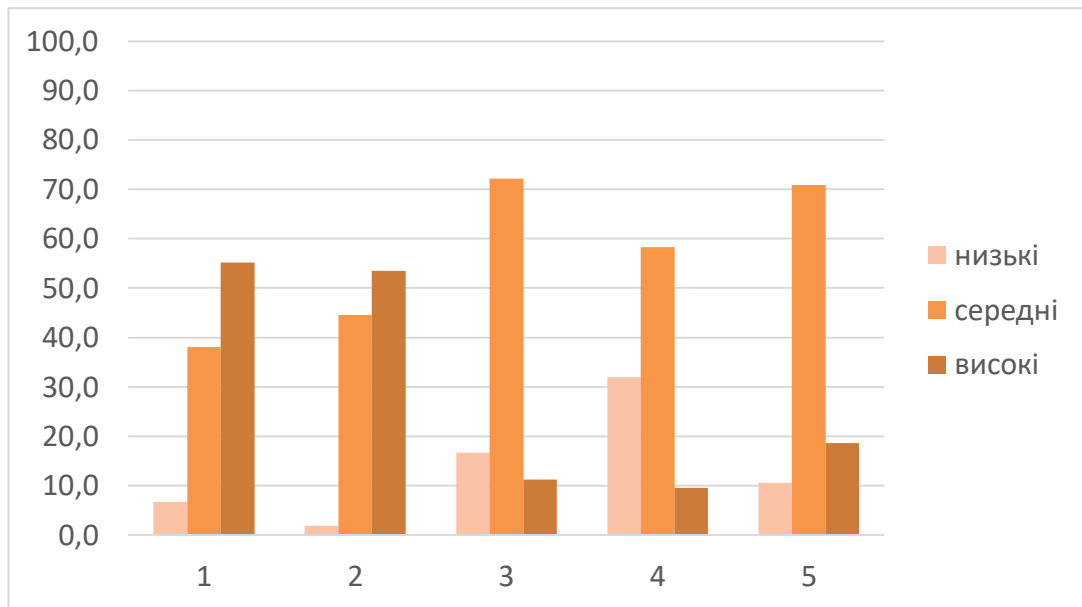

Рис. 2.2 Уявлення молоді про політику (%).

Примітка: 1) уявлення про громадянські обов'язки, 2) уявлення про демократію, 3) зацікавленість політикою, 4) ставлення до чинних політиків, 5) суб'єктність громадянської діяльності

Наступна шкала – «суб'єктність громадянської діяльності» відстежувала наскільки громадянська діяльність для молодої особи є усвідомленою і відповідна активність є її внутрішнім поривом, а не нав'язаною ззовні поведінкою. Як можна побачити тут істотно переважає середній рівень: 18,6% респондентів продемонстрували високий, 70,8 – середній і 10,6% – низький рівень суб'єктності. Результати за цією шкалою демонструють посередні можливості молодих осіб проявляти суб'єктність у громадському житті і вказують на можливість впливу та нав'язування молоді певного вектора активності. Усе-таки потрібно відзначити більшу частоту високого рівня прояву суб'єктності в громадській діяльності серед молоді, аніж результати низького рівня. Висока кількість результатів середнього рівня за цією шкалою вказують

на те, що суб'єктність у громадській діяльності серед молоді набуває ситуативного характеру: зазвичай молодь у громадській роботі може приймати мінімальну участь, надіятися на інших, прислухатися до їхньої думки. Проте, в певних ситуаціях вона здатна проявити суб'єктність у вчинках та сформуванню власну думку щодо власної подальшої діяльності в громадському середовищі.

Показники за шкалою «зацікавленість політикою» свідчать про середній із тяжінням до низького інтересом до політики серед молодих осіб. 16,7% респондентів продемонстрували низький рівень, 72,1% – середній і лише 11,2% обстежуваних проявляють високу зацікавленість політичним життям. Такі результати демонструють низьку привабливість політичної активності серед молоді, що можна пояснити як загальною низькою культурою сучасної української політики, так і браком мотиваторів участі молоді в політиці. Як ми зазначали вище, така тенденція простежується не менше в Україні, а й у країнах Західної Європи та США. Такі результати можна пояснити декількома факторами: в першу чергу, сучасне українське політичне середовище важко охарактеризувати як таке, якому довіряють більшість громадян країни. До цього привели часті корупційні скандали та політична нестабільність країни в цілому. По-друге, серед молоді поширюються нові можливості комунікації, як то соціальні мережі, які політики дуже часто не використовують, або ж користуються ними не вірно. А отже не потрапляють у референтне коло спілкування сучасної молоді. При цьому, сучасний інформаційний світ веде жорстку конкуренцію за увагу особи і невміння правильно користуватися новими можливостями комунікації веде до неможливості взаємодії із потенційною аудиторією. Таким чином в поле зору молоді не потрапляють політики та їх гасла до активної участі у виборах. Хоча загальна поінформованість і надолужує недостаток комунікації із політикумом, вона не здатна сформуванню в молоді тійкого образу потреби взяти участі у виборах. Що веде до вищеописаного результату: молодь загалом орієнтується у політиці, але мало зацікавлена брати активу участь у ній.

Шкала «ставлення до чинних політиків» підмічає, наскільки випробувані знайомі та наскільки позитивно ставляться до чинних представників політичної еліти країни. Результати вказують, що серед молоді політики не мають особливої популярності: третина обстежуваних показали низький рівень цієї шкали, більше половини – середній рівень і тільки 9,6% проявили високий рівень у позитивному ставленні до чинних політиків.

Для дослідження значущості відмінностей між результатами дослідження складника політичної культури молоді «уявлення про політику», було введено однофакторний дисперсійний аналіз. Для цього дані за шкалами, які досліджували цей складник було піддано z- стандартизації.

Величина z є вибірковою характеристикою дисперсії. Z-шкала виступає прикладом лінійного перетворення значень змінної. При такому перетворенні зберігається співвідношення між первинними показниками і новими значеннями z. Відносна величина різниці між стандартними показниками, отриманими при такому лінійному перетворенні, в точності відповідає відносній величині відмінності первинних показників. Всі властивості початкового розподілу показників повністю відтворюються в розподілі лінійних стандартних значент. Z-перетворення дозволяють відображати відхилення індивідуального результату від середньої норми в одиницях, які пропорційні до стандартного відхилення розподілу. З цієї причини будь-які обчислення, які можна виконувати з вихідними даними, можуть також виконуватися і з лінійними стандартними показниками без будь-якого спотворення кінцевих результатів.

Для перевірки прийнятності результатів проведеного дисперсійного аналізу використано робастні критерії рівності середніх, які продемонстрували такі результати: Уелч ($p = 0,000$) та Браун-Форсайт ($p = 0,000$). Такі результати говорять про прийнятність якісної обробки результатів однофакторного дисперсійного аналізу.

Результати однофакторного дисперсійного аналізу для уявлень про політику відображено у Таблиці 2.2. Таблиця апостеріорних тестів представлена у Додатку А., Таблиці А.1.

Таблиця 2.2

Результати однофакторного дисперсійного аналізу уявлень про політику

	Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Значущість
Між групами	1418,468	4	354,617	3923,858	,000
Всередині груп	140,532	1555	,090		
Всього	1559,000	1559			

За результатами апостеріорних тестів множинного порівняння (тест Тамхейна) тільки уявлення про громадські обов'язки та уявлення про демократію значуще не різняться між собою ($p = 0,425$). Тоді як поміж іншими шкалами постезуються сильно знчущі відмінності ($p = 0,000$). Це ще раз говорить про те, що молодь досить добре обізнана про політику, про громадське життя, свої права та обов'язки, але проявляє надзвичайно малу зацікавленість політикою.

Можна зробити висновок, що уявлення молоді про політику перебувають на досить високому рівні, молоді люди знають про основні права та обов'язки, якими має керуватися громадянин у демократичній державі, проте загальна зацікавленість політикою та суб'єктність у прийнятті рішень є на досить посередньому рівні, а ставлення до чинних політиків тяжіє до негативного.

Можна сказати, що молодь не дуже виразно уявляє те, що входить в поняття «займатися політикою». Важливість самореалізації та професійного росу є досить важливим для молодшої людини. При цьому важливим є і ставлення соціуму до вибраної роботи. Зважаючи на отримані уявлення про політичну взаємодію в останні десятиліття, цілком не дивно, що молодь неохоче бере участь в політиці, адже її уявлення про цю справу часто базуються

на корупційних скандалах. При цьому референтність однолітків при політичному виборі є очевидним фактом, зважаючи на певні коливання політичної суб'єктності молодшої особи.

Компонент «політичні цінності» ми досліджували за допомогою таких шкал: толерантність та довіра до соціально-політичних інститутів анкети Громадянство II; дистанція влади та індивідуалізм модуля дослідження цінностей Г. Хофстеде; прагматична автономність методики дослідження основних тенденцій політичної ідентичності; домінантна автоматизація опитування випробуваних за допомогою опитувальника механізмів політико-ідеологічного самовизначення Г. В. Циганенко.

За цим компонентом отримані такі результати. Їх графічне зображення відображено на рис. 2.3.

За шкалою рівня толерантності відповіді респондентів демонструють, що 12,2% молодих осіб у нашому дослідженні проявили високий рівень толерантності, 49% показали середній рівень, а 38,8 проявляють низьку толерантність. Такі показники можна трактувати крізь призму сучасних соціально-політичних ситуацій в Україні, які накладають відбиток на терпимість молодих людей: спостерігаючи несправедливість, молода особа перестає вірити у верховенство права (хоча і знає, що це таке і навіщо воно в суспільстві) та з підозрою ставиться як до соціально-політичних ідей, так і до людей, які їх репрезентують. До такого результату ведуть як економічні негаразди так і соціально-політичні проблеми в країні. У зв'язку із несприятливими соціальними обставинами молодь шукає спільні, єднаючі ідеї і в такій ситуації залишається ало місця для сприймання різноманіття та нових поглядів на існуючі в суспільстві соціальні стандарти.

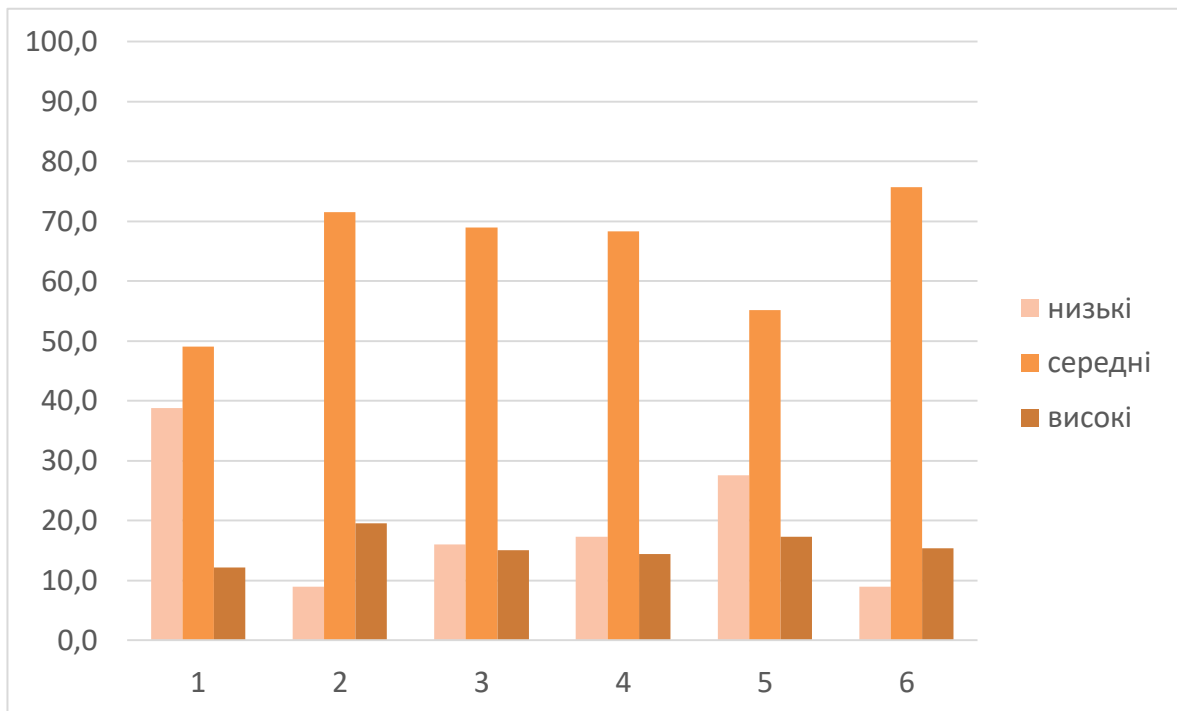

Рис. 2.3. Політичні цінності молоді (%).

Примітка: 1) толерантність, 2) довіра до соціально-політичних інститутів, 3) дистанція влади, 4) індивідуалізм, 5) прагматична автономність, 6) домінантна автоматизація

Високу довіру до соціально-політичних інститутів продемонстрували лише п'ята частина обстежуваних. Майже дві третини, 71,5% респондентів, продемонстрували середній рівень і 9% – низький. На основі цих результатів можна дійти висновку, що хоча політичний активність для молоді є малопривабливою загалом, вона довіряє соціально-політичній структурі, яка склалася в суспільстві. Як зазначалося раніше, молодь мало довіряє соціально-політичним інститутам через тривалі корупційні скандали, все це веде до зниження кількості контактів між ними до мінімуму. Це, в свою чергу, призводить до зниження кількості ситуацій, які б формували позитивний досвід взаємодії і, таким чином укріпляли довіру.

За показниками шкали «дистанція влади», де 16% обстежуваних показали низький рівень, 68,9% – середній, а 15,1% – високий, можна сказати, що цінність влади для молоді є на середньому рівні із тяжінням до низького. Такі

результати пояснюють низьке включення молоді в громадсько-політичне життя, низький рівень активності навіть за високої політичної обізнаності. Хоча практично рівний поділ результатів між низьким та високим рівнем відображає можливе підвищення цінності влади серед молоді за певних обставин, що підтверджує наші здогадки про те, що політична активність молодих осіб все ж більше залежить від зовнішніх чинників навіть за умови чіткого усвідомлення молодими людьми того, якою повинна бути політична система. Такий результат зумовлюється добрими уявленнями молоді про політику, що веде до розуміння важливості колективного прийняття рішень для загального добробуту. З другого боку: цінність такої кооперації для млодої особи є досить сумнівною, особливо в межах тих соціально-політичних інститутів, які існують на сьогоднішній день в країні.

За результатами шкали «індивідуалізм» 17,3% молоді проявляють низький рівень, 68,3% – середній і 14,4% – високий. Такі результати показують, що молодь більше покладається на колектив, а цінність самовираження та особистісного зростання є дещо зниженою. Можна припустити, що випробувані, які показали середні результати проявляють як низький так і високий індивідуалізм, проте проявляють лише у певних ситуаціях та схильні до зміни своєї думки під впливом колективу. У процесі прийняття політичного рішення такі молоді люди орієнтуються на думку більшості, соціуму (можливо, однолітків), що підвищує ймовірність ситуацій, коли виборці голосують за кандидатів, які за опитуваннями отримують більшість голосів. Таке домінування середніх результатів також може говорити про те, що молодь ще цілком не сформувала свого світогляду та завжди відкрита до отримання нової інформації. Такий погляд на результати дає змогу говорити про можливість зміни пасивності молоді в політиці: вмiла політична просвіта дозволить молодим людям побачити можливості, які відкриває кооперація в громадсько-політичній діяльності.

За шкалою «прагматична автономність» молоді люди продемонстрували дещо нижчі результати, ніж за попередньою шкалою. До низького рівня

увійшли 27,6% респондентів, середнього – 55,1% і до високого – 17,3%. Такі результати вказують, що молодь часто-густо не проявляє автономності під час прийняття політичного рішення, на них досить легко впливати під час його формування. Проте є певний відсоток осіб, які здатні й на зважений політичний вибір. Мала їх кількість порівняно з молодими людьми, які отримали низькі бали за цією шкалою, наводить на думку, що сучасна молодь загалом, має занижену автономність у своїх політичних діях. Ці результати ще раз доводять, що молодь часто неспроможна ефективно та компетентно включитися в громадсько-політичний процес. З одного боку, молода особа може і володіти добрими знаннями про політику проте, може мати обмежений досвід контакту із соціально-політичними інститутами, брак довіри до їх роботи, що веде до певної невпевненост у громадсько-політичній діяльності. Це, в свою чергу, веде молоду людину до контакту із іншими людьми для заповнення власних прогалин в знаннях про соціально-політичну ситуацію. В такому разі важливим постає спілкування із компетентними людьми, що часто не є можливим. Тому,, в подальших дослідженнях, можливо, доцільним є концентрація сил на втробленні критичного мислення в молодих осіб як щодо політичної ситуації, так і до осіб, які постають «рупорами» політичного дискурсу.

Шкала «домінантна автоматизація» показує наскільки випробуваний може обстоювати свою власну позицію, не потрапляти під вплив інших та здатен до автономності в судженнях і діях. 9% обстежуваних проявили низький рівень, 75,6% – середній і 15,4% – високий. Такі результати свідчать про досить високі можливості молодих осіб автономно приймати політичне рішення та не піддаватися впливу з боку інших. Проте велика кількість середніх значень вказує на можливість цих самих осіб проявляти низьку автономність в певних, можливо, складних, нечітких, політичних ситуаціях. В таких випадках на перший план виходять зовнішні, ситуативні чинники, які можуть впливати на політичний вибір молодої особи. Це створює поле для можливого маніпулювання громадською думкою молоді, адже ситуативність та мінливість у поглядах зумовлює несаможітну політичну позицію.

Результати шкал, які виявляли особливості прояву політичних цінностей молоді також були піддані z-стандартизації для подальшого дослідження значущості відмінностей результатів між шкалами.

Для перевірки прийнятності результатів проведеного дисперсійного аналізу використано робастні критерії рівності середніх, які продемонстрували такі результати: Уелч ($p = 0,000$) та Браун-Форсайт ($p = 0,000$). Такі результати говорять про прийнятність якісної обробки результатів однофакторного дисперсійного аналізу.

Результати однофакторного дисперсійного аналізу для політичних цінностей молоді відображено у Таблиці 2.3. Таблиця апостеріорних тестів представлена у Додатку А., Таблиці А.2.

Таблиця 2.3

Результати однофакторного дисперсійного аналізу політичних цінностей

	Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Значущість
Між групами	1703,562	5	340,712	3797,053	,000
Всередині груп	167,438	1866	,090		
Всього	1871,000	1871			

За результатами апостеріорних тестів множинного порівняння (тест Тамхейна) значущі відмінності ($p = 0,000$) простежуються між всіма шкалами, які досліджують політичні цінності і між шкалами дистанції влади та індивідуалізму ($p = 0,000$). Це говорить про статистичну значущість наступних висновків.

Підсумовуючи зріз політичних цінностей молоді, можна сказати, що для них характерним є тяжіння до низької толерантності, низького індивідуалізму, низької автономності, натомість більшою цінністю є почуття колективізму.

Неповна сформованість в особи єдиної системи політичних цінностей, що відповідала б логіці будь-якої ідеології або теорії, є характерною рисою буденної свідомості і не означає, що її цінності не пов'язані із активністю в

громадсько-політичному житті. Цей зв'язок може бути заснована на якомусь іншому принципі (наприклад, цінностях свободи політичного вибору, навіть якщо цей вибір – не робити ніякого вибору). Таким принципом може бути функціональність цінностей, підлаштування їх під мінливу соціально-політичну ситуацію, так як молода особа в кожному випадку може використовувати ті з них, які дозволяють їй орієнтуватися у відповідності зі своїми інтересами саме в конкретній політичній ситуації. Пріоритет коливання індивідуальних та колективних цінностей відображає бажання молоді врівноважити прями власної індивідуальності та наявністю міцних зв'язків із колективом однолітків, які, скоріш за все, формують потужну референтну групу й в політичних питаннях.

Крім того, розпад соціальної структури, руйнування та ослаблення соціальних зв'язків, нездатність соціально-політичних інститутів здійснювати контроль над суспільством посилюють соціальну мобільність і дозволяють молоді подолати статусно-рольові імперативи, стимулюють пошуки нових обличч в політиці, посилюють бажання своїми силами досягнути бажаних змін у суспільстві (подекуди недемократичними шляхами). Не менш важливе місце посідає пошук молоддю свого місця в житті з опорою на власні сили, можливості, згідно власної волі, інтересів і потреб. Вирішення цих питань і веде молодь у їхній політичній діяльності.

Наступним компонентом політичної культури, результати вивчення якого ми представимо, є політичні символи. Він досліджувався за допомогою таких шкал: расизм, соціалізм, лібералізм і реакційність тесту соціальних і політичних позицій Г. Айзенка і Г. Вільсона; схильність виправдовувати політичний авторитаризм методики дослідження політичних установок Г. Біербарура; політична ідентифікація опитувальника механізмів політико-ідеологічного самовизначення Г. В. Циганенко; культурна ідентифікація методики дослідження основних тенденцій політичної ідентичності;

Отримані результати відображено на рис. 2.4.

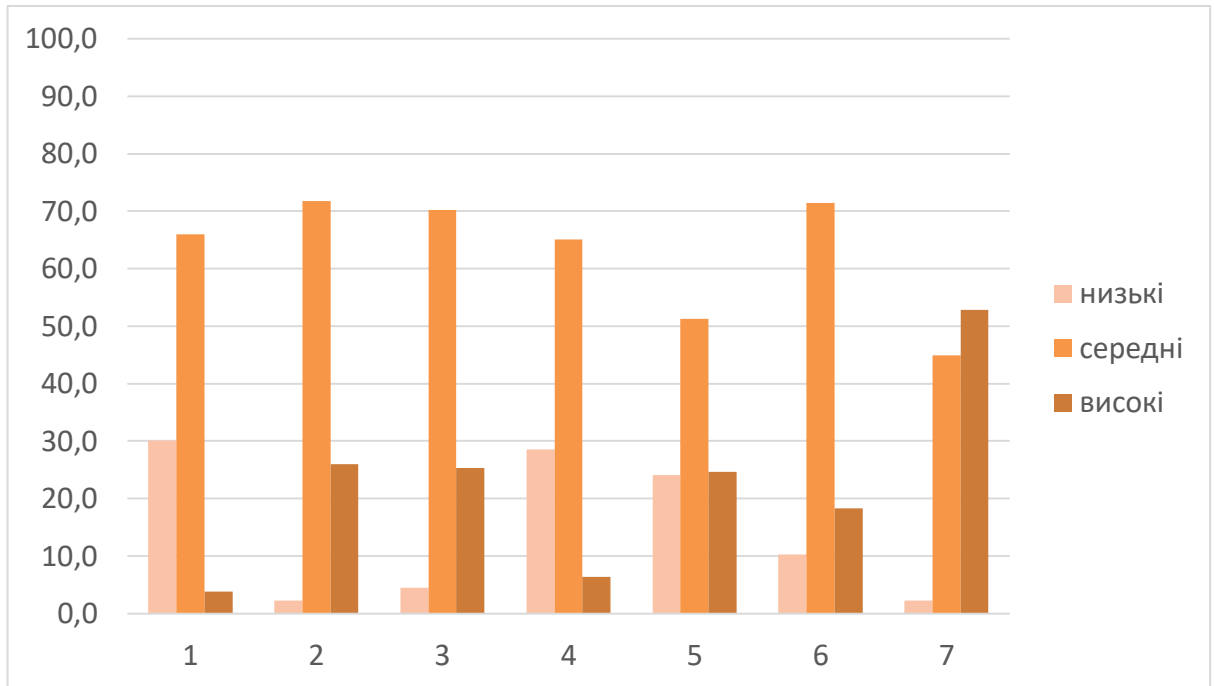

Рис. 2.4 Політичні символи, молоді (%).

Примітка: 1) расизм, 2) соціалізм 3) лібералізм 4) реакційність, 5) схильність виправдовувати авторитаризм, 6) політична ідентифікація, 7) культурна ідентифікація.

За шкалою «расизм» це явище проявляється у 30,1% респондентів, 66,1% – на середньому рівні, 3,8% на високому. Цей результат показує, що сучасній молоді не притаманно на високому рівні проявляти расистську поведінку або шовінізм щодо інших етнічних чи то соціальних груп. Проте насторожує той факт, що 2/3 респондентів продемонстрували середній рівень за цією шкалою. Можна констатувати, що за певних обставин молоді люди із цієї категорії можуть проявляти расистські нахили. Для розуміння становлення політичної культури молодої особи така картина показує, що молодь за певних обставин може бути досить радикальна у поглядах та підтримувати політиків, наріжним каменем для яких є питання національної приналежності. Це пояснюється тим, що молодь – це така вікова група, яка знаходиться в процесі власного особистісного становлення та знаходження групової ідентичності. При

несприятливих, кризових соціальних ситуаціях, бажання гуртування навколо простих та очевидних політичних ідей дозволяє швидко відділити (або ж, дуже часто, створити) «своїх» від чужих», таким чином піднявшись у власних очах за рахунок інших осіб, які не входять у ту ж соціальну чи етнічну групу, що й молода особа.

Шкала «соціалізм» зауважує, що тільки у 2,2% респондентів притаманні такого роду соціально-політичні погляди, 71,8% демонструють їх на середньому рівні і 26% – на високому рівні. Такі результати вказують, з одного боку, на бажання молоді скинути відповідальність за власне життя та благополуччя на зовнішні чинники, як то соціальні інститути, політична влада у державі чи то інші люди. З другого – це може бути ресурсом для побудови колективістських дій у молодіжному середовищі, більш швидкого формування нових колективів, прагнення молоді бути частиною певного колективного утворення.

Наступна шкала «реакційність» отримала такий розподіл даних: на низькому рівні 28,5% випробуваних, 65,1% – на середньому рівні і 6,4% – на високому. Таким чином, можна зафіксувати, що сучасні молоді люди на досить низькому рівні проявляють реакційність як у поділянні соціально-політичних ідей так і в демонструванні їх у своїй діяльності та рефлексії поведінки інших осіб соціуму. Як було сказано вище, молодь знаходиться у становленні власних ідей, цінностей та поглядів на життя. В цей час їхні погляди змінюються досить часто і швидко, їм не притаманна «зашкарублість» думки та сліпа віра в єдині ідеали. Тому, молодь, як наймобільніша соціальна група швидше сприймає нові ідеї, цінності, нові форми соціальної взаємодії. А отже, такий показник є досить передбачуваним.

Результати, отримані за шкалою «лібералізм»: 4,5% респондентів показали низький рівень поділяння цих соціально-політичних властивостей, 70,2% – продемонстрували середній рівень, 25,3% – високий рівень. Такі результати є більш, ніж очікуваними, адже молодь є тією соціальною групою, з якою зазвичай асоціюються цінності свободи, рівності та інші цінності

лібералізму. Можна зробити висновок, що молоді ближча форма правління, де влада відкрита зі своїми громадянами, не обмежує їх права та сприяє їх самореалізації. Такий результат відображує як бажання так і вже наявне становлення демократичних європейських ідей серед молоді нашої країни.

Такий зсув соціально-політичних позицій серед молоді вказує, з одного боку, на утвердження демократії та плюралізму, а з другого – на певну аморфність та небажання брати відповідальність за своє життя у свої руки. Такий висновок напрошується на основі отримання за двома парами шкал «расизм-реакційність» і «соціалізм-лібералізм», де в першій парі переважають сума низьких результатів (58,6%), а в другій – високих (51,3%). Ці результати можна пояснити несприятливими соціально-політичними обставинами в країні: війна, нестабільність національної валюти, катастрофічне падіння довіри до будь яких державних органів через корупцію, все це веде до поширення ідеї «жорсткої руки» в Україні.

Низькі і високі результати за шкалою «схильність виправдовувати авторитаризм» проявляє майже порівну респондентів – 24% і 24,7% відповідно. 51,3% проявляють середній рівень. Із таких даних можна зробити висновок, що в більшості молодь не схильна виправдовувати авторитаризм, проте за несприятливої політичної ситуації відсоток його схвалення зростатиме. Такий досить полярний поділ (чверть молодих респондентів проявляють низький рівень і чверть – високий) вказує на високе соціально-політичне розшарування у суспільстві загалом. Несприятлива соціальна ситуація в країні тільки поглиблює такий поділ.

За шкалою «політична ідентифікація» 10,3% обстежуваних показали низький рівень, 71,5% – середній і 18,2% – високий. Такі результати вказують, що в молоді досить чітко формується політична ідентифікація, зазвичай молоді люди чітко можуть вказати чому і за яких обставин асоціюють себе з тією чи іншою політичною силою. Ці дані демонструють, ґрунтовні та глибокі уявлення молоді про політику та власне місце в ній. Проте, інші результати нашого

дослідження, які ми описуємо далі, говорять, що уявлення – це не основний показник політичної активності або суб'єктності молоді особи.

Наступною шкалою була «культурна ідентифікація», яка визначає рівень ідентифікації особистості із культурним середовищем, в якому вона перебуває. Низький рівень продемонстрували 2,2% респондентів, 44,9% – середній рівень і 52,9% – високий. Такі результати вказують на високі показники ідентифікації молодих осіб із культурним середовищем та наявність можливостей його використання. Молодь, таким чином, відчуває тісний зв'язок із культурою, до якої вона належить, чітко розуміє її межі та власне місце в ній. Таке культурне залучення сучасної української молоді можна пояснити масовими подіями в Києві («Революція гідності») та воєнними діями на Сході України. Ці кризові ситуації зумовили піднесення національно-патріотичного духу всього суспільства та молоді зокрема.

Результати шкал, якими ми виявляли особливості прояву політичних символів молоді також були піддані z-стандартизації для подальшого дослідження значущості відмінностей результатів між шкалами.

Для перевірки прийнятності результатів проведеного дисперсійного аналізу використано робастні критерії рівності середніх, які продемонстрували такі результати: Уелч ($p = 0,000$) та Браун-Форсайт ($p = 0,000$). Такі результати говорять про прийнятність якісної обробки результатів однофакторного дисперсійного аналізу.

Результати однофакторного дисперсійного аналізу для політичних символів молоді відображено у Таблиці 2.4. Таблиця апостеріорних тестів представлена у Додатку А., Таблиці А.3.

За результатами апостеріорних тестів множинного порівняння (тест Тамхейна) значущі відмінності ($p = 0,000$) простежуються за всіма шкалами. Це говорить про статистичну значущість наступних висновків.

Набір політичних символів сучасної молоді можна охарактеризувати так. Вони поділяють ідеї побудови країни за західним зразком із широкою свободою

та можливістю свободи слова та свободи вибору. При цьому, зберігається перйнятий у батьків колективістський погляд на політичний процес.

Таблиця 2.4

Результати однофакторного дисперсійного аналізу політичних символів

	Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Значущість
Між групами	2130,987	6	355,164	14865,380	,000
Всередині груп	52,013	2177	,024		
Всього	2183,000	2183			

Окрім того, вони часто не співвідносять бажаний результат (вільна країна із свободою волевиявлення) та засобами досягнення цієї цілі (демократичний процес, тривала постійна активна політична та громадська участь). Для сучасної української молоді характерні ідеї швидких дій та змін (часто радикальних), що не завжди веде до оміряного результату – побудови європейської країни у всіх вимірах цього слова.

Ще одним компонентом політичної культури, є мотиви участі в політичній взаємодії. Його досліджували за допомогою таких шкал: владне самоствердження, прагматична раціоналізація, позиційна конкуренція опитувальника механізмів політико-ідеологічного самовизначення Г. В. Циганенко, життєзабезпечення, комфорт, соціальний статус, загальна активність, соціальна корисність методики діагностики мотиваційної структури особистості В. Е. Мільмана.

Отримані результати. графічно відображено на рис. 2.5.

Шкала «владне самоствердження» демонструє, наскільки для особи важливою є влада, аби утвердитися у житті, та погляд на владу як можливість досягнути ситуації, в якій це стане можливим. 23,4% респондентів проявили низький рівень за цією шкалою, 63,1% – середній та 13,5% – високий. Такі

результати вказують на те, що молоді особи не бачать особливої потреби самостверджуватися за допомогою влади або політичної активності. Ці дані перегукуються з результатами дослідження компоненту політичних цінностей «дистанція влади», яка показала невелику цінність для молоді політичної активності.

Шкала «прагматична раціоналізація» вказує на те, чи керується респондент раціональними судженнями та логікою в політичній активності. За результатами шкали 19,6% обстежуваних проявляють низький рівень, 63,1% – середній, 17,3% – високий. Таким чином, молодь ситуативно керується раціональними судженнями для орієнтації в політичному середовищі, а залежно від ситуації проявляє раціональність або емоційність. Шкала «позиційна конкуренція» вказує на здатність особи проявляти конкуренцію за отримання певних соціальних вигод або зміни соціального статусу. Низький рівень продемонстрували 15,7% респондентів, середній рівень – 69,9% і 14,4% – високий. Це вказує на те, що більшості випадків молодь ситуативно проявляє конкуренцію та намагання змінити соціальну позицію.

Тут можна відзначити, що молодь намагається за допомогою політичної включеності та активної громадянської позиції в невеликій мірі презентують власне бажання змінити соціальне середовище. Ці дані також пояснюють, на низьку мотивацію до політичної взаємодії: низьке бажання конкурувати із іншими веде до загальної неактивності молоді в політиці.

За шкалою «життєзабезпечення» низький результат проявили 92,3% обстежуваних, середній – 7,7%, високий рівень не проявив жоден із респондентів. Це вказує, що респонденти не бачать політичного середовища як можливості забезпечити власне життя та проявити свої особистісні здатності. Молодь не пов'язує можливості покращити соціальне середовище з участю в політичній взаємодії.

Шкала «комфорт» показує, наскільки важливою є мотивація досягнення комфорту в політичній картині світу молоді особи. За результатами шкали 44,9% респондентів проявляють низький рівень, 46,5% – середній і 8,6% –

високий. Ці результати перегукуються із показниками попередньої шкали: молодь не бачить можливості досягнення комфорту через політичну активність чи певну громадянську позицію.

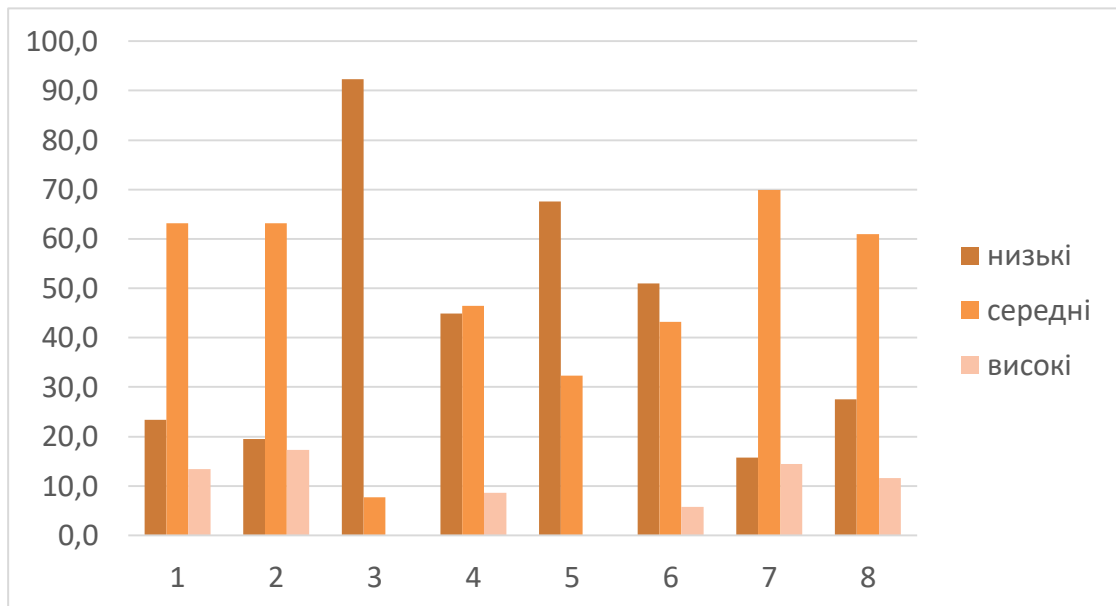

Рис.2.5. Мотивація політичної взаємодії серед молоді (%).

Примітка: 1) владне самоствердження, 2) прагматична раціоналізація, 3) життєзабезпечення, 4) комфорт, 5) соціальний статус, 6) загальна активність, 7) позиційна конкуренція, 8) соціальна корисність.

Немає потреби йти в політику, щоб змінити навколишнє середовище та проводити зміни на локальному рівні. Можливо, такі результати пояснюються тим, що політика асоціюється у молоді із прийняттям політичних рішень на рівні всієї держави і заради цього і доречно йти в політику, натомість, зміни на місцевому рівні не є достатніми для молоді, аби заради них брати участь у політичній взаємодії. Таким чином, ми маємо парадокс: молодь досить багато знає про соціально-політичний порядок денний всієї держави, орієнтується в проблемах країни, знає можливі шляхи виходу із проблемних ситуацій в політиці, проте не бачить можливостей для активних змін на локальному рівні – у межах власного під'їзду, будинку, вулиці, мікрорайону.

Шкала «соціальний статус» демонструє, що для 67,6% випробуваних політичне середовище не є місцем, де можна підвищити власний соціальний статус, 32,4% проявляють середній рівень мотивації за цією шкалою, а високого рівня не показав жодний респондент. Це вказує на те, що громадянська та політична активність не має високого престижу серед молоді. Найпевніше, таке становище укорінилося через довготривалу кризу в українському політичному просторі: молодь звикла вбачати в громадській активності пошук вигоди тими, хто нею займається. Це створює негативний образ політики та політиків, що зумовлює небажання молоді брати участь у цьому, аби не приєднатися до людей, які в молодіжній спільноті вважаються особами із нечесними помислами.

Шкала «загальна активність» демонструє загальну мотивацію до активності в політичному середовищі. 51% випробуваних продемонстрували низький рівень, 43,3% – середній і 5,7% – високий. Як можна побачити із результатів цієї шкали, загальна мотивація активності в політиці серед молоді дуже низька. Загальна активність молодої особи в політиці є досить низькою, переважає ситуативна мотивація такої активності: за певних обставин молодь здатна впливати на політичне середовище, проте загалом бажання брати участь у політиці є невеликим.

За шкалою «соціальна корисність» 27,6% респондентів проявляють низьку мотивацію до соціально корисної роботи в політиці. 60,9% отримали середні результати і 11,5% обстежуваних – високі. Такі дані свідчать, що в більшості випадків молодь не бажає йти в політику для виконання соціально корисних справ і, як показали й попередні результати, в молоді низька мотивація до політичної взаємодії загалом. Такі політичну апатію можна пояснити затяжною політичною кризою в українському суспільстві, низьким рівнем довіри до політиків та їхніх обіцянок, стійко сформованим образом політики як нечесної справи для непорядних людей.

Результати шкал, які виявляли особливості прояву мотивів участі молоді в політичній взаємодії також були піддані z-стандартизації для подальшого дослідження значущості відмінностей результатів між шкалами.

Для перевірки прийнятності результатів проведеного дисперсійного аналізу використано робастні критерії рівності середніх, які продемонстрували такі результати: Уелч ($p = 0,000$) та Браун-Форсайт ($p = 0,000$). Такі результати говорять про прийнятність якісної обробки результатів однофакторного дисперсійного аналізу.

Результати однофакторного дисперсійного аналізу для мотивів участі молоді в політичній взаємодії відображено у Таблиці 2.5. Таблиця апостеріорних тестів представлена у Додатку А., Таблиці А.4.

Таблиця 2.5

**Результати однофакторного дисперсійного аналізу мотивів участі
молоді в політичній взаємодії**

	Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Значущість
Між групами	1669,557	7	238,508	718,896	,000
Всередині груп	825,443	2488	,332		
Всього	2495,000	2495			

За результатами апостеріорних тестів множинного порівняння (тест Тамхейна) незначущі результати простежуються між комфортом і соціальним статусом та загальною активністю ($p = 1,000$) й соціальним статусом і загальною активністю ($p = 0,883$). Решту пар демонструють значущі відмінності ($p = 0,000$). Такі результати дозволяють говорити про статистичну значущість наступних висновків.

Серед молоді не простежується велика мотивація до включення у політичне середовище. Водночас, вона зосереджується на бажанні забезпечити власний комфорт, поліпшити своє соціальне середовище, проявити загальну активність та виявити власну соціальну корисність.

Вагомими мотивами участі в політиці є задоволення власних життєвих потреб, покращення, в першу чергу, власних матеріальних статків. Незадоволеність існуючим розшаруванням, несправедливість розподілу суспільних багатств постають основними питаннями, які цікавлять молоде покоління та штовхає їх до більш активної участі в політичному процесі.

Один з ключових запитів до політичної сфери у опитаних – розширення можливостей участі в житті країни на різних рівнях і вплив на визначення стратегій розвитку, що дозволить найповнішою мірою задовольнити мотиви загальної активності та соціальної корисності. Зважаючи на попередні результати випробуваних, де вони відображено їх бажання бути все ж суб'єктом, а не об'єктом політики. Мотив активної дії штовхає молодь до очищення всіма можливим способами політики від формалізму та бюрократії. Це вестиме до активності у «справжніх справах», що дасть можливість бачити реальні зміни від власної політичної активності.

Наступним компонентом політичної культури молоді є політична поведінка. Його досліджували за допомогою таких шкал: громадська активність, громадянська включеність анкети Громадянство II, готовність до демонстрацій, установка на політичну активність методики дослідження політичних установок Г. Бієрбраура, політична включеність методики дослідження основних тенденцій політичної ідентичності.

Графічно результати представлено на рис. 2.6.

Громадську активність серед молодих осіб, які взяли участь у нашому дослідженні, проявляють лише 7,7%, 68,6% показали середній рівень активності у громадському житті і 23,7% – низький рівень. Ці результати свідчать про те, що хоча молодь і обізнана про те, яким повинен бути адекватний громадянин (за С. Рябовим і І. Жадан), проте не намагається досягати цього або проявляти риси такого громадянина у своїй поведінці.

Такі результати можна пояснити з двох сторін: з одного боку, особа з високою політичною самосвідомістю не завжди буде політично активною, вона має високий ресурс для цього, й усвідомлення цього ресурсу є достатнім для неї

показником того, що вона в будь-який момент зможе вплинути на своє політичне середовище (Г. Алмонд). З другого боку, (що видається нам більш ймовірним), молоді люди не виявляють політичної активності у зв'язку із слабкою мотивацією, низьким соціальним статусом політики в середовищі однолітків. Потрібно зауважити, що зниження політичної активності молоді є проблемою не тільки України, але й низки західних країн [155].

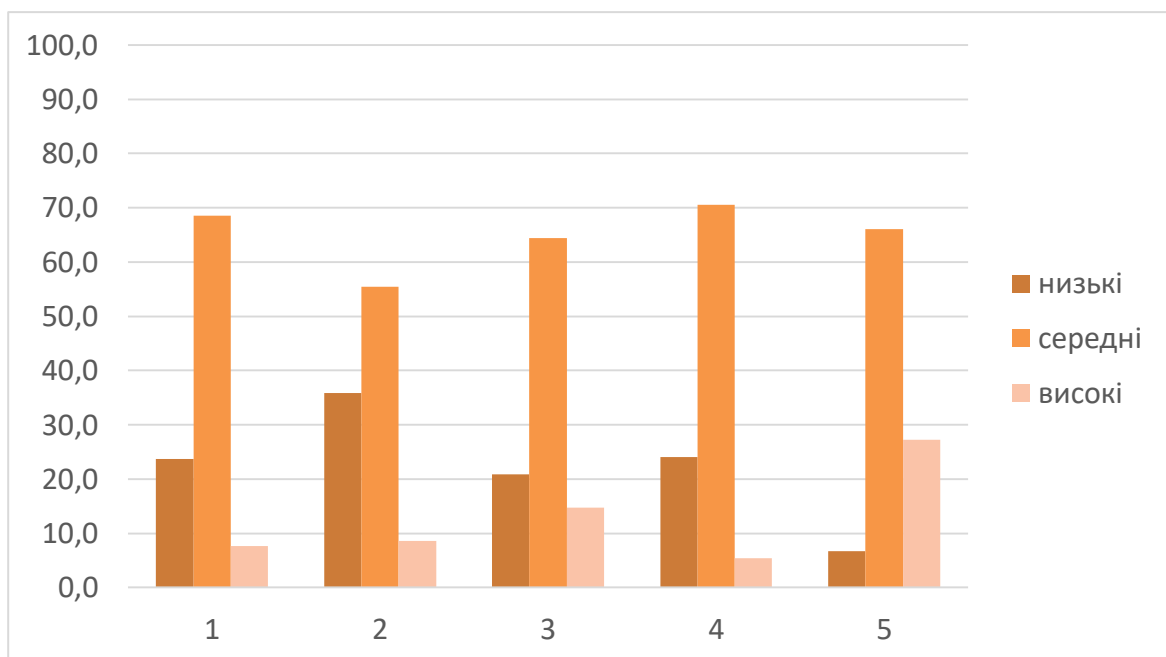

Рис. 2.6. Політична поведінка молоді (%)

Примітка: 1) громадська активність, 2) громадянська включеність, 3) готовність до демонстрацій, 4) установка на політичну активність, 5) політична включеність.

Схожа ситуація спостерігається й за результатами за шкалою «громадська включеність». Лише 8,7% респондентів показали високий рівень. По суті, лише цю категорію молодих осіб можна назвати дійсно активно включеними у громадське життя суспільства. 55,4% проявили середній рівень включеності і 35,9% – низький. Як бачимо, трохи більш як третина респондентів констатує, що вони не включені у громадське життя спільноти. Хоча, вчені й трактують громадську і політичну включеність як певну інтервенцію в особисте життя

особи [156], все ж така політична діяльність є більш соціально корисною, аніж ігнорування політичних процесів суспільства. Тому, такі результати не дають надії на високу активність молоді в громадському житті, адже попередні результати за шкалою громадської активності показали, що активних осіб серед наших респондентів дуже мало.

За шкалою «готовність до демонстрацій» високий рівень засвідчили, що 14,7% обстежуваних, 64,5% – середній рівень і 20,8% – низьких. Таким чином можна констатувати, що протестні настрої серед молоді відходять на другий план і дедалі менше осіб дедалі менше бачить вихід із ситуації через протести й демонстрації. Проте зберігається й досить високий відсоток молодих людей, які готові до активних протестних дій на актів громадської непокори.

Шкала «установка на політичну активність» вказує, що чверть випробуваних (24%) проявляє низьку активність, 70,5% проявляють її на середньому рівні, а 5,5% – на високому. Тобто, в певній політичній ситуації більша частина молоді включається в неї ситуативно. Хоча велика кількість молодих людей із середнім рівнем вказує на те, що ці особи проявлятимуть політичну активність ситуативно, як і у випадках, які відображують результати за попередніми шкалами.

Шкала «політична включеність», вказує на рівень та особливості включення особи в політичну діяльність. На низькому рівні зафіксовано 6,7% респондентів, 66,1% випробуваних проявили середній рівень і 27,2% – на високому. Така ситуація показує, що молодь, часто на високому рівні включається у політичне життя., вона бере досить активну участь у політичному процесі країни. Проте слід мати на увазі і високу інтенсивність політичного середовища України, що пов'язане із несприятливою соціально-політичною ситуацією в країні загалом. З огляду на це, можна припустити, що така активність молодих людей може бути викликана потужними зовнішніми чинниками, які якщо не унеможливають політичну пасивність, так зводять таку можливість до мінімуму. Як зазначає І. В. Жадан, політична включеність передбачає певний рівень зовнішнього впливу на політичну участь людини, що

не можна сприймати як повну та активно мотивовану позицію до участі в політичній взаємодії [157].

Результати шкал, які виявляли особливості прояву політичної поведінки молоді також були піддані z-стандартизації для подальшого дослідження значущості відмінностей результатів між шкалами.

Для перевірки прийнятності результатів проведеного дисперсійного аналізу використано робастні критерії рівності середніх, які продемонстрували такі результати: Уелч ($p = 0,000$) та Браун-Форсайт ($p = 0,000$). Такі результати говорять про прийнятність якісної обробки результатів однофакторного дисперсійного аналізу.

Результати однофакторного дисперсійного аналізу для уявлень про політику відображено у Таблиці 2.6. Таблиця апостеріорних тестів представлена у Додатку А., Таблиці А.5.

Таблиця 2.6

Результати однофакторного дисперсійного аналізу політичної поведінки

	Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Значущість
Між групами	1260,925	4	315,231	1644,502	,000
Всередині груп	298,075	1555	,192		
Всього	1559,000	1559			

Результати апостеріорних тестів множинного порівняння (тест Тамхейна) демонструють добрий рівень значущості ($p = 0,000$). Такі показники дозволяють говорити про статистично обґрунтовані наступні висновки.

Політичну поведінку молоді можна описати як доволі пасивну, яка активізується лише за певних зовнішніх обставин. Це веде до переважно ситуативної участі, яка обмежується включеністю в політичний процес, проте не відрізняється активністю. Також можна говорити, що молодь більше залучена до політичної діяльності, аніж до тих громадянських проектів, які не несуть політичного забарвлення.

Трансформація політичної поведінки молоді, як зміна активів, установок, цілей політичних дій в умовах інституційних перетворень, виражається в спонтанності політичного вибору і нестабільності політичних уподобань. Політична поведінка молоді містить натяки на політичний плюралізм, але вона авторитарна за формами політичної взаємодії, що негативно позначається на процесі політичної самоорганізації молодих осіб. Це відбувається у зв'язку із накопиченням нереалізованого потенціалу в рамках формальної політичної взаємодії.

Неможливість відстоювати свої політичні інтереси та життєві погляди, а також втрата орієнтирів соціокультурної ідентичності постають джерелом молодіжних організацій радикального характеру. Інституційні умови сучасної демократичної політики відкривають можливість вільного вибору і не пов'язані з політичним контролем, але нестійке становище молоді та обмеження її політичної активності відводять молодіжні ресурси в інше русло: в «альтернативні» політичні структури. Ригідність політичної системи веде до фрустрованості серед молоді через незадоволення власних життєвих потреб. Це, в свою чергу, продукує дезінтегрованість політичної поведінки і невелике політичне представництво серед владних структур, підвищуючи таким чином авторитет маргінальних політичних груп або індивідуалізацію політичного вибору.

Підбиваючи підсумки результатів дослідження рівня прояву компонентів політичної культури можна сказати, що в молодих осіб сильно розвинені уявлення про політику (що повинен робити свідомий громадянин, яким повинен бути політичний устрій, аби досягнути процвітання держави); переважають колективістські цінності, однаковою мірою поширені як ліберальні так і авторитарні ідеї; молодь має переважно низьку мотивацію участі в політиці, на низькому рівні проявляється її політична взаємодія. Це зумовлює ситуацію, коли молодь знає яким чином має функціонувати ефективна держава, проте не володіє достатньою мірою об'єднувальними

ідеями та цінностями, а особливо мотивацією до дій, щоб створити належне соціально-політичне середовище.

2.2.2 Основні джерела становлення політичної культури молоді

Далі ми мали за мету виділити основні джерела формування політичної культури української молоді. Для цього результати, які ми отримали на попередньому етапі дослідження, опрацьовували за допомогою факторного аналізу. Застосовувався метод максимальної правдоподібності для виділення факторів і метод Варімакс із нормалізацією Кайзера для їх обертання. Міра вибіркової адекватності Кайзера-Меєра-Олкіна становить 0,503, критерій сфєоричності Юартлетта становить 0,000, що можна вважати за достатній показник для висновку про значущість результатів. Критерій згоди матриці отриманих факторів складає 0,000, що є дуже добрим результатом для інтерпретації отриманих даних. На основі проведеного аналізу за показниками становлення політичної культури молоді виділилися дев'ять факторів, які пояснюють 50,9% дисперсії.

До першого фактору «прагматична політична активність» (7,9% дисперсії) увійшли шкали «ставлення до чинних політиків» (0,655) і «установка на політичну активність» (0,629) методики дослідження політичних установок Г. Бієрбраура і шкала «прагматична включеність» (0,498) методики дослідження основних тенденцій політичної ідентичності. Цей фактор відмічає таку особливість політичної активності сучасної молоді особи: більшість молоді схиляється до вимушеної політичної активності, часто під впливом зовнішніх чинників, а не власної ініціативи. Прикладом можуть стати тимчасова робота молоді людини в штабі політика, ідеології якого вона може й не поділяти, а керується іншими мотивами (наприклад, швидка і досить невиснажлива робота, за яку добре винагородять). Така позиція молоді є досить тривожною, адже з легкістю може стати підґрунтям для підкупу або маніпуляції.

До другого фактору «терпимість у громадянській діяльності» (6,9% дисперсії) увійшли шкали «толерантність» (0,658), «включеність у громадське життя» (0,554), «готовність до демонстрацій» (-0,512) анкети «Громадянство II». Цей фактор говорить, що толерантність разом із залученням до громадянської активності знижує протестні настрої серед молоді. Це можна пояснити тим, що включеність у громадське життя дає молодій людині відчуття контролю над власним життям та політиками, які впливають на неї. Така діяльність сприяє розвитку толерантності до інших людей та інших думок, що, без сумніву, знижує градус напруги в соціумі, особливо, серед молоді, яка дуже часто стає рушієм активних змін в нашому суспільстві. Не менш важливим і постає роль толерантності в становленні громадської включеності молоді: знаючи про різноманіття думок, молода особа прагне вислухати нові думки, донести власне бачення ситуації, не вдаючись при цьому до протестних дій.

До третього фактору «статус політико-культурної ідентифікації» (6,6% дисперсії) увійшли такі шкали: «політична включеність» (0,699), «культурна ідентифікація» (0,61) методики дослідження основних тенденцій політичної ідентичності, «позиційна конкуренція» (0,486) опитувальника визначення механізмів політико-ідеологічного самовизначення Г.В. Циганенко та шкала «соціальний статус» (-0,418) методики діагностики мотиваційної структури особистості В.Е. Мільмана. Цей фактор демонструє, що молодь усвідомлює роль конкуренції в політичній активності, розуміє важливість політики та включеності в неї задля розвитку країни (на це вказують достатньо високі результати за шкалою «культурна ідентифікація» методики дослідження основних тенденцій політичної ідентичності час психологічного опитування). Проте політична включеність не несе підвищення соціального статусу серед молоді. Це можна часто пояснити тим, що політики вдаються до брудних прийомів та маніпуляцій, що в нашій країні слово «політик» дуже часто є синонімом корупціонера. Все це впливає на статус людини, яка займається або планує займатися політичною діяльністю або просто включена в політичне життя. Таким чином, молодь усвідомлює важливість своєї політичної

включеності, проте така діяльність часто пов'язана із можливими статусними втратами.

Четвертий фактор «уявлення про державний устрій» (5,6% дисперсії) містить шкали «уявлення про демократію» (0,536) анкети «Громадянство II», «соціалізм» (-0,419), «пацифізм» (-0,566) тесту соціальних і політичних позицій Г. Айзенка і Г. Вільсона. Цей фактор свідчить про те, що для сучасної молоді особи демократія не пов'язується із мирними акціями, ненасильством і гармонійною соціальною політикою. Таку кон'юнктуру можна пояснити воєнними подіями на сході нашої країни. Не менш насторожливими є шкали, які не увійшли до цього фактору, проте вирізняються стійкою залежністю. До таких шкал можна віднести «включеність у громадське життя» (-0,411), «довіра до соціально-політичних інститутів» (-0,293), «прояви суб'єктності в громадській діяльності» (0,366) анкети «Громадянство II», «реакційність» (0,36), «расизм» (0,337) тесту соціальних та політичних позицій Г. Айзенка і Г. Вільсона, «загальна активність» (0,292) методики діагностики мотиваційної структури особистості В. Мільман. На основі цих даних можна зробити висновок, що молодь бачить демократію як можливість проявити свою мотивацію до активної діяльності, свою політичну суб'єктність, а водночас молоді люди часто поділяють реакційні настрої і навіть расистські ідеї. При цьому обернено пропорційний показник довіри до соціально-політичних інститутів підтверджує факт, що у своїй картині світу молодь не поєднує довіри до державних інститутів і демократію. Це наводить на думку про важливість для молоді політичної просвіти та прививання демократичних цінностей.

До п'ятого фактору «схильність до громадянської активності» (5,6% дисперсії) входять шкали «громадська активність» (0,592) анкети «Громадянство II», «життєзабезпечення» (0,566) і «загальна активність» (0,364) методики діагностики мотиваційної структури особистості В. Е. Мільмана, «лібералізм» (-0,297) тесту соціальних і політичних позицій Г. Айзенка і Г. Вільсона. Цей фактор констатує, що, для молоді особи важливим мотиватором громадської активності є поліпшення свого життя та забезпечення

себе кращими умовами середовища. Громадська активність також постає як мотиватор загальної активності молодшої особи: молодь бачить в громадській роботі можливість застосування своєї енергії та зміни соціального середовища. Проте насторожує факт потрапляння у цей фактор шкали «лібералізм» зі знаком мінус. Це може говорити про нерозуміння молодими людьми особливостей роботи ліберального демократичного суспільства, що ще більше посилює потребу корекції політичної культури молоді.

До шостого фактору «усвідомлення себе як громадянина» (5,3% дисперсії) увійшли шкали «владне самоствердження» (0,387) і «прагматична раціоналізація» (0,397) опитувальника механізмів політико-ідеологічного самовизначення Г. Циганенко, шкала «реакційність» (-0,288) тесту соціальних і політичних позицій Г. Айзенка і Г. Вільсона, шкали «уявлення про громадянські обов'язки» (0,43) і «зацікавленість у політичному житті» (-0,43) анкети «Громадянство II». Цей фактор демонструє нам те, що молодь усвідомлює, як їхня доля багато в чому залежить від їх громадянської активності, розуміє власні громадянські обов'язки та можливість проявляти інтерес до влади та управління, проте низький рівень зацікавленості політичним життям послаблює значення поглядів молодшої особи на громадянську активність. По суті молода особа знає, що їй потрібно, як їй цього досягти, хто впливає на її життя в політичному середовищі, але низький рівень інтересу до політики не дає повною мірою проявитися наявним у неї особистісним ресурсам.

Сьомий фактор «мотиви довіри до соціально-політичних інститутів» (4,6% дисперсії). До цього фактору увійшли такі шкали: «довіра до соціально-політичних інститутів» (0,365) анкети «Громадянство II», «спілкування» (-0,399), «комфорт» (0,355), «соціальна корисність» (-0,324) методики визначення мотиваційної структури особистості В. Е Мільмана. Зі змісту цього фактору можна зробити висновок, що основним мотиватором взаємодії із соціально-політичними інститутами для молодшої людини є покращення свого комфорту. Такий «меркантильний» підхід, безперечно, підриває громадську активність

молоді в суспільстві, а також, зважаючи на негативну кореляцію таких показників, як мотивація спілкування і мотивація соціальної корисності, можна зробити висновок, що молодь часто не бачить у наявних соціально-політичних інститутах джерел соціальної корисності або того, де можна застосувати свої альтруїстські мотиви. Натомість бачить такі інститути як можливість поліпшення власного життєвого комфорту.

До восьмого фактору «відсторонена автономність – активна авторитарність» (4,5% дисперсії) увійшли шкали «схильність виправдовувати авторитаризм» (-0,524) методики дослідження політичних установок Г. Бієрбраура, «расизм» (-0,574) тесту соціальних і політичних позицій Г. Айзенка і Г. Вільсона, «дистанція влади» (0,582) модуля дослідження цінностей Г. Хофстеде й «домінантна автономізація» (0,387) опитувальника механізмів соціально-політичного самовизначення Г. В. Циганенко. Можна зробити висновок, що молодь достатньо близько сприймає владу і вважає, що може легко на неї впливати, також молоді люди мають високий рівень самоповаги та власної результативності в комунікації із владою. На це також вказує негативна кореляція цього фактору із такими показниками як виправдання авторитаризму та расизм. Можна гадати, що молодь надалі не вибачатиме владі проявів авторитаризму або обмеження її прав. Цьому вочевидь посприяли події Революції Гідності та активної участі молоді в ній.

Дев'ятий фактор «політична суб'єктність» (4,4% загальної дисперсії) склали шкали «політична ідентифікація» (0,502) опитувальника механізмів соціально-політичного самовизначення Г. В. Циганенко, «прояви суб'єктності в громадянській діяльності» (0,489) анкети «Громадянство II», «індивідуалізм» (0,451) модуля дослідження цінностей Г. Хофстеде. Цей фактор констатує те, що рівень політичної культури залежить і від проявів індивідуальності у вчинках та судженнях молодої людини. Наскільки самостійно молода особа може осмислити політичні події, на стільки усвідомленим буде її політичний вибір.

Отримані в процесі дослідження фактори можна згрупувати у три джерела становлення політичної культури молоді: компетентність особи в політиці (уявлення про державний устрій, усвідомлення себе як громадянина); статус взаємодії з політичним середовищем (мотиви громадянської активності, мотиви політичної включеності, мотивація довіри до соціально-політичних інститутів, відсторонена автономність – активна авторитарність), громадянська активність (прагматична політична активність, терпимість у громадській діяльності, політична суб'єктність).

Джерела становлення політичної культури молоді виявляють такі залежності: компетентність особи в політиці продукує нові уявлення про політику, знання особливостей її функціонування; статус взаємодії з політичним середовищем породжує ставлення особи до політики загалом і своєї ролі в ній зокрема; громадянська активність визначає можливості впливати на політичний процес у суспільстві та усвідомлювати наявність відповідних ресурсів.

З огляду на це структуру політичної культури молоді як об'єкта впливу соціального капіталу можна описати таким чином: уявлення про політику відображаються в уявленнях про демократію; політичні цінності – в індивідуалізмі, толерантності та довірі до соціально-політичних інститутів; політичні символи – у схильності виправдовувати авторитаризм та культурній ідентифікації; мотиви участі в політичній взаємодії – у життєзабезпеченні і владному самоствердженні; політична поведінка – в установці на політичну активність.

2.2.3. Результати дослідження компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу

Ефективність соціальної взаємодії, компонент соціального капіталу як психологічного ресурсу, ми досліджували за допомогою таких шкал методики дослідження саморегуляції та успішності міжособистісного спілкування

В. М. Куніциної: легкість в спілкуванні, навички в спілкуванні, відкритість у розмові, самоповага, агресивність, відчуженість, сором'язливість, інтроверсія, конфліктність.

Графічно результати представлено на рис. 2.7.

Дослідження за шкалою «легкість у спілкуванні» продемонструвало, що 7,4% респондентів показали низькі результати, 47,4% – середні й 45,2% – високі. Це веде до висновку, що сучасна молодь достатньо володіє легкістю під час спілкування, має належний психологічний ресурс для заведення нових знайомств. Проте, на нашу думку, психологічна можливість легко спілкуватися ще не гарантує того, що молода особа ефективно використовуватиме ці комунікативні ресурси.

В такому ж самому руслі отримано результати за іншою шкалою цієї методики – «навички спілкування». Низький рівень цього показника показали 16,7% випробуваних, 59,9% продемонстрували середній рівень розвитку навиків спілкування. Високий рівень проявився у 23,4% респондентів. Таким чином, можна констатувати наявність у молоді навичок успішного спілкування, можливість шукати та підтримувати нові соціальні контакти.

Низькі показниками за шкалою «відкритість в бесіді» продемонстрували лише 10,6% респондентів, у 70,2% виявився середній рівень і високий рівень констатували у 19,2% випробуваних. Цей результат ще раз показує правильність наших попередніх висновків про наявність хорошого психологічного ресурсу молоді в комунікативній сфері: високий рівень легкості в спілкуванні, переважно середній рівень навичок спілкування для створення нових контактів і середній рівень відкритості в розмові для налагодження добрих стосунків, все це, безперечно, створює вагоме підґрунтя для формування соціальної мережі сучасної молоді.

Не менш важливим у поставанні соціальних контактів є ставлення особи як до оточення так і до себе самої. У нашому випадку шкала «самоповага» продемонструвала такі результати: 20,5% респондентів проявляють низький рівень самоповаги, 59,3% – середній, високий рівень проявляється у 20,2%

випробуваних. Це говорить про формування самоповаги молодих осіб на основі ситуативних чинників, хоча можна констатувати, що п'ята частина респондентів володіє стійким високим рівнем самоповаги, при цьому стільки ж осіб має стійку низьку самоповагу.

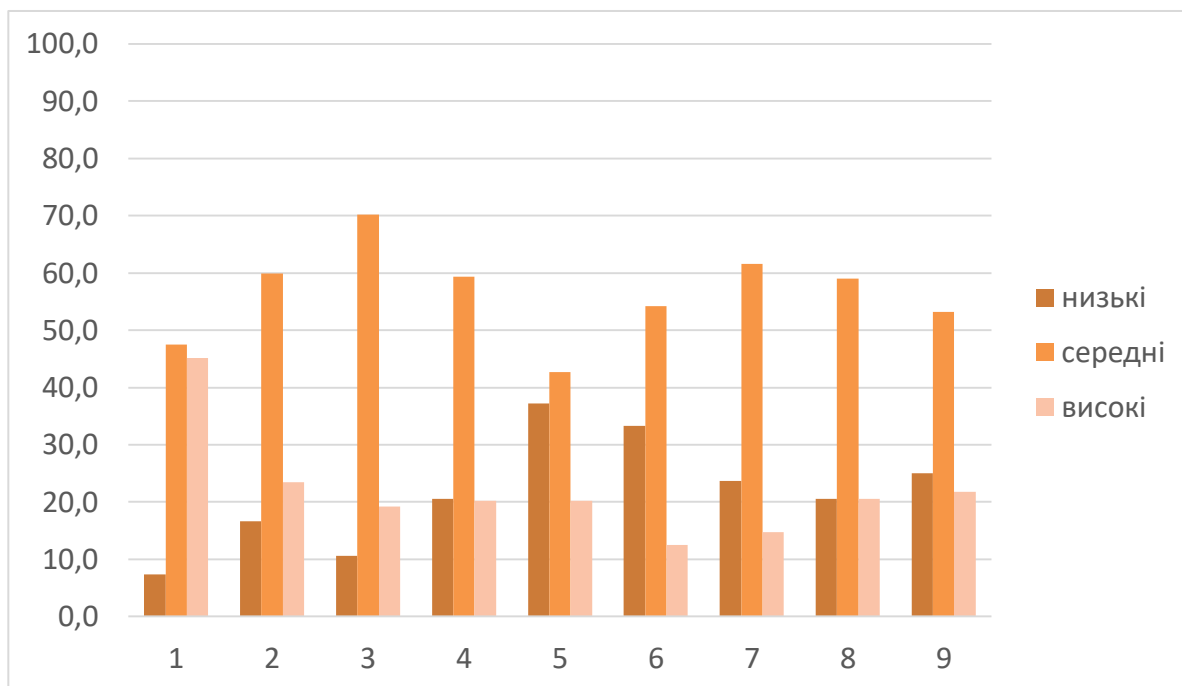

Рис. 2.7. Ефективність соціальної взаємодії молоді (%)

Примітка: 1) легкість у спілкуванні, 2) навички в спілкуванні, 3) відкритість у розмові, 4) самоповага, 5) агресивність, 6) відчуженість, 7) сором'язливість, 8) інтроверсія, 9) конфліктність.

Основна ж маса випробуваних показала середні результати, де проявляються елементи як низької, так і високої самоповаги. На нашу думку, це залежить від чинників, дослідження яких виходить поза межі цієї роботи.

За результатами дослідження 37,2% респондентів проявляють низькі показники за шкалою «агресивність» і 42,6% середні результати, високий рівень агресивності зустрічався у 20,2% респондентів. Це вказує на достатньо низькі агресивні нахили серед більшості молодих осіб нашої вибірки. Проте насторожують 20% респондентів, які проявляють агресивність. На нашу думку,

саме це пояснює поширення серед молоді авторитарних політичних ідей та високу готовність до демонстрацій.

Наступним показником є шкала «відчуженість», за якою 33,3% респондентів показали низький рівень і 54,2% – середній і 12,5% – високий. Можна констатувати, що відчуженість проявляється серед молоді незначною мірою, що вказує на хороші можливості до утворення нових соціальних контактів.

Подібні результати проявляються і під час аналізу шкали «сором'язливість»: 23,7% проявляють низький рівень цього психологічного явища і 61,6% – середній, високий рівень – 14,7%. Це наводить на думку, що молодь не проявляє великої сором'язливості, що могло б перешкоджати утворенню нових соціальних контактів. Підтверджуючи попередні результати, молоді люди охоче та без особливих зусиль вступають в контакт із оточуючими, налагоджуючи таким чином широку мережу комунікації. Це ж веде до накопичення психологічного ресурсу соціального капіталу.

За шкалою «Інтроверсія» низький рівень зафіксовано у 20,5% респондентів, середній – у 59%, високий рівень – у 20,5%. Можна гадати, що серед випробуваних рівномірно присутні особистості, які проявляють інтровертованість та екстравертованість. Трохи більше як половині респондентів у їхній соціальній взаємодії властивими є обидві характеристики.

За шкалою «конфліктність» низький рівень проявляється у 25% випробуваних, у 53,2% – середній і в 21,8% – високий. Такі показники за цією шкалою підтверджують наше припущення, що приблизно п'ята частина молодих осіб підтримує авторитарні політичні ідеї, демонструючи при цьому аналогічні риси у своїй щоденній соціальній взаємодії.

Результати шкал, які виявляли особливості прояву ефективної соціальної взаємодії, як і в процесі вивчення політичної культури молоді, були піддані з-стандартизації для подальшого дослідження значущості відмінностей результатів між шкалами.

Для перевірки прийнятності результатів проведеного дисперсійного аналізу використано робастні критерії рівності середніх, які продемонстрували такі результати: Уелч ($p = 0,000$) та Браун-Форсайт ($p = 0,000$). Такі результати говорять про прийнятність якісної обробки результатів однофакторного дисперсійного аналізу.

Результати однофакторного дисперсійного аналізу ефективної соціальної взаємодії відображено у Таблиці 2.7. Таблиця апостеріорних тестів представлена у Додатку Б., Таблиці Б.1.

Таблиця 2.7

Результати однофакторного дисперсійного аналізу ефективної соціальної взаємодії

	Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Значущість
Між групами	217,163	8	27,145	29,338	,000
Всередині груп	2589,837	2799	,925		
Всього	2807,000	2807			

За результатами апостеріорних тестів множинного порівняння (тест Тамхейна) незначущі відмінності знайдено між шкалами навчки в спілкуванні і самоповагою ($p = 0,969$) та відкритість у розмові ($p = 0,092$). Також незначущі результати виявлено між відчуженістю та агресивністю ($p = 1,000$) і сором'язливістю ($p = 0,375$). Решта взаємодій демонструють значущі відмінності. Це дає змогу сказати, що наступні результати мають статистичну значущість.

Підсумовуючи результати дослідження ефективної соціальної взаємодії молоді можна сказати, що сучасна молодь є досить компетентною в комунікації, з легкістю знаходить спільну мову з оточуючими та здатна здобувати нову цікаву їй інформацію навіть за браку прямого джерела потрібних новин. Належить також відзначити дещо завищені показники агресивності та практично рівний розподіл високих і низьких результатів за шкалою самоповаги. Високі показники за шкалою «легкість у спілкуванні»

говорить про хорошу здатність молоді комунікувати. Найяскравіше ця їхня здатність проявляється у колі однолітків. Завдяки необтяженому формальностями спілкуванню молодь в межах свого кола комунікації може з великою легкістю а швидкістю обмінюватися інформацією. Разом з тим, багато середніх результатів за іншими шкалами може говорити, що залежно від ситуації, молода особа може проявляти добрі комунікативні вміння, хоча в повсякденних справах не завжди проявляються.

Наступним компонентом соціального капіталу як психологічного ресурсу є ідентифікація з групою. Цей компонент досліджувався шкалами таких методик: відчуття належності до етногрупи методики етнічної ідентичності О. Л. Романової, емоційний ресурс методики, ресурс дозвілля методики, соціально-професійний ресурс методики КРІКС Р. Стили в адаптації І.І. Семків, горизонтальний індивідуалізм методики оцінки горизонтального та вертикального індивідуалізму В.І. Чіркова.

Результати представлено на рис. 2.8. Результати дослідження за методикою етнічної ідентичності О. Л. Романової демонструють, що 16,3% респондентів проявили низький рівень етнічної ідентичності. Такі особи меншою мірою відчують належність до групи, членами якої вони є, що, звичайно, негативно впливає як на довіру в межах спільноти, так і гуртування для досягнення певних соціально-політичних цілей. 54,8% респондентів показали середній рівень прояву етнічної ідентичності. Такі особи, на нашу думку, становлять ту частину молодіжного прошарку суспільства, яка перебуває в пошуку власної ідентичності.

Високий рівень етнічної ідентичності проявили 28,8% респондентів. Такі, на нашу думку, добрі показники вказують, що близько третини української молоді усвідомлює власну ідентичність, має чітке розуміння свого місця в українському суспільстві та поділяє притаманні йому ідеї та цінності.

Високі результати показує шкала «емоційний ресурс». Тут низький рівень зафіксовано у 3,6% респондентів, коли середній і високий рівень – у 29,6% і 36,9% випробуваних відповідно.

Цей результат вказує на те, що молода особа від власного соціального кола очікує та отримує більшою мірою емоційні неформальні можливості (може висловити моральну підтримку особі, проявляє емпатію до неї), аніж формальні відносини, які, наприклад, обумовлюються законами чи соціальним статусом. З іншого боку, можна сказати, що молодь частіше формує своє коло спілкування таким чином, щоб утворити навколо себе затишну емоційну атмосферу, ніж завести корисні знайомства.

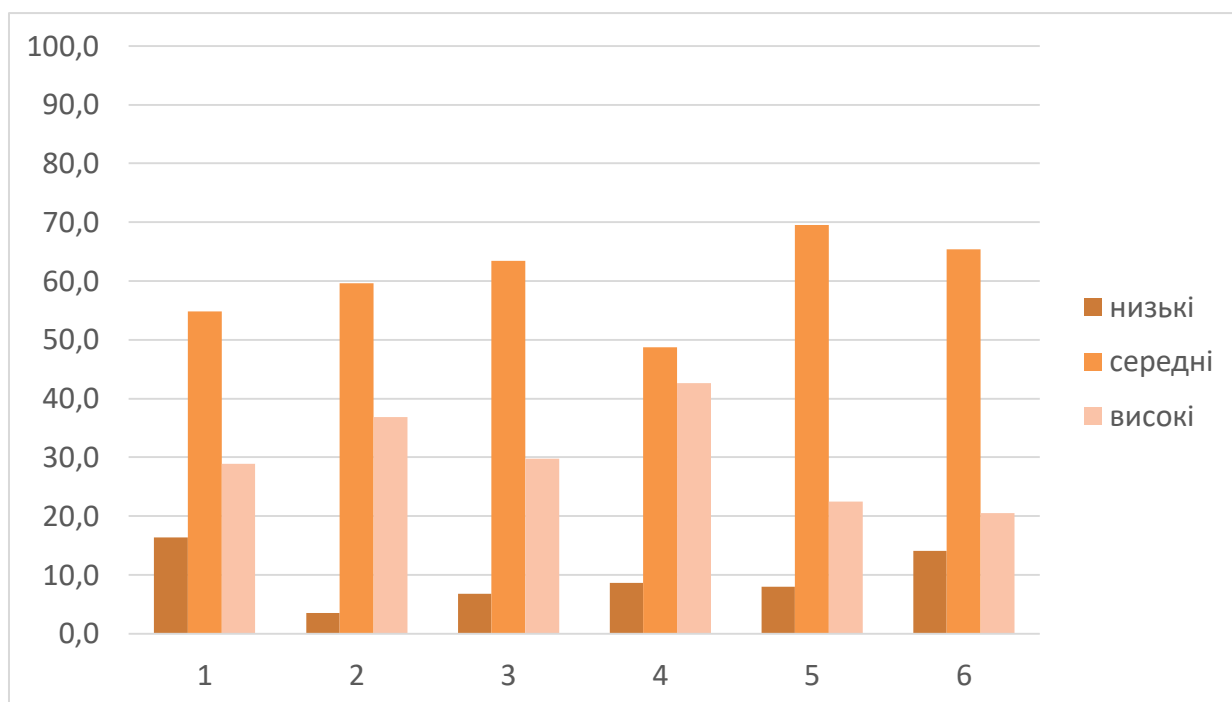

Рис. 2.8. Ідентифікація з групою (%).

Примітка: 1) відчуття належності до етногрупи, 2) емоційний ресурс, 3) ресурс дозвілля, 4) горизонтальний індивідуалізм, 5) взаємовізнання

На такий висновок нашводить результат аналізу іншої шкали – «ресурс дозвілля». У ній також результати більшості респондентів розподілилися між середніми і високими показниками: 6,7% з низьким рівнем, 63,5% із середнім рівнем розвитку цього соціального ресурсу і 29,8% із високим рівнем. Ці показники вказують, що у більшості коло знайомств молодих осіб насичене великою кількістю людей, із якими молода особа може провести вільний час,

розважитися і поспілкуватися на неробочі теми. З одного боку такий підхід показує, що молодь має достатньо велику моральну підтримку від свого оточення, яке може запропонувати добру віддушину, але з другого – такий підхід до формування соціального кола може погано позначитися на професійних можливостях молодої особи та її здатності в повній мірі контактувати із суспільством.

Результат за шкалою «горизонтальний індивідуалізм» демонструє на 8,8% респондентів із низьким рівнем, 48,7% із середнім і 42,6% із високим. Це говорить про те, що в горизонтальній комунікації молода особистість більшою мірою покладатиметься на власний індивідуалізм, виходить із власних інтересів, ніж інтересів групи. Проте, як показують наші попередні результати, в політиці особа важко уявляє себе поза межами спільноти. Таким чином, у щоденній рутинній соціальній взаємодії особа орієнтується насамперед на контакти з людьми одного соціального статусу, до якого належить і сама, проте, вибудовує таку комунікацію, більше зважаючи на власні інтереси. Коли взаємодія переходить у політичне поле, особа сильніше орієнтується на колектив, членом якого є. На нашу думку, це можна пояснити певним розподілом відповідальності за соціально-політичну ситуацію, що з одного боку розмиває відповідальність між багатьма людьми, а з другого – дає добрий ресурс для формування колективних рішень.

За шкалою «соціально-професійний ресурс» 14,1% респондентів отримали низькі бали, 65,4% – середні та 20,5% – високі. Із цього випливає, що молодь має обмежені можливості в соціальних ресурсах у виборі професії та працевлаштуванні. Тут можна говорити про те, що складне фінансове становище і високий рівень безробіття ведуть до зростання кількості безробітних в мережі знайомств багатьох людей. З іншого боку, молодь може й не замислюватися над пошуком знайомств, які б їй допомогли в працевлаштуванні.

Далі ми використали у нашому дослідженні методику перцептивно-інтерактивної компетентності Н. П. Фетіскіна. За шкалою «взаємопізнання» 8%

респондентів проявили низький рівень, 69,6% – середній та 22,4% – високий. Таким чином, можна зробити висновок, що в загальному молоді особи проявляють інтерес досить високий до соціальних контактів. Ці результати демонструють, що молодь зберігає високий інтерес до пізнання нових ідей та способів комунікації. Проте, таке спілкування обмежується лише тими контактами, які задовільнятимуть дозвільневу та емоційну сферу соціальної взаємодії, що, може вести до обмеження можливостей самовиявлення в інших сферах особливо в професійній та соціально-політичній.

Зважаючи на зміни соціокультурного середовища, соціум не пропонує молодій людині усталених ідентифікаційних стратегій і практик і тому складається досить парадоксальна ситуація. Відсутність таких стратегій, з одного боку, істотно ускладнює процеси формування соціальної ідентифікації молоді, з другого – допомагає їй уникнути тієї кризи ідентичності, яку переживає старше покоління. Це означає, що руйнування колишніх соціальних інститутів та ідентифікаційних практик відіграють не тільки негативну роль в процесі самоідентифікації молоді, а й створюють основу для виникнення нових цінностей, ідеалів, формуючи несистематизоване сприйняття навколишньої дійсності і, отже, нових ідентичностей. Таким чином, іншою стороною розпаду старої інституційної структури є активне конструювання молоддю нових соціальних і індивідуальних зразків і смислів, що веде до трансформації простору її ідентичностей.

Результати шкал, які виявляли особливості прояву ідентичності з групою також були піддані z-стандартизації для подальшого дослідження значущості відмінностей результатів між шкалами.

Для перевірки прийнятності результатів проведеного дисперсійного аналізу використано робастні критерії рівності середніх, які продемонстрували такі результати: Уелч ($p = 0,000$) та Браун-Форсайт ($p = 0,000$). Такі результати говорять про прийнятність якісної обробки результатів однофакторного дисперсійного аналізу.

Результати однофакторного дисперсійного аналізу ідентифікації з групою відображено у Таблиці 2.8. Таблиця апостеріорних тестів представлена у Додатку Б., Таблиці Б.2.

Таблиця 2.8

Результати однофакторного дисперсійного аналізу ідентифікації з групою

	Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Значущість
Між групами	1027,098	4	256,774	750,672	,000
Всередині груп	531,902	1555	,342		
Всього	1559,000	1559			

За результатами апостеріорних тестів множинного порівняння (тест Тамхейна) всі показники демонструють високу значущість ($p = 0,000$). Це дає змогу говорити про статистичну значущість та достовірність наступних висновків.

Підбиваючи підсумки дослідження ідентифікації з групою, можна сказати, що молодь проявляє сильну ідентифікацію з групою зі своїми ровесниками та щоденним колом соціальних контактів. Велика кількість посередніх показників за шкалою «взаємопізнання» все ж може говорити про недостатнє бажання або можливості для тісного спілкування в соціальному колі. Також, молода особа насамперед ідентифікує себе з тим соціальним оточенням, де вона може задовільнити потребу в емоційному спілкуванні та дозвіллі, а не з професійним колом знайомств.

Наступним компонентом є соціальна згуртованість. Її досліджували за такими шкалами методик: ресурс соціальних інститутів, міжнародний ресурс, продуктивні вміння методики КРІКС Р. Стили в адаптації І.І. Семків; методика оцінки психологічної атмосфери в колективі Ф. Фідлера; вертикальний колективізм методики оцінки горизонтального та вертикального індивідуалізму В. І. Чиркова;

Результати графічно представлено на рис. 2.9.

За результатом дослідження психологічної атмосфери в колективі 76,6% випробуваних вказали на середній рівень психологічної атмосфери у їх колективі й 23,4% – на високий рівень. Низького рівня за цією методикою не зафіксовано. Отримані результати можна прояснити припущенням, що ми маємо справу із феноменом «груп схвалення»: в них особа не зазнає особливого опору під час соціальної взаємодії, вона відзначає добру психологічну атмосферу в спільноті проте, продуктивність роботи такої соціальної групи є сумнівною.

За результатами дослідження за допомогою шкали «ресурс соціальних інститутів» отримано такі результати: третина респондентів показали низький рівень соціально-професійного ресурсу, трохи більше половини – середній рівень, а 15,4% – високий. Вони відображають, що до мережі контактів молоді практично не входять особи, які займають певні посади в державних чи інших соціальних інституціях.

Це демонструє те, що молоді особи здебільшого на низькому рівні володіють ресурсом розв'язання певних соціальних проблем, адже обмежені соціальні контакти в державних інституціях не наділяють молодь можливістю впливу на прийняття політичних рішень законними методами, що може стати підґрунтям до силових акцій.

У руслі цих результатів також проявляється показник міжнародного ресурсу, який вказує на контакти молоді з особами, що проживають за кордоном. Так низький рівень цього показника наявний у 50% респондентів, середній рівень проявляють 41,7% випробуваних і лише у 8,3% випробуваних рівень міжнародного ресурсу можна визнати за високий.

Шкала «вертикальний колективізм» отримала такий розподіл: 21,5% респондентів показали низький рівень, 62,5 – середній і 16% – високий. Таким чином, в більшості випадків молодь не проявляє активної комунікації по вертикалі, кожній п'ятій молодій особі не притаманно шукати контакт в інших соціальних колах. Цей результат демонструє тенденцію, що молодь зрідка

послугується контактами із людьми інших соціальних страт суспільства наростає відстань, що безперечно негативно впливає на прийняття колективних рішень, наприклад під час виборів.

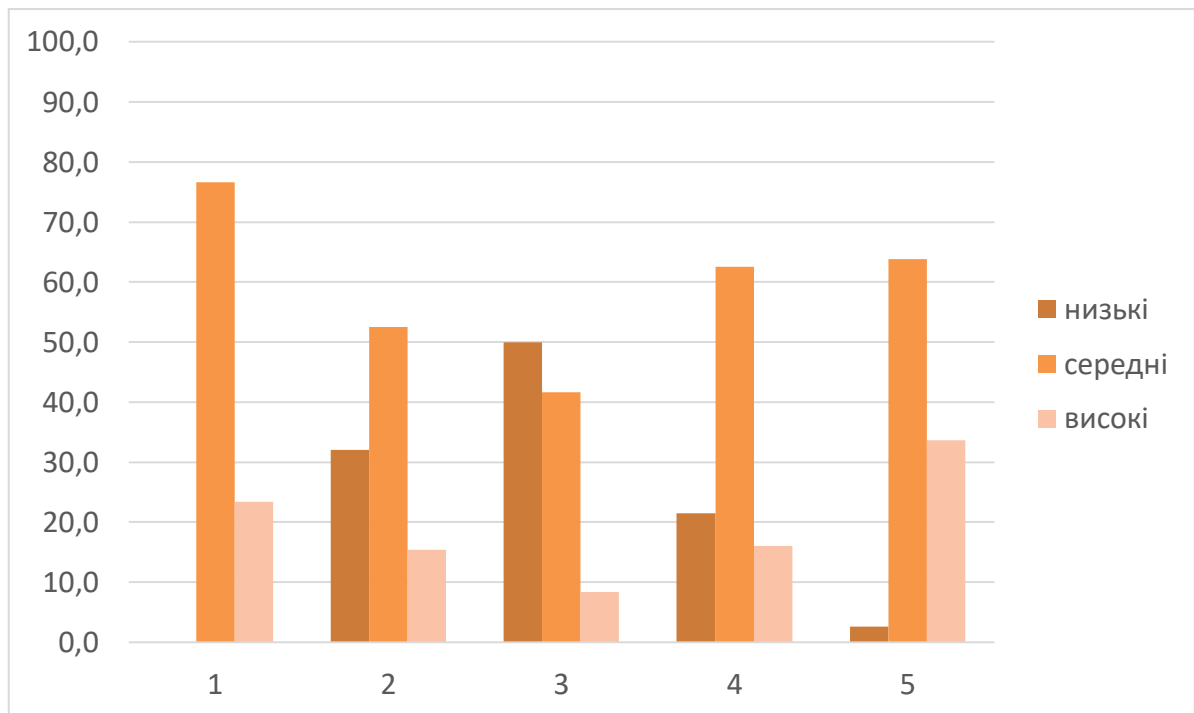

Рис. 2.9. Соціальна згуртованість молоді (%)

Примітка: 1) психологічна атмосфера в колективі, 2) ресурс соціальних інститутів, 3) міжнародний ресурс, 4) вертикальний колективізм, 5) продуктивні вміння

За результатами дослідження за шкалою «продуктивні вміння» низький рівень продемонстрували 2,6% респондентів, середні показники трапляються у 63,8% випробуваних, а високий рівень продуктивних умінь продемонстрували 33,7% опитаних. Ці результати вказують, що молодь володіє достатньо широким колом знайомств, яке може задовольнити більшість основних потреб чи бажань молоді особистості.

Результати шкал, які виявляли особливості прояву соціальної згуртованості серед молоді також були піддані z-стандартизації для подальшого дослідження значущості відмінностей результатів між шкалами.

Для перевірки прийнятності результатів проведеного дисперсійного аналізу використано робастні критерії рівності середніх, які продемонстрували такі результати: Уелч ($p = 0,000$) та Браун-Форсайт ($p = 0,000$). Такі результати говорять про прийнятність якісної обробки результатів однофакторного дисперсійного аналізу.

Результати однофакторного дисперсійного аналізу дослідження соціальної згуртованості відображено у Таблиці 2.9. Таблиця апостеріорних тестів представлена у Додатку Б., Таблиці Б.3.

Таблиця 2.9

Результати однофакторного дисперсійного аналізу соціальної згуртованості

	Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Значущість
Між групами	1146,945	4	286,736	1082,077	,000
Всередині груп	412,055	1555	,265		
Всього	1559,000	1559			

За результатами апостеріорних тестів множинного порівняння (тест Тамхейна) всі показники продемонстрували високий рівень значущості ($p = 0,000$). Це говорить про те, що наступні висновки мають статистичне підґрунтя.

Підсумовуючи отримані результати дослідження соціальної згуртованості, можна сказати, що цей конструкт в молоді є досить контраверсійним: з одного боку, у молодіжному середовищі панує позитивна психологічна атмосфера, молодь відчуває підтримку та володіють ресурсом, який вони за потреби використовують для задоволення певних нагальних життєвих потреб. При цьому таке гуртування є досить обмеженим у просторі: молодь мало координується із людьми поза межами власного соціального статусу, або з інших соціальних інститутів. Такі результати, на нашу думку, можна пояснити феноменом, який М. Олсон описав, назвавши «групами схвалення». За словами дослідника, у таких групах панує відчуття злагоди та

довіри один до одного, брак конфліктів та легкістю в спілкуванні. Проте члени таких груп обмежують своє спілкування лише людьми, які їх схвалюють та в усьому підтримують, не йдуть на конфлікти. Це, за словами автора, погано впливає на розвиток як групи, так і кожного із її членів [158]. Молоді особи звужують своє коло спілкування до людей, із якими вони згодні, з якими в них не виникає конфліктів. Коли ж конфлікти виникають, комунікація переривається і не продовжується. Будь яку критику в бік молоді особи вона ігнорує. Таким чином більшість молоді формує навколо себе, свого роду, соціальний бульбашку, яка не пропускає інформації, що могла б відчутно змінити соціальне середовище. У такій бульбашці можуть фіксуватися високий рівень навичок спілкування, відкритості і легкості в розмові проте ефективність соціальних контактів буде під сумнівом. Емоційний ресурс таких груп може бути високим, але соціально-професійні контакти можуть ігноруватися, а це веде до обмеження можливостей молоді особи під час комунікації з іншими людьми. Поділяння однакових інтересів та ідей ще більше спрощує і зменшує час та якість комунікації серед молодих осіб, що відкидає потребу в спілкуванні із соціально-політичними інститутами, адже отримання «достатньої» інформації відбувається в межах такого кола.

Наступним компонентом соціального капіталу є міжособова довіра. Цей компонент ми досліджували за допомогою таких шкал методик: довіра до соціальних інститутів, довіра до близького оточення модифікованої анкети О. М. Татарка.

Графічно результати представлено на рис. 2.10.

За результатами цього анкетування довіра до соціальних інститутів проявляється: 11,5% на низькому рівні, 76% – на середньому, 12,5% – на високому. Така кількість середніх результатів, на нашу думку, характеризує довіру молоді до соціально-політичних інститутів як нестійку у часі одиницю, на яку можуть впливати ряд факторів, одним із яких є низька взаємодія молоді із соціально-політичними структурами.

Брак позитивного досвіду комунікації зі соціально-політичними інститутами, постійні скандали в українському політикумі як на загальнодержавному, так і на локальному рівнях породжують серед молодих людей думку, що контакт із такими людьми чи організаціями є беззмістовним і завідомо приреченим на провал. Така установка веде до браку конструктивної комунікації між молоддю та політикою і веде до утворення замкнутого кола: молодь не довіряє політикам тому мало контактує з ними, а брак конструктивного спілкування не сприяє налагодженню довіри між ними. Таким чином довіра до таких соціальних інститутів буде формуватиметься залежно від конкретної життєвої ситуації, у якій проходить контакт із такими інститутами.

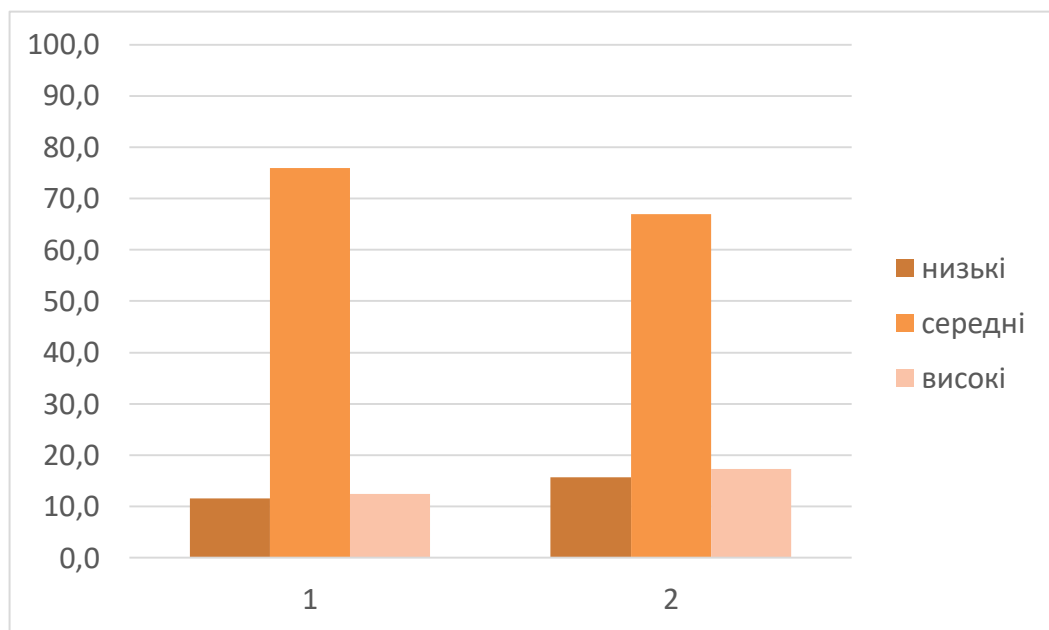

Рис. 2.10. Міжособова довіра (у %)

Примітка: 1) довіра до соціальних інститутів, 2) довіра до близького оточення

Довіра до близького оточення отримала такі результати. 15,7% – на низькому рівні, 67% – на середньому, 17,3% – на високому. Таку поляризацію результатів, більшу порівняно з попередньою шкалою, можна пояснити тим, що з близьким оточенням особа взаємодіє більшою мірою і тому може більш категорично оцінити рівень власної довіри до свого соціального кола.

Більша довіра до близького оточення пояснюється тим, що зміст і функції такої спільноти відображають визнання гуманістичних загальнолюдських ідеалів (добро, справедливість, взаємодопомога, милосердя, сім'я). Ці цінності та соціальні інститути мають безумовно важливий для кожної особи ресурс, завдяки якому в багатоплановій сфері взаємодії члени такого колективу мають можливість отримувати підтримку, допомогу та розуміння. Протягом тривалого часу близькі соціальні контакти змінювалися, перетворювалися, трансформувалися, формували нові способи взаємодії, але така соціальна група завжди залишалась цілісною. Саме в межах такої спільноти особа має змогу відчувати відносну стабільність і захищеність як себе, так і свої сім'ї. Довіра до такого соціального середовища безперечно формується в особі ще із раннього дитинства і продовжується довгий час. Для пошуку статистичних відмінностей між результатами шкал, які відстежували прояв компоненту «міжособова довіра» використано U-критерій Манна-Вітні. Його вибір ґрунтується на тому, що шкал, які вивчали цей компонент соціального капіталу як психологічного ресурсу тільки дві, тому більш доречним було використання саме цього критерію, а не однофакторного дисперсійного аналізу.

Аналізуючи результати використання критерію Манна-Вітні, можна констатувати статистично значущі відмінності між довірою до близького оточення та довірою до соціально-політичних інститутів ($p = 0,000$).

Таким чином, можна сказати, що наступні висновки мають під собою статистично значуще підґрунтя.

Можна сказати, що для сучасної молоді довіра – це досить ситуативне явище, яке залежить від багатьох чинників та є нестійкою категорією в структурі міжособистісних взаємин між молодими людьми.

Хоча варто зауважити, що власному оточенню молода особа довіряє більше, ніж соціальним інститутам.

Наступним компонентом соціального капіталу є готовність до взаємодопомоги.

Таблиця 2.10

Результати співвідношення (по шкалах) вивчення міжособої довіри

Шкали вивчення міжособої довіри	N	Середній ранг	Сума рангів
довіра до близького оточення	312	156,92	48958,00
довіра до соціально-політичних інститутів	312	468,08	146042,00
Всього	624		
U критерій Манна-Вітні		130,00	p = 0,000

Його ми досліджували за допомогою таких шкал методик: владно-лідуючий стиль міжособої поведінки, недовірко-скептичний стиль міжособої поведінки, співробітно-конвенційний стиль міжособої поведінки, відповідально-великодушний стиль міжособої поведінки з методики інтерперсональної діагностики індивідуального стилю міжособої поведінки Т. Лірі в адаптації Л. Н. Собчик, соціальна активність методики діагностики перцептивно-інтерактивної компетентності Н. П. Фетіскої.

Графічно результати представлено на рис. 2.11.

За результатами цієї методики за шкалою «владно-лідуючий стиль міжособої поведінки» на низькому рівні притаманний 15,1% опитаним респондентам, 61,9% – на середньому рівні і 23% – на високому. Із цього можна висувати, що для сучасної молодої особи досить велику роль у міжособовій взаємодії відіграє прояв власного лідерства та влади: на високому рівні така поведінка трапляється у кожного четвертого. Тобто молоді люди прагнуть проявити лідерську позицію в житті. На нашу думку, така поведінка, зважаючи на попередні результати, лише малою мірою стосується політичної активності.

Шкала «недовірко-скептичний стиль міжособої поведінки» показала такі результати: 7,1% респондентів показали низький рівень прояву такого стилю поведінки, 73% – середній рівень і 19,9% – високий. Таким чином, достатньо багато (кожна п'ята) молодих осіб демонструє у своїй поведінці недовіру та скептицизм під час міжособової комунікації.

За шкалою «співробітно-конвенційний стиль міжособової поведінки» на низькому рівні проявляється у 17,9% респондентів, на середньому – 62,2%, на високому – 19,9%. Це вказує на факт, що часина молоді проявляє недовіру в міжособовій комунікації, але ж стільки само шукає співпраці та готова простягнути руку допомоги.

Шкала «відповідальний-великодушний стиль міжособової поведінки» отримала такий розподіл: четверть – низький рівень, половина – середній і четверть – високий. Досить рівномірне співвідношення можна пояснити, що здебільшого молоді особи мають сформовані особистості із чіткими цілями й бажаннями, вони розуміють власні потреби, для задоволення яких заводять міжособову взаємодію.

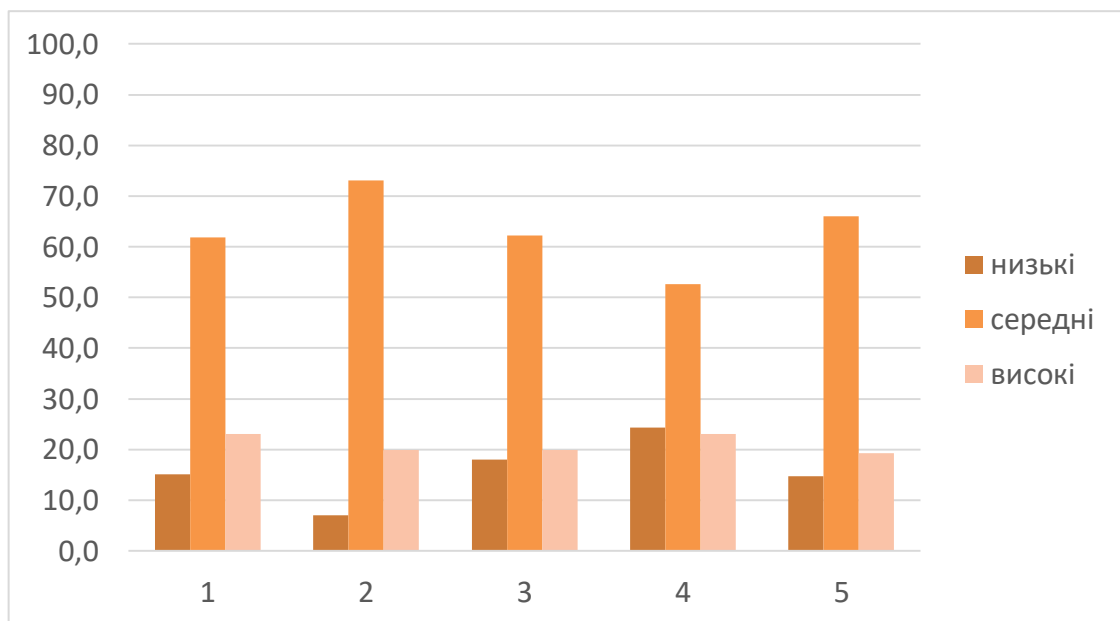

Рисунок 2.11. Готовність до взаємодопомоги серед молоді.

Примітка: 1) владно-лідуючий стиль міжособової поведінки, 2) недовірливо-скептичний стиль міжособової поведінки, 3) співробітно-конвенційний стиль міжособової поведінки, 4) відповідально-великодушний стиль міжособової поведінки, 5) соціальна активність

За шкалою «соціальна активність» 14,7% випробуваних проявляють низький рівень, 66,1% – середній та 19,2% – високий. Такі результати проливають світло на те, що молоді притаманна помірно висока соціальна мобільність, здатність до знаходження нових соціальних контактів.

Результати шкал, які виявляли особливості прояву готовності до взаємодопомоги серед молоді також були піддані z-стандартизації для подальшого дослідження значущості відмінностей результатів між шкалами.

Для перевірки прийнятності результатів проведеного дисперсійного аналізу використано робастні критерії рівності середніх, які продемонстрували такі результати: Уелч ($p = 0,000$) та Браун-Форсайт ($p = 0,000$). Такі результати говорять про прийнятність якісної обробки результатів однофакторного дисперсійного аналізу.

Результати однофакторного дисперсійного аналізу готовності до взаємодопомоги відображено у Таблиці 2.11. Таблиця апостеріорних тестів представлена у Додатку Б., Таблиці Б.4.

Таблиця 2.11

**Результати однофакторного дисперсійного аналізу готовності до
взаємодопомоги**

	Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Значущість
Між групами	654,363	4	163,591	281,200	,000
Всередині груп	904,637	1555	,582		
Всього	1559,000	1559			

За результатами апостеріорних тестів множинного порівняння (тест Тамхейна) тільки взаємодії між соціальною активністю та стилями міжособової взаємодії виявила значущі відмінності ($p = 0,000$). На основі цих результатів можна зробити такі висновки.

Підбиваючи підсумки дослідження готовності до взаємодопомоги, можна сказати, що молоді властива відповідальна соціальна поведінка, у своїх вчинках вона здатна на альтруїзм та допомогу іншим. Водночас молодь бажає проявляти

лідерські риси та владну поведінку, що, можливо, не завжди йде на користь кооперації задля командного результату. Така активність може описуватися активною взаємодією в соціумі загалом проте, направленість такої діяльності і, особливо, її продуктивність та результативність може залишатися під питанням.

Узагальнюючи дослідження компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу, можна сказати таке. Соціальна взаємодія серед молоді розвинена на досить високому рівні, молодь проявляє добрі навички спілкування, їй легко вдається досягнути утворення нових контактів. Ідентифікація з групою особи є достатньо сформованою, відчуття належності до групи проявляється на середньому рівні із тяжінням до високого. Соціальна згуртованість спільноти назагал є якісною та добре розвиненою, атмосфера в колективі є досить сприятливою для спільної діяльності. Міжособова довіра є досить розвинена: проявляється на посередньому рівні до соціально-політичних інститутів та дещо більше молодь довіряє близькому оточенню.

2.2.4. Джерела становлення соціального капіталу як психологічного ресурсу.

Зважаючи на поставлені перед нами завданнями, ми виділили чинники, які формують психологічну ресурсність соціального капіталу молоді.

Отримані результати були опрацьовані за допомогою факторного аналізу. Застосовувався метод максимальної правдоподібності для виділення і метод Варімакс із нормалізацією Кайзера для обертання факторів. Міра вибіркової адекватності Кайзера-Меєра-Олкіна становить 0,481, рівень значущості критерію сферичності Бартлетта становить 0,000, що можна вважати за достатній показник для висновку про значущість результатів. Критерій згоди матриці отриманих факторів становить 0,000, що є дуже добрим результатом для інтерпретації отриманих даних. На основі проведеного за показниками

аналізу даних становлення соціального капіталу як психологічного ресурсу молоді виділилися вісім факторів, які пояснюють 65,6% дисперсії.

Перший фактор «соціально-інституційне пізнання», пояснює 10,6% загальної дисперсії. До нього ввійшли шкали методики діагностики перцептивно-інтерактивної компетентності Н. П. Фетіскіна «соціальна активність» (0,814), «взаємопізнання» (0,787), методики КРІКС «продуктивні вміння» (-0,602), шкала модифікованої анкети О. М. Татарка «довіра до соціальних інститутів» (-0,345) і шкала «вертикальний колективізм» (0,516) методики оцінки горизонтального та вертикального індивідуалізму В.І. Чіркова. На основі цих даних можна зробити висновок, що молодь активно бажає переміститися по соціальній драбині вгору, активно пізнає діяльність вищих соціальних прошарків населення та бажає їх наслідувати (про це свідчить міра навантаження із додатнім знаком між шкалою «вертикальний колективізм» і шкалами «взаємопізнання» та «соціальна активність»). Але при цьому не співвідносить продуктивних умінь як показника соціального капіталу із можливістю зайняти вищий щабель соціальної ієрархії. Молода особа бажає зайняти вищий соціальний статус, але при цьому не бажає ні з ким кооперуватися для спільної роботи, а просто намагається наслідувати поведінку соціальних еліт.

Такий зв'язок накладає велику відповідальність на еліти суспільства, адже їхній приклад надихає молодь до певних дій. У нашому ж суспільстві діяльність еліт бажає бути кращою і це позначається на результатах: у цей же фактор потрапила шкала «довіра до соціальних інститутів» із негативним зв'язком. Це свідчить, що молодь не довіряє соціальним інститутам, проте бажає зайняти якомога вищий щабель соціальної ієрархії (що теж є свого роду соціальним інститутом. Таким чином, молодь активно пізнає діяльність соціальних еліт, наслідує їх, проте не співвідносить ресурс соціального капіталу у вигляді власних продуктивних умінь (кооперація із іншими для спільної роботи, власний внесок у загальну діяльність) із рухом по соціальній драбині та

не довіряє тим самим інституціям, у яких бажає зайняти кращу соціальну позицію.

Другий фактор «близька соціальна контактність», пояснює 9,9% загальної дисперсії. До нього увійшли шкали методики дослідження саморегуляції та успішності в спілкуванні В. М. Куніциної «конфліктність» (0,852), «агресивність» (0,810), «легкість у спілкуванні» (0,646), та шкала «міжнародний ресурс» методики КРІКС в адаптації І. І. Семків (-0,462). Цей відзначає те, що для молодшої особи, яка відчуває легкість у спілкуванні, характерні також прояви конфліктності й агресивності. Це можна пояснити тим, що для встановлення соціальних контактів потрібні експресивні риси високого рівня, що з одного боку сприяє встановленню соціальних зв'язків, а з другого – є джерелом конфліктності та, подекуди агресивності. Цікавим є інший факт: у цей же фактор увійшла шкала КРІКС «міжнародний ресурс» із негативним зв'язком. Можна гадати, що легкість в спілкуванні в поєднанні із експресивними рисами характеру не сприяє встановленню віддалених соціальних контактів і малознайомими людьми.

Третій фактор «рівень відчуженості» пояснює 8,9% загальної дисперсії. До нього увійшли шкали методики дослідження саморегуляції та успішності в спілкуванні В. М. Куніциної «сором'язливість» (0,708), «навички спілкування» (-0,693), «відчуженість» (0,65), «інтроверсія» (0,626), «відкритість у розмові» (-0,411). Цей фактор вказує на те, що риси особистості, які можна назвати інтровертними, не сприяють становленню навичок спілкування та відкритості в розмовах.

Четвертий фактор «етнічна безпека – самоповага», пояснює 7,9% загальної дисперсії. До нього увійшли шкали питальника дослідження етнічної ідентичності О.Л. Романової «почуття належності до етнічної групи» (-0,793), методика оцінки психологічної атмосфери в колективі за Ф. Фідлером (-0,64), шкала методики саморегуляції та успішності в спілкуванні В. М. Куніциної «самоповага» (0,548) і шкала модифікованої анкети О.М. Татарка «довіра до близького оточення» (0,442). Цей фактор вказує на те, що молоді люди

пов'язують відчуття належності до етнічної групи із психологічною атмосферою в ній. На другій стороні дихотомії постає самоповага і довіра до близького оточення. Тут можна зробити висновок, що чим вищим є в молодій особі рівень самоповаги, тим далі відходить почуття належності до етнічної групи та її важливість для довіри до близького оточення. На противагу цьому, почуття належності до етнічної групи і її монолітність поліпшує психологічну атмосферу в колективі і задовільняє потребу в безпеці. Найкращою ілюстрацією є сучасний етап розвитку російського суспільства, де люди з низьким рівнем самоповаги найчастіше проявляють стурбованість через наявність мігрантів у країні.

П'ятий фактор «стилі ефективної поведінки» пояснює 7,8% загальної дисперсії. До нього увійшли шкали методики інтерперсональної діагностики міжособової поведінки Л.М. Собчик «співробітний-конвенційний стиль міжособової поведінки» (0,841), «відповідально-великодушний стиль міжособової поведінки» (0,797), «владний-лідуючий стиль міжособової поведінки» (-0,495). Цей фактор демонструє, що моделі поведінки, які ґрунтуються на співпраці та особистій відповідальності сприятимуть в загальному становленню соціального капіталу як психологічного ресурсу. Проте якщо молода особа проявляє владно-лідуючий стиль поведінки (бажає вказувати іншим, що і як робити, прагне бути одноосібним керівником процесу), це не сприятиме консолідації соціальної групи та не утворює соціального капіталу.

Шостий фактор «інституційне забезпечення професійних можливостей» пояснює 7,3% загальної дисперсії. До нього увійшли шкали методики КРІКС в адаптації І. І. Семків «соціально-професійний ресурс» (0,877) і «ресурс соціальних інститутів» (0,796). Ці результати вказують на те, що молоді особи бачать прояв ресурсу професійних можливостей в наявних соціальних інститутах. Можна зробити висновок, що молодь ще не цілком готова брати відповідальність за своє життя у свої руки. Професійну успішність вона бачить радше в протореній дорозі до вищих навчальних закладів та згодом пошуку

роботи у вузькій галузі. Молодь пов'язує своє професійне становлення із знайомствами із людьми, які займають певні посади та належать до професійних середовищ.

Сьомий фактор «ресурси неформального середовища» пояснює 7,1% загальної дисперсії. До його складу увійшли шкала методики оцінки горизонтального та вертикального індивідуалізму В. І. Чиркова «горизонтальний індивідуалізм» (0,741), шкали методики КРІКС в адаптації І. І. Семків «ресурс дозвілля» (0,714) і «емоційний ресурс» (0,431). Цей фактор відображає те, що молодь бажає проводити своє дозвілля із людьми, які можуть надати емоційну підтримку. Проте таке коло є вузьким і, можливо, обмежується лише рідними або кількома близьким друзями. На такі висновки наводить наявність в цьому ж факторі шкали «горизонтальний індивідуалізм», яка вказує на те, що молодь є досить індивідуалізованою в контактах із людьми однакового з нею соціального статусу.

Восьмий фактор «довіра до національності» пояснює 6,2% загальної дисперсії. До нього увійшли шкала методики інтерперсональної діагностики міжособової поведінки Л. М. Собчик «недовірливий-скептичний стиль міжособової поведінки» (0,583) і шкала питальника дослідження етнічної ідентичності О. Л. Романової «значущість національності» (0,489). Цей фактор вказує на те, що молода особа, для якої важливою є національність проявлятиме стиль поведінки, який ґрунтується на скептицизмі та недовірі до інших. Люди іншої національності в такої особи викликають недовіру, а вона сама не дає змоги розвинути в суспільстві соціальному капіталу.

Таким чином, соціально-інституційне пізнання, яке вказує на бажання молоді підвищити свій соціальний статус без серйозних зусиль, лише імітуючи діяльність еліт; модуль близької соціальної контактності, що свідчить про активність та експресивність комунікації серед молоді; рівень відчуженості, який впливає на контакт із соціальною групою та включеність у її існування; протиставлення етнічної безпеки і самоповаги, яке розділяє поняття етнічної ідентичності як одного з чинників безпеки в колективі та самоповаги як одного

із чинників власного життєтворення; стилю поведінки, який констатує залежність становлення психологічної ресурсності соціального капіталу від обраної моделі поведінки; інституційне забезпечення професійних можливостей, що відображає бажання молоді особи використовувати для власного професійного зростання соціальні контакти в певних соціальних колах; можливості неформального середовища, що описують вузьке коло спілкування молоді, яка може їх емоційно підтримати; довіра до національності, яка показує що важливість для молоді особи національності породжує модель поведінки, яка базується на скептицизмі та недовірі.

На основі цього можна сказати, що утворення джерел соціального капіталу спирається на такі тенденції: особистісні риси визначають ступінь важливості навичок спілкування, легкості встановлення контакту, відчуженості взаємодії; сприймання себе та інших сприяє тому, що особа виробляє систему «свій – чужий» залежно від власної самоповаги, і що остання є вищою, то більш відкритою до нової комунікації є людина; професійні та емоційні ресурси соціального середовища зумовлюють коло спілкування для формування й поділяння соціального капіталу; інституційні контакти спричиняє дотримання особою певного стилю взаємодії із соціальними інститутами, що базується на власному уявленні та довірі до них.

На цій основі ми описали прояв компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу: ефективність соціальної взаємодії простежується через легкість у спілкуванні, соціальну активність, рівень відчуженості; соціальна згуртованість – через горизонтальний індивідуалізм; ідентифікація з групою – через відчуття належності до етногрупи та ресурс соціальних інститутів; міжособова довіра – через довіру до близького оточення; готовність до взаємодопомоги – через співробітно-конвенційний стиль міжособової поведінки.

2.3. Структурно-функціональні особливості становлення політичної культури на основі психологічного ресурсу соціального капіталу

На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що політична культура і соціальний капітал – складні психологічні явища, кожне з яких складається із окремих структурних компонентів, які під час взаємодії створюють розгалужену систему взаємовпливів. Отже постало завдання знаходження і використання категоріального апарату, який би зміг описати складну структуру впливу соціального капіталу як психологічного ресурсу на політичну культуру молоді.

Пошук привів до структурного функціоналізму. Це пояснюється тим, що за допомогою цієї теорії можна прояснити специфічну роль кожного структурного компоненту соціального капіталу в становленні політичної культури. Адже, як стверджує С. Уосбі, структурно-функціональний аналіз визначає важливі структури і потім намагається простежити їх функції [159].

Підґрунтям структурного функціоналізму були ідеї Е. Дюркгейма, який розглядав суспільство як єдине ціле. Є кілька частин будь-якого суспільства, і всі вони добре пов'язані між собою. Частини виконують обов'язки, які їм відведено, але не є цілком незалежними одна від одної. Вчений також зазначав, що як система загалом виконує певні функції, так і її складові можуть виконувати свої специфічні функції [160].

Основними поняттями теорії структурного функціоналізму Р. Мертона є «функція» і «дисфункція». Функції, за Р. Мертоном, – це спостережувані результати роботи саморегуляції системи, або пристосування її до середовища. Дисфункції – це спостережувані результати діяльності, які послаблюють саморегуляцію даної системи або її пристосування до середовища [161].

У політичному дискурсі структурним функціоналізмом послуговувалися Г. Алмонд і Д. Істон для створення власних моделей політичної системи.

На основі цього напряму Алмонд та Істон працювали над створенням функціональної теорії державного устрою. Для цього вони поділили функції

політичної системи на дві широкі категорії – вхідні та вихідні. Ці терміни автори запозичили з економіки з метою аналізу функцій політичних систем і їхніх структур. Таким чином, було сформульовано такі вхідні функції: політична соціалізація і рекрутинг, артикуляція інтересу, накопичення інтересу, політична комунікація. Вихідними функціями є: створення правил, використання правил, обговорення правил. Як зазначають Алмон та Істон, вхідні функції, як правило, здійснюються за допомогою недержавних організацій та установ, які включають в себе групи тиску, групи інтересів, партії, навчальні заклади. Уряд має дуже невеликі можливості для впливу на ці функції [162; 163].

Для більш детального дослідження впливу соціального капіталу як психологічного ресурсу на становлення політичної культури ми взяли за основу механізми, які ми виділили у підрозділах 2.2.2 й 2.2.4, визначили шкали, які найбільш чітко відображають прояв становлення цих явищ. Статистичним методом, який використовувався в аналізі результатів дослідження, став дисперсійний аналіз. Рівень становлення компонентів політичної культури ми відстежували за допомогою таких шкал: уявлення особи про політику за шкалою «уявлення про демократію» анкети «Громадянство II»; політичні цінності особи за шкалами «індивідуалізм» модуля дослідження цінностей Г. Хофстеде, «толерантність» і «довіра до соціально-політичних інститутів» анкети «Громадянство II»; політичні символи особистості за шкалами «схильність виправдовувати авторитаризм» методики політичних установок Г. Бієрбраура і «культурна ідентифікація» методика дослідження основних тенденцій політичної ідентичності; мотиви особи до участі у політичному житті за шкалами «життєзабезпечення» методики діагностики мотиваційної структури особистості В. Е. Мільмана і «владне самоствердження» опитувальника механізмів політико-ідеологічного самовизначення Г. В. Циганенко; політична поведінка особи за шкалою «установка на політичну активність» методики політичних установок Г. Бієрбраура.

Рівень прояву компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу ми відстежували за допомогою таких шкал: ефективність соціальної взаємодії за шкалами: «легкість в спілкуванні», «соціальна активність», «відчуженість» методики дослідження саморегуляції та успішності міжособистісного спілкування, автор В. М Куніциної; соціальна згуртованість за шкалою «горизонтальний індивідуалізм» методики дослідження індивідуалізму-колективізму В.І. Чиркова; ідентифікація з групою за шкалами «почуття належності до етногрупи» методики О. Л. Романової й «ресурс соціальних інститутів» методики КРІКС Р. Стили в адаптації І. І. Семків; міжособистісна довіра за шкалою «довіра до близького оточення» модифікованої анкети О. М. Татарка; готовність до взаємодопомоги за шкалою «співробітно-конвенційний стиль міжособової поведінки» методики інтерперсональної діагностики індивідуальних стилів міжособової поведінки Л. М. Собчик.

Попередньо було проведено очищення незалежної змінної (компоненти соціального капіталу) за допомогою контролю регресії до середнього.

Ми поставили за мету виявити структурно-функціональні особливості становлення політичної культури молоді, яка відображає становлення політичної культури на основі соціального капіталу як психологічного ресурсу та їхніх функцій. Структурними компонентами постають групи психологічних елементів соціального капіталу як психологічного ресурсу і політичної культури. Як зазначає Т. Парсонс, структурні компоненти в системі розглядаються як незалежні змінні і тому вплив кожного із них доцільно вивчати з оглядом на їх рівнозначну природу [164]. А отже, ці компоненти різнитимуться характером та інтенсивністю впливу на становлення політичної культури молоді особи.

Істотний вплив на становлення політичної культури молоді справляє елемент соціального капіталу «ефективність соціальної взаємодії». Його досліджували за шкалою «легкість у спілкуванні», що показала значущий результат зі шкалами «толерантність» ($F = 5,149$; $p = 0,007$) і «довіра до

соціально-політичних інститутів» ($F = 8,225$; $p = 0,000$), які відображають прояв компоненту «політичні цінності особистості». Значущий зв'язок також простежується зі шкалою «уявлення про демократію» ($F = 3,149$; $p = 0,035$), яка відображає прояв показника «уявлення особи про політику». Вплив шкали «соціальна активність» проявився лише щодо шкали «довіра до соціально-політичних інститутів» ($F = 5,431$; $p = 0,005$), яка відображає прояв показника «політичні цінності особи».

Наступною шкалою, яка відображає прояв показника соціального капіталу «ефективність соціальної взаємодії», є шкала «відчуженість». Вона показала значущий вплив на шкали, які досліджують прояви компонентів політичної культури: політичні цінності – шкала «довіра до соціально-політичних інститутів» ($F = 7,028$; $p = 0,001$), уявлення особистості про політику – шкала «уявлення про демократію» ($F = 4,489$; $p = 0,013$).

Отже, ефективна соціальна взаємодія як психологічний ресурс становлення компонентів політичної культури молодшої особи справляє вплив насамперед на становлення політичних цінностей особистості. Легкість у спілкуванні та відчуженість, відображаючи психологічну ресурсність соціального капіталу, найбільше впливають на формування системи ставлень до соціально-політичних інститутів. Меншою мірою соціальна активність як соціально-психологічний конструкт впливає на таку цінність особистості, як толерантність. Звідси випливає, що психологічні ресурси особистісного характеру більше впливають на становлення ціннісних орієнтацій у формальній взаємодії із державними інститутами.

Наступним за рівнем впливу є дія цього компоненту соціального капіталу на становлення уявлень особи про політику. Таким чином уявлення особистості про політику формується на основі близькості – відчуженості до суспільства. Отже, тісний контакт із соціумом формує в особистості більш чіткі та глибинні уявлення про політичне середовище.

Наступним компонентом соціального капіталу є «ідентифікація з групою», яку досліджували шкалами «почуття належності до етногрупи»

питальника О. Л. Романової й «ресурс соціальних інститутів» методики КРІКС Р. Стили в адаптації І. І. Семків.

За результатами однофакторного дисперсійного аналізу шкала «почуття належності до етногрупи» впливає на три шкали, які розкривають три показники політичної культури: компонент «політичні цінності особи», який досліджувався за шкалою «толерантність» анкети «Громадянство II» ($F = 4,297$; $p = 0,015$), компонент «уявлення про політику», який досліджувався за шкалою «уявлення про демократію» анкети «Громадянство II» ($F = 4,678$; $p = 0,01$) і показник «мотиви участі в політичній взаємодії», який досліджувався за шкалою «життєзабезпечення» ($F = 6,152$; $p = 0,003$) методики діагностики мотиваційної структури особистості В. Е. Мільмана.

Шкала «ресурс соціальних інститутів» проявила значущу кореляцію зі шкалами «толерантність» ($F = 5,425$, $p = 0,005$) та «індивідуалізм» ($F = 3,831$, $p = 0,024$), які відображають рівень прояву політичних цінностей особистості. Ця шкала також корелює із шкалою «уявлення про демократію» ($F = 3,09$, $p = 0,049$), яка відображає компонент політичної культури «уявлення особистості про політику». Останнім значущим зв'язком є кореляція із мотивами участі в політичній взаємодії (шкала «життєзабезпечення», $F = 4,059$, $p = 0,019$).

Отже, ідентифікація з групою як психологічний ресурс становлення політичної культури молодшої особи постає як усвідомлення молоддю єдності зі групою і це відчуття єднання формує мотиви особи для участі у політичній взаємодії. Уявлення особи про політику формуються таким же чином. Істотний вплив на політичні цінності проявляють усі компоненти соціального капіталу як психологічного ресурсу (ефективна соціальна взаємодія, соціальна згуртованість, ідентифікація з групою, довіра до близького оточення). Це дає змогу сказати, що ідентифікація з групою утворює, в першу чергу, нову систему ціннісних орієнтацій, на яку нашаровується мотиви участі до політичної взаємодії. Найменше ідентифікація з групою впливає на уявлення про політику.

Найбільш яскравий і глибинний вплив соціального капіталу як психологічного ресурсу на політичну культуру проявився за компонентом «соціальна згуртованість». Його вимірювала шкала «горизонтальний індивідуалізм» В. І. Чиркова, яка досліджує можливості особи взаємодіяти по горизонталі і те наскільки вона покладається на власні або колективні сили. Найбільш широко цей показник соціального капіталу проявляє вплив на політичні цінності – на шкалу «довіра до соціально-політичних інститутів»: ($F = 4,812$ при $p = 0,009$) й шкалу «індивідуалізм» ($F = 3,065$ при $p = 0,049$). Сильний є вплив соціальної згуртованості на уявлення особистості про політику (шкала «уявлення про демократію» – $F = 7,782$ при $p = 0,001$). Соціальна згуртованість також впливає на мотиви особи до участі стості в політичній взаємодії (шкала «життєзабезпечення» – $F = 5,353$ при $p = 0,005$). Менш потужним, але також значущим є вплив соціальної згуртованості на політичну поведінку (шкала «установка на політичну активність» – $F = 3,94$ при $p = 0,021$).

Отже соціальна згуртованість як психологічний ресурс становлення політичної культури молоді особи постає як підґрунтя для формування уявлень особистості про політику на основі більшої включеності в групові процеси, більшою усвідомлення себе як частини колективу. Це дає змогу особі набутти нові уявлення про політичне середовище й утворити нові або коригувати вже наявні політичні ціннісні орієнтації.

Ще один компонент соціального капіталу, який постає як психологічний ресурс в становленні політичної культури молоді, є «міжособова довіра». Цей компонент досліджувався за допомогою шкали «довіра до близького оточення» з анкети О. М. Татарка. Значущий результат проявився лише на мотиви особи до участі стості в політичній взаємодії (шкала «життєзабезпечення» – $F = 8,074$; $p = 0,000$). В процесі збільшення довіри до близького оточення в молоді особи дедалі чіткіше вимальовуються бачення власного місця в суспільстві загалом і у своїй соціальній групі зокрема. Формується впевненість у майбутньому і вимоги й інтереси до політичного середовища як джерела формування та

провадження легітимної влади в соціумі. Зважаючи на рівень розвитку попередніх компонентів, які відповідають за пошук нових учасників соціальної групи, їхній поділ на «своїх» і чужих», міжособова довіра як психологічний ресурс становлення політичної культури молоді слід розглядати як можливість особою сформувати чіткі мотиви до участі в політичному житті суспільства.

Компонент «готовність до взаємодопомоги» у результаті проведеної обробки не показав значущих кореляцій.

Отже, модель соціального капіталу як психологічного ресурсу становлення політичної культури молоді відображає визнання особою певних політичних ідей, створення і накопичення нею інтересів у політичному середовищі та роль комунікації у цих процесах.

Далі, базуючись на ідеях Г. Алмонда й Д. Істона, ми розглядаємо структурні компоненти становлення політичної культури на основі психологічного ресурсу соціального капіталу як незалежні змінні: кожна структурна частина може проявляти свій вплив в будь-яку одиницю часу політичної взаємодії особи.

Саме таку взаємодію відображає перший структурний компонент, який забезпечує вплив ефективної соціальної взаємодії на компоненти політичної культури і виконує функцію політичної комунікації, що стає зв'язним елементом у політичному процесі, сприяє передачі та засвоєнню нових цінностей та політичних уявлень. За змістом цього компоненту можна сказати, що ефективна соціальна взаємодія змінює насамперед політичні цінності та уявлення особистості про політичний процес. Важливість соціального контакту простежується і в становленні мотивів участі в політичній взаємодії та самій політичній поведінці, хоча вплив на ці компоненти є меншим, аніж на вищеназвані. Цей структурний компонент виконує функцію політичної комунікації, яка простежується на всіх етапах становлення політичної культури.

Інший структурний компонент відображає вплив соціальної ідентифікації на компоненти політичної культури і проявляється в можливості ідентифікації та відбору особою нових політичних образів та уявлень про політичну

взаємодію. Зважаючи на зміст цього структурного компоненту, можна сказати, що особа ідентифікує насамперед, мотиви до участі в політичній взаємодії, що на нашу думку, вказує на пошук певних вигод від участі в політичному житті. Далі формуються нові уявлення про політичне середовище. Цей компонент виконує, таким чином, функцію соціалізації та рекрутингу, адже він формує певну ідентичність особистості в політичному середовищі та створює образ особи в політиці, який вона передає та поділяє з іншими учасниками політичного процесу.

Наступний структурний компонент відображає вплив соціальної згуртованості на компоненти політичної культури. Він показує можливості згуртованої соціальної групи створювати та поширювати нові уявлення про політичне середовище. Не менш важливим елементом цього компоненту є політичні цінності, які поділяє особистість. Важливо також зазначити, що згуртованість позначається на всіх показниках політичної культури. Водночас можна сказати, що цей компонент відображає агрегацію, в першу чергу уявлень про політичне середовище та, таким чином, створить спільні інтереси соціальної групи. Отже, цей структурний компонент виконує функцію агрегації інтересу: соціальна згуртованість сприяє поширенню в соціальній групі уявлень про політику і нових політичних цінностей.

Заключний компонент показує вплив міжособової довіри на компоненти політичної культури. Такий ефект відображає накопичення інтересів, які були створені у межах попереднього компоненту. Це відбувається на основі міжособової довіри в межах групи, де в такий спосіб поширюються мотиви до участі в політичній взаємодії. Відтак цей структурний компонент виконує функцію накопичення інтересу: довіра в соціальній групі сприяє створенню ситуації захищеності та дає змогу чітко сформулювати власні потреби в політичному середовищі.

Заслуговує на увагу аналіз особливостей впливу компонентів соціального капіталу на становлення компонентів політичної культури на низькому середньому та високому рівні їхнього прояву.

Так на низькому рівні прояву компоненти соціального капіталу характеризуються високою відчуженістю, важкістю спілкування з іншими, спрощеною соціальною активністю, браком ідентифікації зі спільнотою, до якої особистість належить, високим індивідуалізмом та низькою довірою до близького оточення.

Такий тип соціального капіталу формує низьку політичну культуру, яку характеризують поверхневі знання про політичне життя, низька обізнаність про політичне середовище, спрощені політичні цінності та низька здатність до політичної взаємодії. Практично вся вищеописана взаємодія між компонентами соціального капіталу та політичної культури має прямо пропорційний зв'язок: низький рівень соціального капіталу зумовлює низьку політичну культуру. Винятком є політичні цінності: низький рівень соціального капіталу зумовлює високий рівень індивідуалізму та середній і вище від середнього рівень толерантності та довіра до соціально-політичних інститутів. З цього можна зробити висновок, що низький соціальний капітал серед молодих осіб веде до формування низької політичної культури, яку характеризують поверхневі уявлення про політику, брак мотивів до політичної участі, а також високий рівень індивідуалізму, помірна довіра до соціально-політичних інститутів та груп.

Середній рівень соціального капіталу подібним чином впливає на становлення політичної культури: чітко простежується прямо пропорційний зв'язок між компонентами соціального капіталу та політичної культури. Проте, вплив на політичні цінності має дещо іншу природу: ефективна соціальна взаємодія демонструє позитивний вплив на рівень довіри до соціально-політичних інститутів та груп, а разом із соціальною ідентифікацією – на рівень толерантності, які правлять за маркери політичних цінностей молоді особистості. Водночас, соціальна згуртованість негативно впливає на таку політичну цінність, як «індивідуалізм». Отже, вплив середнього рівня соціального капіталу на політичну культуру молоді супроводжується

підвищенням усіх компонентів політичної культури, натомість індивідуалізм як особистісна цінність втрачає свою значущість.

Можна сказати, що із підвищенням рівня соціального капіталу особи підвищується й політична культура. Водночас потрібно зазначити, що політичні цінності особи не відображають прямолінійного зв'язку із підвищенням рівня соціального капіталу. Зниження рівня індивідуалізму як цінності для молодшої особи може говорити про те, що із розширенням мережі спілкування, підвищенням згуртованості в спільноті та знаходженням все більшої кількості спільних маркерів, на основі яких проходить ідентифікація із групою, потреба у високому індивідуалізмі знижується. Особа може більше довіряти членам спільноти, делегувати їм певні функції та може отримувати більше допомоги від соціальної групи.

Вплив соціального капіталу, який проявляється на високому рівні, підвищує всі компоненти політичної культури, крім політичних цінностей. Ефективність соціальної взаємодії на високому рівні свого становлення знижуватиме рівень толерантності та довіри до соціально-політичних інститутів та груп, таким же чином буде впливати ідентифікація з групою на толерантність як цінність. Проте, соціальна згуртованість, порівнюючи із середнім рівнем прояву, на високому рівні буде спричинювати трохи підвищення цінності індивідуалізму.

Як можна побачити, в більшості випадків взаємодії із підвищенням рівня соціального капіталу підвищуватиметься й рівень політичної культури.

Висновки до розділу 2

На попередньому етапі емпіричного дослідження було сформовано анкету для моніторингу соціального капіталу як психологічного ресурсу, яку далі використано як інваріантну; відібрано методики для вивчення психологічних компонентів соціального капіталу (ефективна соціальна взаємодія, ідентифікація з групою, соціальна згуртованість, міжособова довіра, готовність до взаємодопомоги) як психологічного ресурсу формування

складових політичної культури (уявлення молоді про політику, політичні цінності молоді, політичні символи, які поділяє особа і/або молодь, мотиви участі особи і/або молоді в політичній взаємодії, політична поведінка молоді).

Констатувальний етап показав особливості прояву кожного з компонентів явищ, які вивчаються. Було сформовано анкету для дослідження соціального капіталу, що склала інваріантну основу психодіагностичної батареї, яку застосовано на цьому етапі роботи.

У системі складових політичної культури отримано такі результати: молодь досить добре обізнана про політичне середовище, свої права та обов'язки в ньому; політичним цінностям молоді властивий невеликий зсув до більш жорстких та, подекуди, авторитарних ідеалів; у молоді занижений рівень толерантності та довіри до соціально-політичних інститутів і груп. Такі дані, зокрема, підтверджує поділяння та визнання молодими людьми політичних символів, які не є характерними для демократичного суспільства. При цьому спектр поведінкових проявів молоді особи в політиці є досить вузьким.

Щодо компонентів соціального капіталу можна говорити про високий рівень ефективної соціальної взаємодії та готовності до взаємодопомоги, проте взаємини характеризуються низькою міжособовою довірою і відособленням від соціальної групи. Молодь часто орієнтується лише на себе, неохоче об'єднується в групи заради досягнення певних цілей, водночас охочіше ідентифікується й кооперується з близькими особами, ніж із малознайомими людьми та соціальними інститутами

Утворення джерел соціального капіталу спирається на такі тенденції: особистісні риси визначають ступінь важливості навичок спілкування, легкості встановлення контакту, відчуженості взаємодії; сприймання себе та інших сприяє тому, що особа виробляє систему «свій – чужий» залежно від власної самоповаги, і що остання є вищою, то більш відкритою до нової комунікації є людина; професійні та емоційні ресурси соціального середовища зумовлюють коло спілкування для формування й поділяння соціального капіталу; інституційні контакти спричиняє дотримання особою певного стилю взаємодії

із соціальними інститутами, що базується на власному уявленні та довірі до них.

Джерела становлення політичної культури молоді виявляють такі залежності: компетентність особи в політиці продукує нові уявлення про політику, знання особливостей її функціонування; статус взаємодії з політичним середовищем породжує ставлення особи до політики загалом і своєї ролі в ній зокрема; громадянська активність визначає можливості впливати на політичний процес у суспільстві та усвідомлювати наявність відповідних ресурсів.

Означено смислове поле чотирьох груп психологічних елементів, які утворюють соціальний капітал як психологічний ресурс становлення політичної культури молоді. Група елементів, які формують ефективну соціальну взаємодію (навички спілкування, відкритість до розмови) створюють та накопичують ресурс для становлення всіх компонентів політичної культури молоді особи (уявлень про політику, політичних цінностей, мотивів участі особи в політичній взаємодії, політичній поведінці), виконують функцію політичної комунікації. Наступна група елементів, які утворюють ідентифікацію з групою (почуття належності до групи, контакт із соціальними інститутами та ототожнення себе з ними), створюють психологічний ресурс, який надає соціальний капітал для формування політичних цінностей, уявлень про політику і мотивів участі особи в політиці й виконує функцію соціалізації та рекрутингу. Далі, група елементів, яка формує соціальну згуртованість (взаємодія із іншими молодими людьми по горизонталі в межах соціальної страти) демонструють ресурсні можливості соціального капіталу для становлення всіх компонентів політичної культури (уявлень про політику, політичних цінностей, мотивів участі особи в політичній взаємодії, політичній поведінки), виконує функцію створення інтересів. Група елементів, які складають міжособову довіру (довіра до близького оточення та соціальних інститутів), започатковують середовище становлення для мотивів участі особи в політичній взаємодії, виконує функцію накопичення інтересів.

Основні здобутки розділу висвітлено у 3 фахових статтях [165 – 167], одна надрукована у журналі, який входить до наукометричних баз.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИЯВЛЕННЯ ВПЛИВУ АКТИВІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО РЕСУРС КОМПОНЕНТІВ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ

У розділі описано програму організації та проведення експериментального дослідження впливу активізації компонентів соціального капіталу на становлення політичної культури. Наведено результати впливу активізації таких компонентів соціального капіталу, як ефективна соціальна взаємодія, ідентифікація з групою, соціальна згуртованість, міжособова довіра на становлення компонентів політичної культури.

3.1 Програма експериментального впливу на психологічні компоненти політичної культури за допомогою активізації психологічного ресурсу компонентів соціального капіталу

Ми припустили, що в разі активізації тих чи тих компонентів соціального капіталу рівні прояву компонентів політичної культури молоді особи будуть підвищуватися.

Спочатку було здійснено формування експериментальних та контрольної груп.

Експериментальні групи загалом утворювалися за принципом добровільності на основі поділу існуючих студентських груп.

Щодо взаємодії складу груп з іншими факторами, то контроль забезпечується використанням стратегії зіставлення (порівнюються дані експериментів, проведених за аналогічною схемою у групах різного складу).

Ризики загроз зовнішньої валідності експерименту, тобто обмежень репрезентативності його даних на інші групи (ефективність активізації соціального капіталу як психологічного ресурсу становлення політичної культури), контролюються специфікою самого експерименту. Ризик взаємодії тестування з експериментальним впливом знімається тим, що дослідницькі

процедури є вбудованими у структуру експерименту; ризик взаємодії складу груп із експериментальним впливом – використанням стратегії зіставлення; ризик, пов'язаний із реакцією досліджуваних на сам експеримент – тим, що ця власне реакція є експериментальним ефектом.

Таким чином, незалежна змінна в експерименті – програма активізації психологічного ресурсу соціального капіталу, як певна система технік соціально-психологічного тренінгу, спрямованих на аналіз і конструювання нових практик поведінки. Залежною змінною є параметри, що свідчать про ефективність впливу соціального капіталу на складові політичної культури. Зміни у цих параметрах – результати реалізації програми, що виказують експериментальний ефект. Вимірювання експериментального ефекту здійснювалося після вирішення соціально-психологічних ситуацій. Контрольованою змінною були загальні умови проведення експериментальної роботи (групова форма проведення, дослідження проводилася значною мірою у першій половині дня). Рандомізована змінна полягала у безпосередній зацікавленості досліджуваних у продуктивності власної участі в експерименті.

Кількість та принцип формування експериментальних груп визначалися відповідно до виміряних компонентів соціального капіталу та складових політичної культури. Отже, загалом було сформовано 5 груп (4 експериментальні та 1 контрольна).

Контроль за незалежною і залежною змінними під час експериментального впливу здійснювався за допомогою попереднього і контрольного вимірювань складових політичної культури (уявлень про політику, політичні цінності, мотиви участі в політичній взаємодії та політичної поведінки). Порівняння результатів у кожній підгрупі відбувалося до і після активізації психологічного ресурсу соціального капіталу. Крім цього, отримані дані порівнювалися з результатами контрольної групи. У контрольній групі активізаційного впливу не було, а різниця в часі між попередніми і підсумковими вимірюваннями відповідала різниці у експериментальних групах.

У нашому дослідженні в одній і тій самій групі активізації надавалася лише одна певна доступність до психологічного ресурсу соціального капіталу,

що дало змогу уникнути «ефекту послідовності». Таким чином, план експериментального впливу побудовано так, що він містить найменшу кількість загроз внутрішній і зовнішній валідності та надає дослідникові широкі можливості її контролю.

Вплив кожного компонента соціального капіталу на політичну культуру досліджувався в окремій серії. Загалом було проведено чотири серії експериментів, у яких досліджувано, відповідно, вплив тих компонентів соціального капіталу, які проявили статистично значущий вплив на попередніх етапах дослідження: ефективність соціальної взаємодії, ідентифікація з групою, соціальна згуртованість і міжособова довіра.

Зміст кожної серії дослідження базувався на експериментальному плані з попереднім і підсумковим тестуванням контрольної та експериментальної групи й складався із чотирьох етапів: попереднього тестування, активізації компонента соціального капіталу, розв'язання ситуації прояву політичної культури, підсумкового тестування. Схему проведення експерименту продемонстровано на рис. 3.1.

Етап 1: попереднє тестування. Обстежуваним пропонувалася анкета з 37 тверджень, які спрямовано на виявлення рівня прояву компонентів політичної культури. В інструкції їх просили висловити свою згоду чи не згоду із наведеними твердженнями за такою шкалою: 4 – повністю підтримую це твердження; 3 – радше згоден з твердженням; 2 – радше не згоден з твердженням; 1 – повністю не згоден із твердженням.

На попередніх етапах дослідження за допомогою кореляційного аналізу була сформована батарея методик для дослідження політичної культури. Опісля був проведений дисперсійний аналіз для створення моделі становлення політичної культури молоді на основі впливу соціального капіталу. Базуючись на результатах такої моделі, були відібрані шкали, які найбільш чітко відображають прояв кожного зі структурних компонентів політичної культури в цій моделі. З них і формувались анкета.

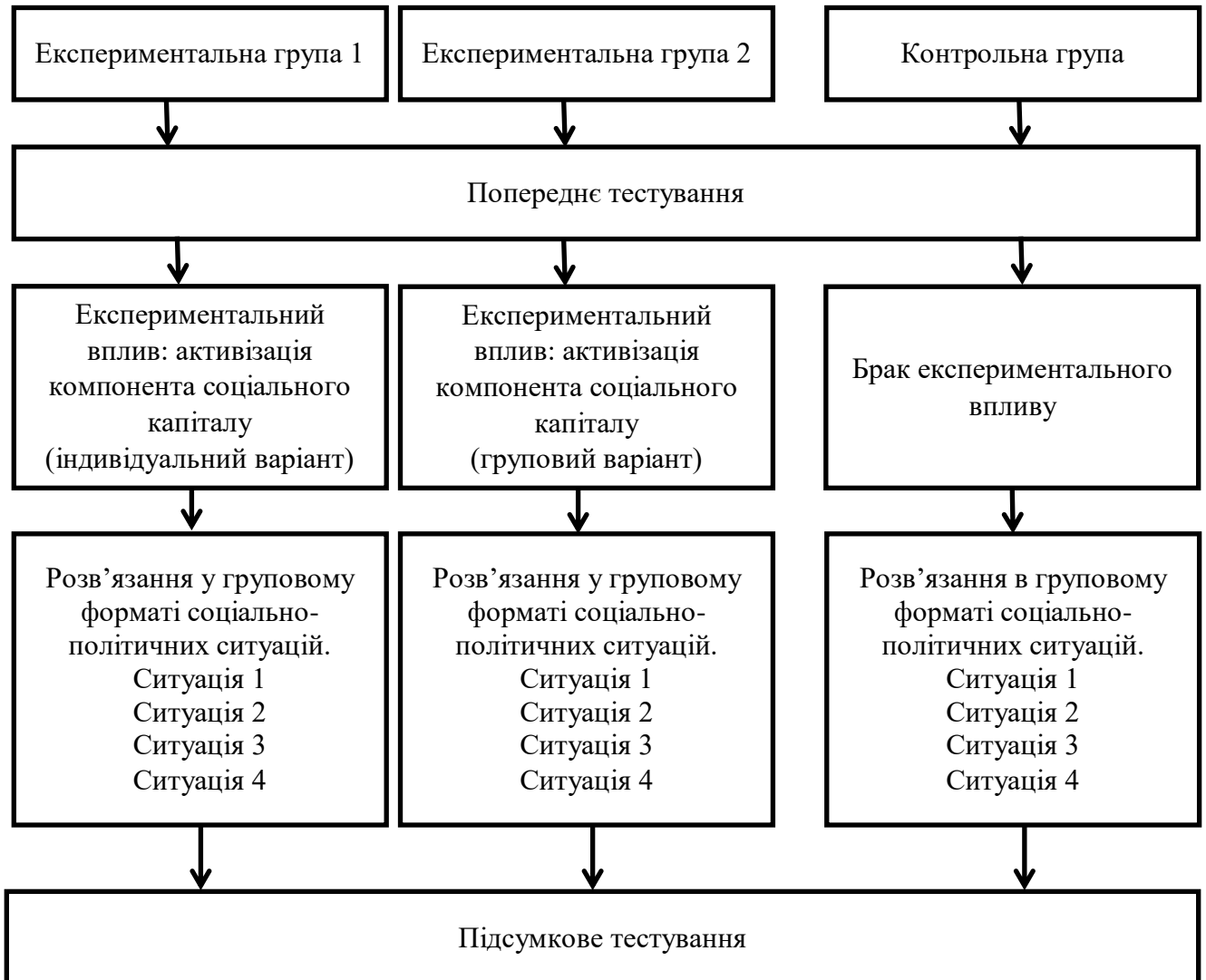

Рис. 3.1. Схема проведення експерименту на дослідження становлення структурних компонентів політичної культури молоді під впливом активізації компонентів соціального капіталу.

Твердження відбиралися із:

- шкали «уявлення про демократію» анкети «Громадянство II» [147] – досліджувався структурний компонент політичної культури «уявлення особи про політику»;
- шкали «індивідуалізм» модуля дослідження цінностей Г. Хофстеде [149] – досліджувався структурний компонент політичної культури «політичні цінності особи»;

- шкал «життєзабезпечення» методики діагностики мотиваційної структури особистості В.Е. Мільмана [152] і «владне самоствердження» опитувальника механізмів політико-ідеологічного самовизначення Г. В. Циганенко – досліджувався структурний компонент політичної культури «мотиви особи до участі в політичній взаємодії [153];
- шкали «установка на політичну активність» методики політичних установок Г. Бієрбраура [151] – досліджувався структурний компонент політичної культури «політична поведінка особи».

Було відібрано 20 запитань, які відображають рівень становлення п'яти структурних компонентів політичної культури. Решту 17 запитань склали твердження з інших шкал цих методик, які не показали статистично значущих зв'язків на попередніх етапах дослідження. В анкеті ці запитання повинні були завуалювати ті пункти, які використано для отримання результатів. Твердження було перемішано у випадковому порядку.

Здійснено попередню перевірку надійності анкети. Опитування проведено в Національному університеті біоресурсів та природокористування та Тернопільському національному технічному університеті імені Івана Пулюя. Вибірку склали 46 студентів цих університетів, середній вік випробуваних – 19,74 (SD – 1,27), осіб чоловічої статі – 39,1%, жіночої – 60,9%. Показник α Кромбаха склав 0,747, що можна вважати за добрий результат надійності анкети.

Етап 2: активізація компонентів соціального капіталу. У кожній із серій експерименту експериментальних груп було дві: в одній активізація компонента соціального капіталу мала індивідуальний характер, в другій – груповий. З учасниками проводили вправу на поліпшення рефлексії, яка базувалася на опрацюванні минулих соціальних ситуацій, в яких брав участь випробуваний.

В експериментальній групі, де планувався індивідуальний варіант активізації компонентів соціального капіталу, учасникам пропонували пригадати події з їхнього особистого життя, в яких вони активно

використовували ресурси цього компонента. Потрібно було записати декілька таких ситуацій, оцінити й проаналізувати їхні позитивні або негативні результати. Таку роботу виконував індивідуально кожен учасник.

У другій експериментальній групі активізація компонентів соціального капіталу мала груповий характер: випробувані пропонували пригадати останні події з життя групи, коли вона як цілісна одиниця використовувала цей психологічний ресурс компоненту соціального капіталу у взаємодії з іншими соціальними групами. Наявність досвіду такої взаємодії забезпечувалась тим, що в експерименті брали участь реальні студентські групи. Пропонувалося обговорити декілька таких ситуацій, оцінити й проаналізувати, які позитивні або негативні стратегії дій членів колективу. Роботу проводили у вигляді колективного обговорення.

Контрольна група не отримувала завдань на активізацію компонентів соціального капіталу.

Етап 3: ситуації прояву політичної культури. Змістом цього етапу експерименту було розв'язання експериментальними і контрольною групами чотирьох соціально-політичних конфліктних ситуацій. Вони стосувалися гострих соціально-політичних питань: скорочення стипендій, взаємодія зі студентами-іноземцями, погляди на ревізію історичних подій, ставлення до корумпованих політиків. Усі групи отримували таку інструкцію: «Ви отримали чотири гіпотетичні ситуації, які мають місце у вашому студентському середовищі. Будь ласка, сформулюйте, яким чином діятиме ваша група в таких ситуаціях». Обговорення проходило у вигляді колективної дискусії серед членів групи. Учасникам не обмежували часу на формування стратегії дій. Завершенням обговорення вважався момент, коли самі випробувані сигналізували про те, що вони досягли консенсусу і сформували прийнятну для всіх членів групи стратегію. Повний опис ситуацій знаходиться у Додатку В.

Етап 4: підсумкове тестування. Анкета, створена за тією самою процедурою, що й у попередньому тестуванні, складалася з 20 запитань, за якими ми відстежували зміни рівня прояву структурних компонентів

політичної культури, і 16 «сторонніх» запитань. Твердження в анкеті було перемішано у випадковому порядку. Попередня перевірка надійності анкети проведена на тій самій вибірці, що й анкета для попереднього тестування. Показник α Кромбаха склав 0,753, що є добрим мірилом надійності анкети.

3.2. Результати експериментального впливу на компоненти політичної культури засобами активізованого психологічного ресурсу компонентів соціального капіталу

3.2.1. Функціональні зміни структурних компонентів політичної культури під впливом активізації ефективної соціальної взаємодії.

У першій серії експерименту ми досліджували вплив активізації ефективної соціальної взаємодії на компоненти політичної культури.

Ми розглядаємо активізацію соціальної взаємодії як процес концентрації за допомогою специфічних когнітивних, морально-вольових зусиль психологічних комунікативних ресурсів особистості задля досягнення конкретних цілей. В індивідуальному варіанті активізацію спрямовано на концентрацію ресурсів окремої особи в групі, а в груповому варіанті – на концентрацію загальногрупових можливостей.

Для порівняння результатів попереднього і підсумкового тестування використано непараметричний критерій знакових рангів Вілкоксона. Аналіз проведено в статистичному пакеті SPSS 21.

Контрольна група складалась із 62 осіб, 63% з яких жінки та 36% чоловіки. Середній вік учасників 19,2 років ($SD = 1,8$). В цій групі отримані такі результати. Жоден із показників не проявив значимих змін після розв'язання соціально-політичних ситуацій. Складові політичної культури отримали такі результати: уявлення про політику ($Z = -1.531$, $p = 0,126$), політичні цінності ($Z = 0,49$, $p = 0,624$), мотиви до участі в політичній взаємодії ($Z = -0,741$, $p = 0,459$), політична поведінка ($Z = 0,543$, $p = 0,587$). Це підтверджує результати, що активізація компонентів соціального капіталу веде до зміни рівня прояву

складових політичної культури. Без такої активізації прояв складових політичної культури не змінюється. Детальний розподіл рангів відображено на рис 3.2.

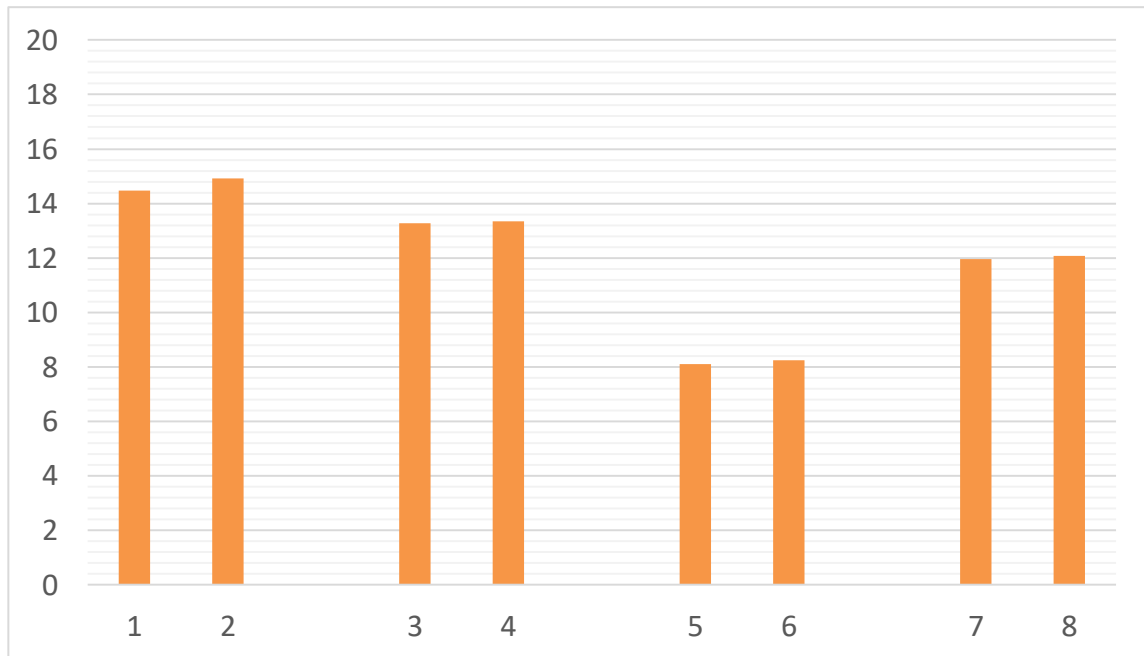

Рис.3.2. Зміни складових політичної культури в контрольній групі

Примітки: 1 – повнота уявлень про політику до розв’язання соціально-політичних ситуацій; 2 – після розв’язання; 3 – виразність цінностей до розв’язання соціально-політичних ситуацій; 4 – після розв’язання; 5 – докладність мотивів участі в політичній взаємодії до розв’язання соціально-політичних ситуацій; 6 – після розв’язання; 7 – складність поведінки до розв’язання соціально-політичних ситуацій; 8 – після розв’язання.

Експериментальна група, де ми активізували соціальну взаємодію на індивідуальному рівні, включала 44 осіб, з них 81,8% жіночої статі і 18,2% чоловічої. Середній вік учасників – 18,14 роки (SD = 0,347).

Соціальну взаємодію як психологічний ресурс соціального капіталу в індивідуальному варіанті експерименту ми трактуємо як комунікативні можливості особи в межах групи і зумовлені ними способи міжособової взаємодії.

Група отримала таку інструкцію. «У вашому житті були різні ситуації, коли спілкування з іншими людьми, ви розцінювали як позитивне або негативне. Зараз я вам пропоную нарисувати графік ваших життєвих ситуацій, розпочніть зі вступу до університету і до теперішнього часу; постарайтеся пригадати, які виникали ситуації, коли вам потрібно було проявляти ваші навички ефективного спілкування; оцініть їхню результативність; кожную ситуацію помістіть у поле або позитивне або негативне, а поруч напишіть, що вам дала ця ситуація, яким чином ви вдосконалили (або могли б удосконалити) свої особистісні риси загалом або навички спілкування зокрема».

Результати цієї серії експерименту відображені на рис. 3.3.

Розглянемо зміни, що відбулися у результаті експерименту в групі з індивідуальним варіантом активізації соціальної взаємодії. Насамперед спостережено значущі зрушення за складником уявлень про політику ($Z = -4,928$; $p = 0,000$). Спрямованість змін говорить про поглиблення знань про політику серед осіб, які брали участь у дослідженні. На нашу думку, це можна пояснити тим, що активізація ефективної соціальної взаємодії на індивідуальному рівні веде до підвищення комунікативних навичок окремо взятої особи, використовуючи які в подальшій груповій роботі з іншими учасниками групи поглиблює власні політичні погляди.

Результати за компонентом «політична поведінка» ($Z = -4,048$; $p = 0,000$) відображають спрощення активності в політиці після активізації соціальної взаємодії на індивідуальному рівні. На нашу думку, це пояснюється тим, що молода людина отримавши нові можливості накопичення знань нижує власну поведінкову активність на основі того, що утворюється образ власної компетентності в політичних питаннях, що дозволяє не так активно включатися у політичний процес, для певних змін у ньому.

Окрім того, мола особа стає більш автономною та індивідуалізованою в прийнятті політичного рішення, що знову таки ж, дозволяє менш вкльчатися у політичний процес для коригування власних політичних поглядів.

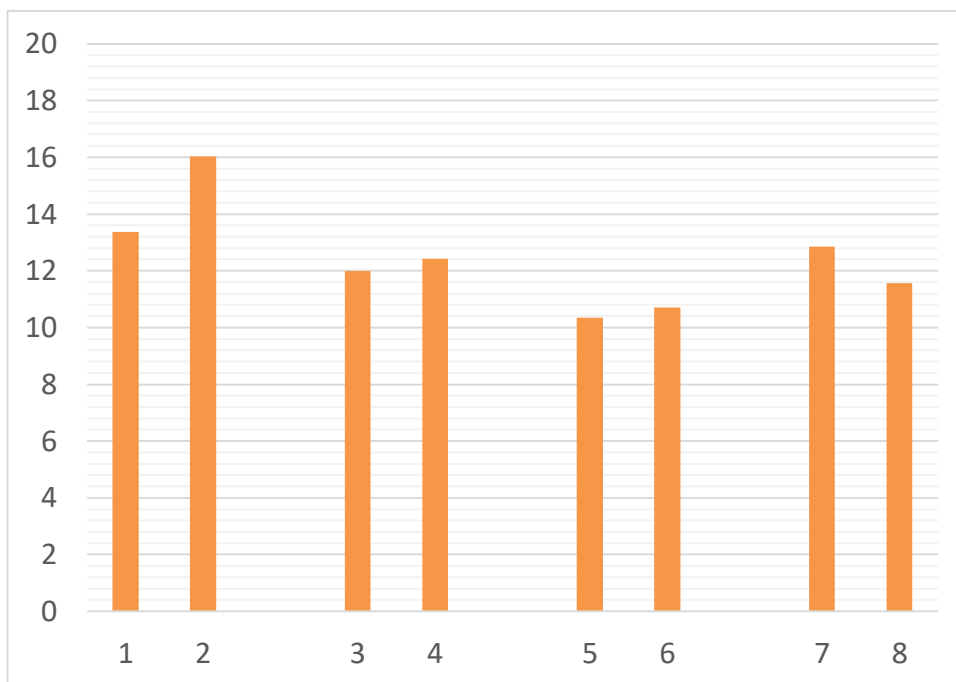

Рис. 3.3 Зміни складових політичної культури до і після активізації соціальної взаємодії на індивідуальному рівні

Примітки: 1 – повнота уявлень про політику до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 2 – після розв’язання; 3 – виразність цінностей до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 4 – після активізації та розв’язання; 5 – докладність мотивів участі в політичній взаємодії до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 6 – після активізації та розв’язання; 7 – складність поведінки до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 8 – після активізації та розв’язання.

Результати за показниками «політичні цінності» ($Z = -1,620$, $p = 0,105$) і «мотиви участі в політиці» ($Z = -0,935$, $p = 0,350$) не показали значущих змін.

При порівнянні цієї групи, де активізовувалась соціальна взаємодія на індивідуальному рівні із контрольною групою за критерієм Манна-Уїтні, то можна побачити значущі зміни за складниками «уявлення про політику» ($p = 0,021$) та «політична поведінка» ($p = 0,031$). При цьому тенденцію до зміни проявляють «політичні цінності» ($p = 0,062$). Це говорить, що при зміні рівня

прояву певної складової політичної культури, може змінюватися або ж мати тенденцію до зміни й інші складові політичної культури.

Експериментальна група, де проведено груповий варіант активізації соціальної взаємодії включала 47 осіб, із них 61,7% жіночої статі і 38,3% – чоловічої. Середній вік учасників – 20,62 року ($SD=0,573$). Результати порівняння рангів відображено на рис.3.4

Соціальна взаємодія як психологічний ресурс соціального капіталу в груповому варіанті експерименту є сукупністю комунікативних можливостей усіх членів соціальної групи, а також зумовлені ними способів міжгрупової взаємодії.

Цій групі дано таку інструкцію: «Розглянемо вашу соціальну групу як єдиний організм. У житті вашої спільноти були різні ситуації, коли спілкування з іншими людьми і групами ви розцінювали як позитивне або негативне. Зараз я вам пропоную нарисувати графік життєвих ситуацій вашої групи. Почніть зі вступу до університету і до теперішнього часу; постарайтеся пригадати, які виникали ситуації, коли вашій групі потрібно було проявляти навички ефективного спілкування, оцініть їхню результативність; кожен ситуацію помістіть у поле позитивне або негативне, а поруч напишіть, що вам дала ця ситуація, яким чином ви удосконалили (або могли б удосконалити) вашу групу як колектив загалом або групові навички спілкування зокрема.

Розглянувши результати в цій групі, можна побачити, що змінився складник «уявлення про політику» ($Z = -2,984$; $p = 0,003$). Спрямованість змін (підсумковий зріз показав поглиблення уявлень особи про політику) показує, що активізація соціальної взаємодії як індивідуальному, так і на груповому рівнях веде до розширення знань про політику, що дає змогу констатувати позитивний ефект комунікації на політичну компетентність молоді.

Такі результати може пояснити таким чином. Під час активізації на індивідуальному рівні особа активізує індивідуальні ресурси, які надалі вносить в групове обговорення.

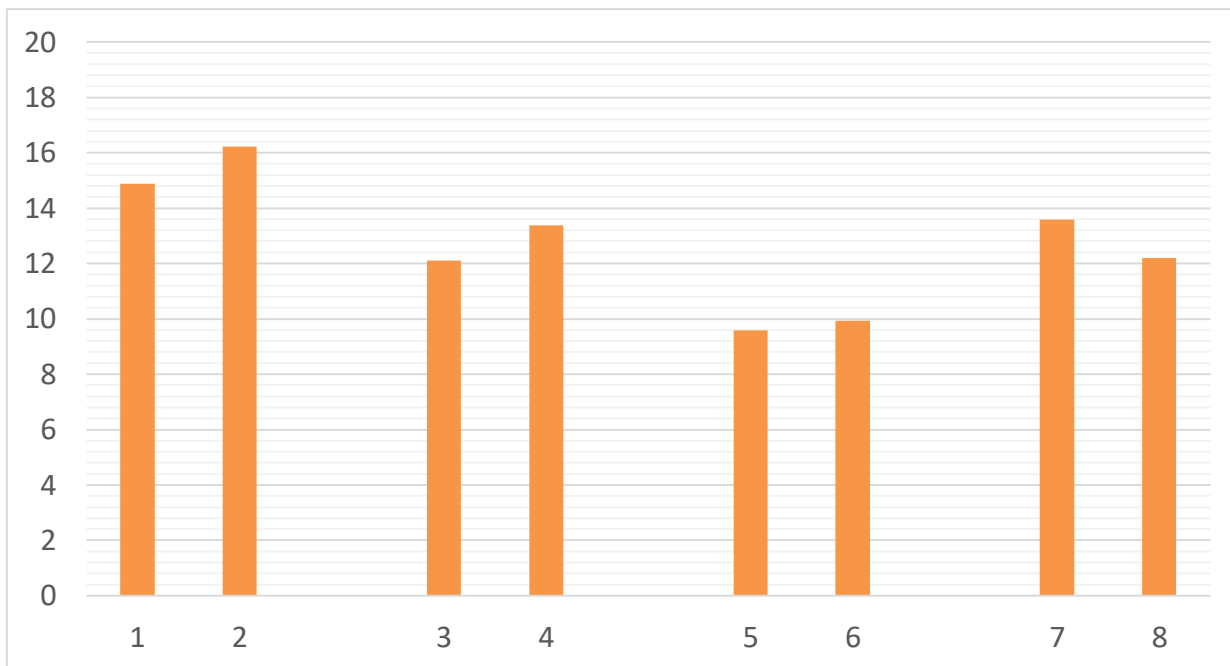

Рис. 3.4. Зміни складових політичної культури до і після активізації соціальної взаємодії на груповому рівні

Примітки: 1 – повнота уявлень про політику до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 2 – після розв’язання; 3 – виразність цінностей до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 4 – після активізації та розв’язання; 5 – докладність мотивів участі в політичній взаємодії до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 6 – після активізації та розв’язання; 7 – складність поведінки до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 8 – після активізації та розв’язання.

Водночас, під час ситуації групової активізації соціальної взаємодії, де групу слід розглядати, як єдину соціальну одиницю, ми маємо справу з груповим досвідом комунікації: декілька точок зору (які не завжди можуть бути однієї полярності) дозволяють розглянути соціально-політичну ситуацію із різних сторін. Хоча, слід не забувати про феномен груподумства, яке відкрив І. Джейніс: групи із незмінним складом через певний час ухвалюють дуже некомпетентні рішення, бо прагнення до однодумства стає важливішим за реалістичну оцінку можливих варіантів дій [157]. Що в подальшому може

привести до негативних результатів: намагання дійти згоди, ілюзія компетентності може впливати не тільки на загальногрупове рішення й після цього впливати на індивідуальний рівень компетентності кожного з учасників групи.

Виразність політичних цінностей теж демонструє підвищення свого рівня порівняно із попереднім зрізом ($Z = -3,578$, $p = 0,000$). На нашу думку, таке розширення ціннісної сфери після експериментального впливу говорить про те, що міжособова комунікація дозволяє накопичити не тільки нові знання, але й нові ціннісні орієнтири, що досягається новими контактами, або ж взаємодією зі знайомими в новому середовищі.

Політична поведінка випробуваних, на відміну від попередніх компонентів спрощується ($Z = -3,204$, $p = 0,001$). Це можна пояснити тим, що в групі важче простежити особистий вклад кожного учасника, що веде до зниження активності окремо взятої особи.

Складник політичної культури «мотиви участі в політичному житті не показав значущих змін ($Z = -1,245$, $p = 0,213$).

При порівнянні результатів цієї експериментальної групи та контрольної групи можна побачити все ту ж тенденцію: «мотиви участі в політичному житті» не проявив значимих змін після впливу активізованого компонента соціального капіталу ($p = 0,072$) проте, ми можемо говорити про слідування до такого значимого впливу.

Таким чином, активізація ефективної соціальної взаємодії як на індивідуальному так і груповому рівні поглиблює уявлення про політику, проте спрощує спектр поведінки. На груповому рівні також політичні цінності розширюються.

За порівняння груп із різними типами активізації соціальної взаємодії за критерієм Манна-Вітні можна побачити значущі ($p = 0,049$) відмінності: більшу ефективність у впливі на політичні цінності молоді демонструє активізація соціальної взаємодії на груповому рівні.

3.2.2. Функціональні зміни структурних компонентів політичної культури під впливом активізації ідентифікації з групою.

Наступну серію експериментального впливу ми будували на активізації у випробуваних соціальної ідентифікації. Експериментальні групи було утворено за таким самим принципом, що й у попередній серії. Збережено й принцип активізації компонента соціального капіталу через особистісну та групову рефлексію зберігався.

Ситуації гострого соціально-політичного характеру учасникам подавались такі самі, як і в попередній серії.

Група, де активізовано ідентифікацію з групою на індивідуальному рівні, складалась із 57 осіб, з яких 56,1% осіб жіночої та 43,9% осіб чоловічої статі. Середній вік учасників – 19,54 року ($SD = 0,6$).

Результати предствалено на рис. 3.5. Учасникам цієї групи було надано таку інструкцію: «Дайте відповідь на такі запитання: чому і чим група, в якій ви зараз перебуваєте, важлива для вас; чим ця група краща за інші; у чому сенс вашого перебування у цій групі; за яких умов вам важливо бути або почуватися членом цієї групи?»

Складники політичної культури «уявлення про політику» та «мотиви особи до участі в політичній взаємодії» не показали значущих змін ($Z = -1,677$, $p = 0,093$ і $Z = -0,323$, $p = 0,747$ відповідно).

Політичні цінності продемонстрували розширення після експериментального впливу ($Z = -2,698$, $p = 0,007$). На нашу думку, тут можна констатувати, що актуалізована ресурсність ідентифікації з групою веде до більшого включення молодого особи в групу та усвідомлення себе як члена даної спільноти. А отже, молода особа намагатиметься знайти якнайбільше точок дотику із іншими учасниками спільноти, що веде до ціннісних орієнтацій.

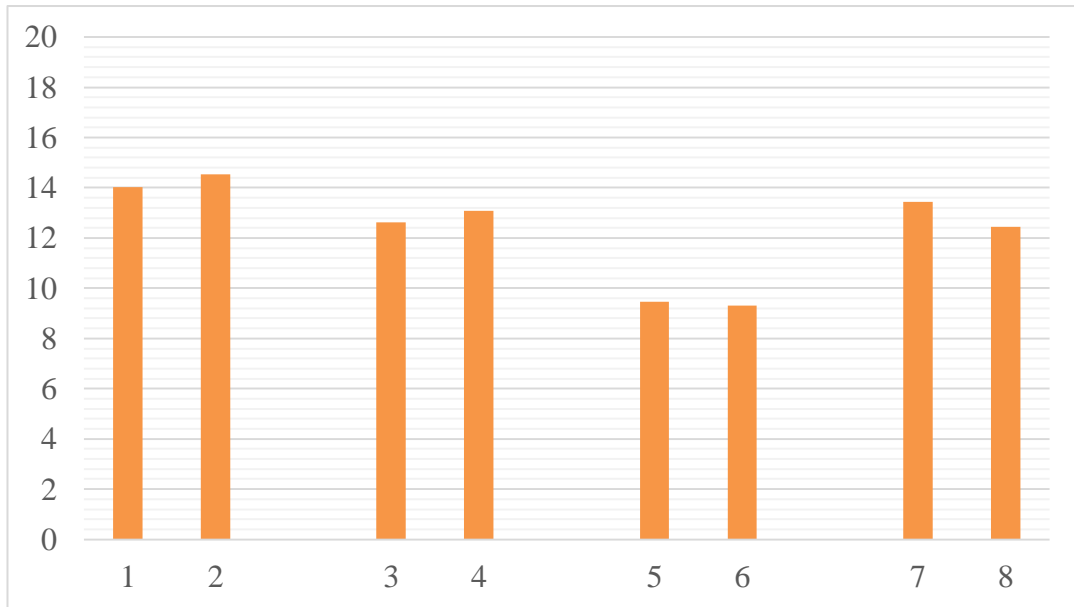

Рис. 3.5. Зміни складових політичної культури до і після активізації ідентифікації з групою на індивідуальному рівні

Примітки: 1 – повнота уявлень про політику до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 2 – після розв’язання; 3 – виразність цінностей до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 4 – після активізації та розв’язання; 5 – докладність мотивів участі в політичній взаємодії до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 6 – після активізації та розв’язання; 7 – складність поведінки до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 8 – після активізації та розв’язання.

Політична поведінка після використання молоддю актуалізованого ресурсу компоненту соціального капіталу спадає ($Z = -3,771$, $p = 0,000$). Активність, на нашу думку, у цьому випадку спадатиме у зв’язку із тим, що особа відчуває зв’язок із соціальною групою, членом якої вона є, має доступ до великого соціального ресурсу цієї групи та бажання (і можливості) поліпшити своє соціальне середовище існування, проте, як й у випадку соціальної взаємодії, колективна активність стає для молодшої особи більш важливішою.

Значущі зміни проявляються і при порівнянні результатів цієї експериментальної групи із контрольною: складові «політична поведінка»

($p = 0,012$) та «політичні цінності» ($p = 0,045$) значимо відрізняються від таких же показників у контрольній групі.

Підсумовуючи результати роботи цієї групи, можна сказати, що активізація соціальної ідентифікації на індивідуальному рівні веде, з одного боку до спрощення увиразнення ціннісних орієнтацій (що пов'язано збільшенням контактів у групі та ідентифікацією із ними, перейманням їх, як власних) й з другого – спрощення процесів прояву політичної поведінки завдяки використанню в першу чергу групових соціальних ресурсів.

Група, в якій ідентифікацію з групою активізували на груповому рівні, складалася із 49 осіб, серед яких 73,5% осіб жіночої статі і 26,5% – чоловічої. Середній вік учасників – 19,3 (SD – 0,466).

Групі надавали таку інструкцію: «Дайте відповідь на такі запитання: чим група, в якій ви зараз перебуваєте, краща за інші; чим і чому для вас зараз важливо бути однією групою; за яких умов вам важливо бути однією групою?»

Результати предтавлено на рис. 3.6.

В цій експериментальній групі незначущі результати отримано лише компонентом «мотиви особи до участі в політичній взаємодії» ($Z = -0,957$, $p = 0,339$).

Уявлення про політику в цій серії поглиблюються після експериментального впливу ($Z = -2,562$, $p = 0,01$). На нашу думку, це можна пояснити тим, що після активізації ідентифікації з групою як психологічного ресурсу соціального капіталу особа вважає, що вона не повинна знати усіх деталей політичних ситуацій. Така роль розподіляється поміж усіма членами колективу, коли кожен учасник компетентний з окремих політичних питань і тільки в групі політична картина світу постає як цілісна одиниця. Тому, на перший погляд, окремо взята особа буде мати обмежений кругозір у політиці, але вона опирається на думку членів колективу і, здається, приймає її як власну, що, в результаті, поглиблює її власні уявлення про політику.

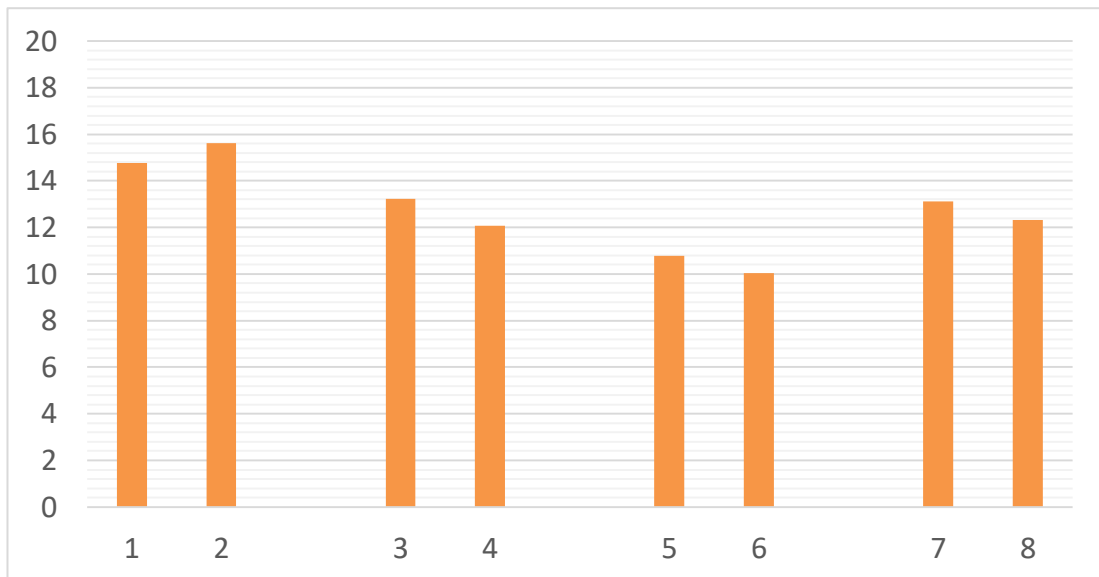

Рис. 3.6. Зміни складових політичної культури до і після активізації ідентифікації з групою на груповому рівні

Примітки: 1 – повнота уявлень про політику до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 2 – після розв’язання; 3 – виразність цінностей до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 4 – після активізації та розв’язання; 5 – докладність мотивів участі в політичній взаємодії до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 6 – після активізації та розв’язання; 7 – складність поведінки до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 8 – після активізації та розв’язання.

Політичні цінності ж молоді спрощуються ($Z = -3,377$, $p = 0,001$). Безпосередній соціальний контакт та використання актуалізованого компоненту соціального капіталу в межах спільноти штовхає молоду особу до утворення прогалини у власних поглядах на життя, у власній ціннісній сфері. Це відбувається для більш кращої ідентифікації з групою.

Таку саму тенденцію демонструє й політична поведінка ($Z = -3,386$, $p = 0,001$). Як і в попередніх випадках, ресурс, отриманий від активізації ідентифікації з групою як психологічного ресурсу соціального капіталу дозволяє особі впевненіше почуватися в політичному середовищі без включення у політичне середовище.

Порівнюючи результати цієї експериментальної та контрольної груп, можна сказати про значущі зміни серед таких показників як «політичні цінності» ($p = 0,031$), «уявлення про політику» ($p = 0,044$) та «політична поведінка» ($p = 0,05$).

Підсумовуючи вплив активізації ідентифікації з групою на складові політичної культури, можна сказати, що вона робить більш простою політичну поведінку, проте має специфічний вплив на різних рівнях: на груповому рівні бажання знайти більше спільних ідентичностей веде до спрощення ціннісних орієнтацій, тоді як на індивідуальному – веде до поглиблення та накопичення нових цінностей. Водночас групове обговорення веде до увиразнення знань про політику, що спричинено, на нашу думку, контактом із багатьма точками зору.

За порівняння груп із різними типами активізації ідентифікації з групою за критерієм Манна-Вітні можна побачити значущі відмінності за компонентом «уявлення про політику» ($p = 0,01$): активізація цього компонента є більш ефективною на груповому рівні, ніж на індивідуальному.

3.2.3. Функціональні зміни структурних компонентів політичної культури під впливом активізації соціальної згуртованості.

Наступний експериментальний вплив ґрунтувався на активізації у випробуваних соціальної згуртованості. Експериментальні групи створено за таким самим принципом, що й у попередній серії. Збережено принцип активізації компонента соціального капіталу через особистісну та групову рефлексію.

Експериментальна група, в якій соціальну згуртованість активізували на індивідуальному рівні, складалася із 62 осіб – 54,6% жіночої і 48,4% осіб чоловічої статі. Середній вік учасників – 20,4 року ($SD = 0,495$).

Випробуваним пропонували така інструкцію: «Дайте відповідь на такі запитання: коли ваша група востаннє проявляла згуртованість; у чому це

проявлялося; яким чином можна було б підвищити згуртованість у вашій групі?» Детальний розподіл даних представлено на рис. 3.7.

Уявлення про політику після активізації соціальної згуртованості впали ($Z = -4,285$, $p = 0,000$). Це говорить про те, що завдяки усвідомленню своєї включеності в групу та можливостей, які надає кооперація, знижує потребу в накопиченні власних знань про політику та гуртуванні навколо спільної ідеї.

Політичні цінності після активізації соціальної згуртованості також зазнали негативних змін якісних змін ($Z = -3,058$, $p = 0,002$). Тобто, можна сказати, що процес гуртування спрощує ціннісні орієнтації на основі установки, що спільнота, в якій відбувається обговорення соціально-політичних ситуацій, є позитивно налаштованою та згуртованою, а це в свою чергу притупляє бажання особи шукати нові погляди на конфліктну ситуацію та штовхає молоду особу до середньогрупового результату.

Мотиви особи до участі в політиці також постають у більш спрощеному та тьмяному світлі ($Z = -2,949$, $p = 0,003$).

Можна говорити про те, що гуртування допомагає спрощує особистісні мотиви участі в політичному житті у зв'язку із тим, що згуртована в спільноті молодь більше покладається на наявні потреби та можливості інших членів групи.

Політична поведінка особи після активізації також показала спрощення ($Z = -3,134$, $p = 0,002$). Процеси зменшення проявів усвідомленої політичної поведінки після активізації компоненту соціального капіталу демонструє важливість цього соціально-психологічного ресурсу при побудові життєтворчості особи. Тобто молода людина, відштовхуючись від усвідомлення, що спільнота, членом якої вона є, згуртована та готова надавати допомогу, буде більше покладати надії на колективну діяльність всієї групи, аніж, витратитиме свої соціально-психологічні ресурси.

Порівнявши результати цієї експериментальної групи та контрольної, можна побачити значущі зміни між показниками «політичні цінності»

($p = 0,032$), «мотиви участі в політичній взаємодії» ($p = 0,022$), політична поведінка» ($p = 0,05$) та уявлення про політику ($p = 0,05$).

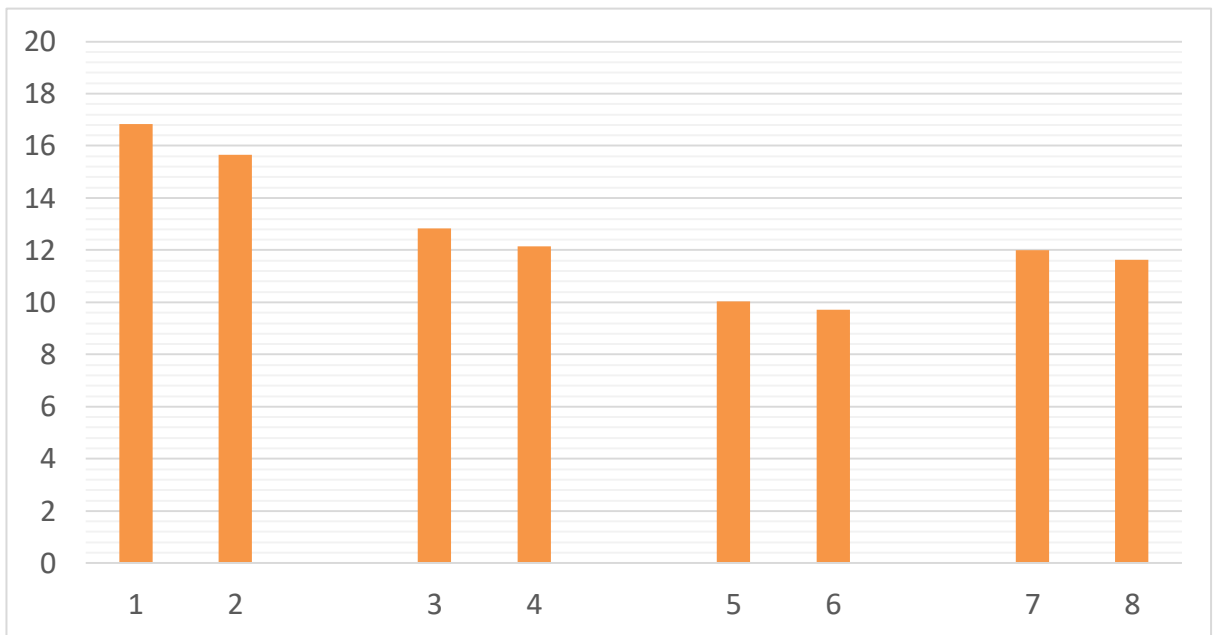

Рис. 3.7. Зміни складових політичної культури до і після активізації соціальної згуртованості на індивідуальному рівні

Примітки: 1 – повнота уявлень про політику до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 2 – після розв’язання; 3 – виразність цінностей до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 4 – після активізації та розв’язання; 5 – докладність мотивів участі в політичній взаємодії до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 6 – після активізації та розв’язання; 7 – складність поведінки до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 8 – після активізації та розв’язання.

Група, де соціальну згуртованість активізували на груповому рівні, складалась із 52 випробуваних, серед яких 67,3% осіб жіночої та 32,7% – чоловічої статі. Середній вік учасників – 20,81 року ($SD = 0,561$).

Випробуваним пропонували таку інструкцію: «Дайте відповідь на такі запитання: коли востаннє ваша група проявляла згуртованість; в чому це

проявлялося; яким чином можна було б покращити згуртованість у вашій групі?» Детальний розподіл даних представлено на рис. 3.8.

У цій групі уявлення про політику поглибилися ($Z = -2,973$, $p = 0,003$). Тобто активізація групування безпосередньо в групі посилює готовність сприймати нову інформацію про політичне життя. Середовище схвалення, яке виникає у згуртованому колективі, формує атмосферу довіри до нових знань, що сприяє поглибленню уявлень окремо взятої особистості про політику

Політичні цінності увиразнилися ($Z = -4,732$, $p = 0,000$). Це можна пояснити тим, що під час активізації на груповому рівні для того, щоб сформувати консолідоване рішення, особа коригує свої установки щодо думок, які панують в групі, таким чином набуваючи нових ідей та ціннісних орієнтацій.

Мотиви до участі в політиці зазнали змін у гірший бік ($Z = -4,014$, $p = 0,000$). Безпосереднє формування згуртованості спотворює усвідомлення власних мотивів особою участі в політичній взаємодії у зв'язку із увиразненням мотивів спільноти.

Таким чином в особи формується установка на можливу зміну поглядів для того, щоб і надалі залишатися членом групи та відчувати єдність з нею. А в подальшій роботі над соціально-політичними ситуаціями така установка, яка розмиває межі ціннісної структури особистості, у результаті дає спрощення політичних цінностей молодій особі.

Політична поведінка не проявила значущих змін ($Z = -0,36$, $p = 0,971$). Очевидно, це можна пояснити тим, що можливе формування групи схвалення в якій психологічний клімат є досить позитивним, проте, продуктивність роботи в такій групі є низькою.

Порівнявши результати цієї експериментальної групи із контрольною, ми побачимо значмі зміни серед показників «політичні цінності» ($p = 0,032$), уявлення про політику» ($p = 0,046$), а також тенденцію до змін мотивів участі в політиці» ($p = 0,057$).

Порівнюючи групи з різними типами активізації соціальної згуртованості за критерієм Манна-Вітні, можемо бачити значущі відмінності в уявленнях про

політику ($p = 0,013$), політичних цінностях ($p = 0,000$), мотивах участі в політичній взаємодії ($p = 0,002$) та політичній поведінці ($p = 0,005$): результати демонструють більшу ефективність активізації на груповому рівні, ніж індивідуальному.

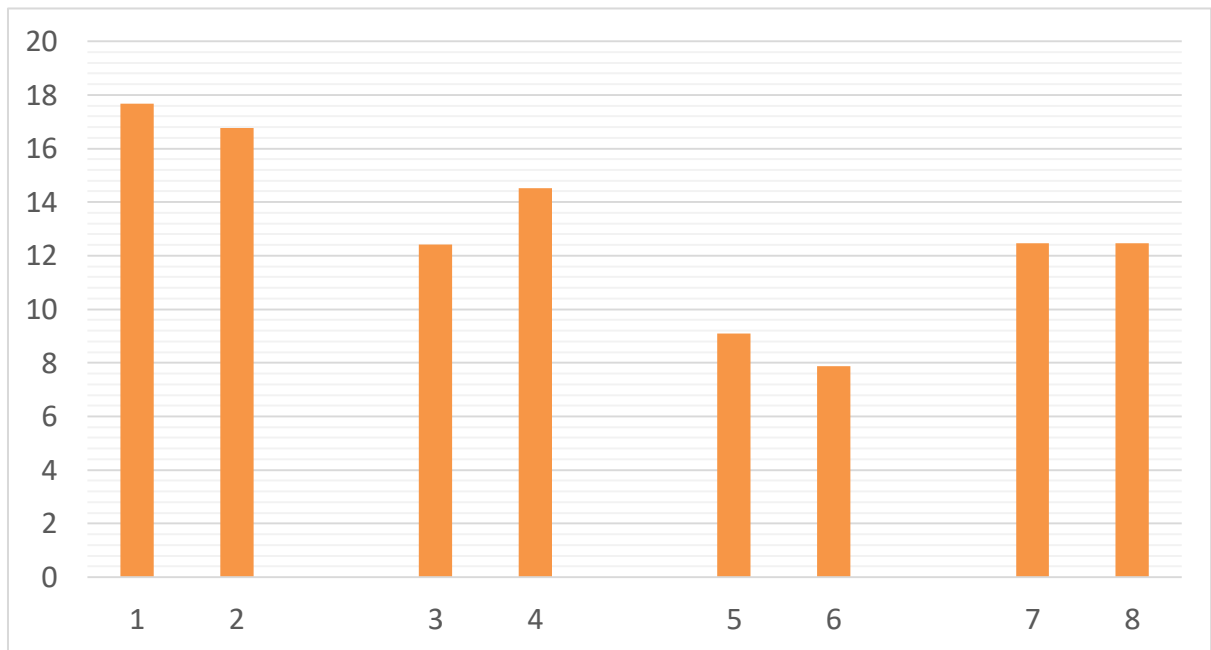

Рис. 3.8. Зміни складових політичної культури до і після активізації соціальної згуртованості на груповому рівні

Примітки: 1 – повнота уявлень про політику до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 2 – після розв’язання; 3 – виразність цінностей до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 4 – після активізації та розв’язання; 5 – докладність мотивів участі в політичній взаємодії до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 6 – після активізації та розв’язання; 7 – складність поведінки до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 8 – після активізації та розв’язання.

Підсумовуючи вплив активізації соціальної згуртованості на компоненти політичної культури, можна сказати, що індивідуальне усвідомлення гуртування в колективі негативно впливає на всі компоненти політичної

культури. Проте формування такої згуртованості в безпосередній груповій взаємодії веде до поглиблення уявлень про політику та увиразнення політичних цінностей. Натомість мотиви участі в політичній взаємодії в процесі гуртування розмиваються. А брак значущих змін в політичній поведінки говорить про неважливість групового гуртування для прояву особою поведінку в політичній сфері.

3.2.4. Функціональні зміни структурних компонентів політичної культури під впливом активізації міжособової довіри.

Наступний експериментальний вплив передбачав на активізацію міжособової довіри в соціальній групі. Експериментальні групи було утворено за таким самим принципом, що і в попередній серії. Збережено принцип активізації компоненту соціального капіталу через особистісну та групову рефлексію.

Група, де активізація міжособової довіри відбувалося на індивідуальному рівні, складалася із 50 випробуваних, з яких 74% осіб жіночої та 26% осіб чоловічої статі. Середній вік учасників – 20,92 року ($SD = 0,724$).

Випробуваним пропонували таку інструкцію: «Дайте відповідь на такі запитання: коли ви востаннє довіряли групі і вона виправдала ваші сподівання; як вона вам допомогла у тій ситуації?» Детальний розподіл даних представлено на рис 3.9.

Значущі зміни показав лише складник «мотиви участі в політиці» ($Z = -4,938$, $p = 0,000$). Характер цих змін говорить про спрощення показників цього маркера. Це відображує те, що активізація довіри на індивідуальному рівні веде до меш усвідомленого підходу особи до формування власних цілей в політичній взаємодії.

Інші компоненти не проявили значущих результатів (уявлення про політику – $Z = -0,759$, $p = 0,448$; політичні цінності – $Z = -1,478$, $p = 0,139$; політична поведінка – $Z = -0,307$, $p = 0,759$).

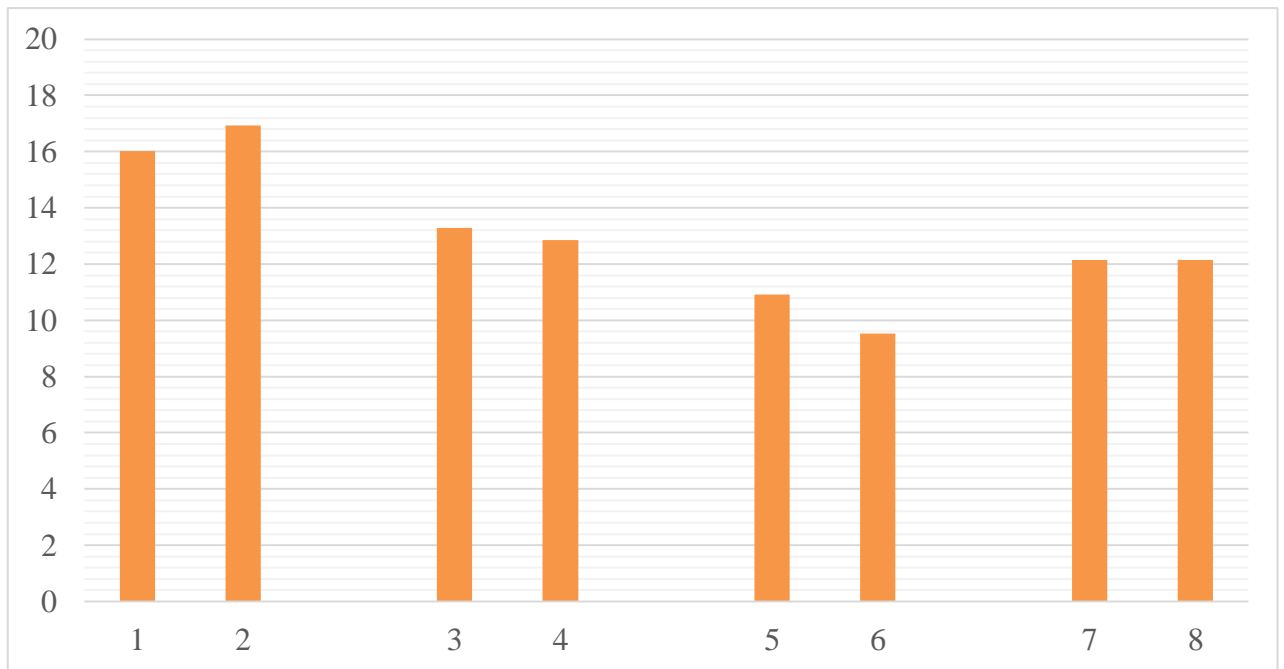

Рис. 3.9. Зміни складових політичної культури до і після активізації міжособової довіри на індивідуальному рівні

Примітки: 1 – повнота уявлень про політику до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 2 – після розв’язання; 3 – виразність цінностей до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 4 – після активізації та розв’язання; 5 – докладність мотивів участі в політичній взаємодії до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 6 – після активізації та розв’язання; 7 – складність поведінки до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 8 – після активізації та розв’язання.

Порівнюючи результати цієї експериментальної групи із контрольною, побачимо значущі зміни в складнику політичної культури «мотиви особи до участі в політиці» ($p = 0,026$).

Група, де активізація міжособової довіри відбувалася на груповому рівні, складалась із 48 осіб, 45,8% з яких – жіночої, а 54,2% чоловічої статі. Середній вік учасників – 20,08 року ($SD = 0,963$).

Випробуваням пропонували таку інструкцію: «Згадайте ситуацію, коли ви востаннє довіряли групі і вона виправдала ваші сподівання; як вона вам

допомогла у тій ситуації?» Детальний розподіл даних представлено на рис. 3.10.

У цій групі знизилась повнота уявлень про політику ($Z = -3,413$, $p = 0,001$). Довіра, таким чином, не сприяє можливості здобування нових знань про політичне середовище: довірчі взаємини формують позитивну атмосферу навколо обговорення соціально-політичної ситуації, що виключає потребу в перевірці та пошуці нової політично значущої інформації.

Політичні цінності не показали значущих змін ($Z = -1,865$, $p = 0,62$).

Мотиви участі в політиці показали нижчі результати, аніж до експерименту ($Z = -4,009$, $p = 0,000$). Тут також можна говорити про створення груп схвалення, які розмивають мотивацію та знижують продуктивність та ефективність роботи групи під час розв'язання соціально-політичних ситуацій.

Політична поведінка проявила протилежні результати: активність особи в політиці після експериментального впливу підвищилась ($Z = -2,112$, $p = 0,035$). Отже, довірчі взаємини, активізаують психологічні ресурси особи до більш активного включення в політичну взаємодію, адже в групі ця молода особа отримує постійне схвалення.

Порівнявши зміни між цією експериментальною та контрольною групами, можна говорити про значущі зміни в складнику «мотиви особи до політичної участі» ($p = 0,023$), а також тенденцію до зміни в показнику «уявлення про політику» ($p = 0,057$). Решту компонентів не показали значущих змін.

Порівняння груп із різними рівнями активізації міжособової довіри за критерієм Манна-Вітні показує значущі відмінності мотивів участі в політичній взаємодії ($p = 0,027$). Результати, отже, демонструють вищу ефективність активізації міжособової довіри на груповому рівні, ніж на індивідуальному для підвищення політичної культури молоді.

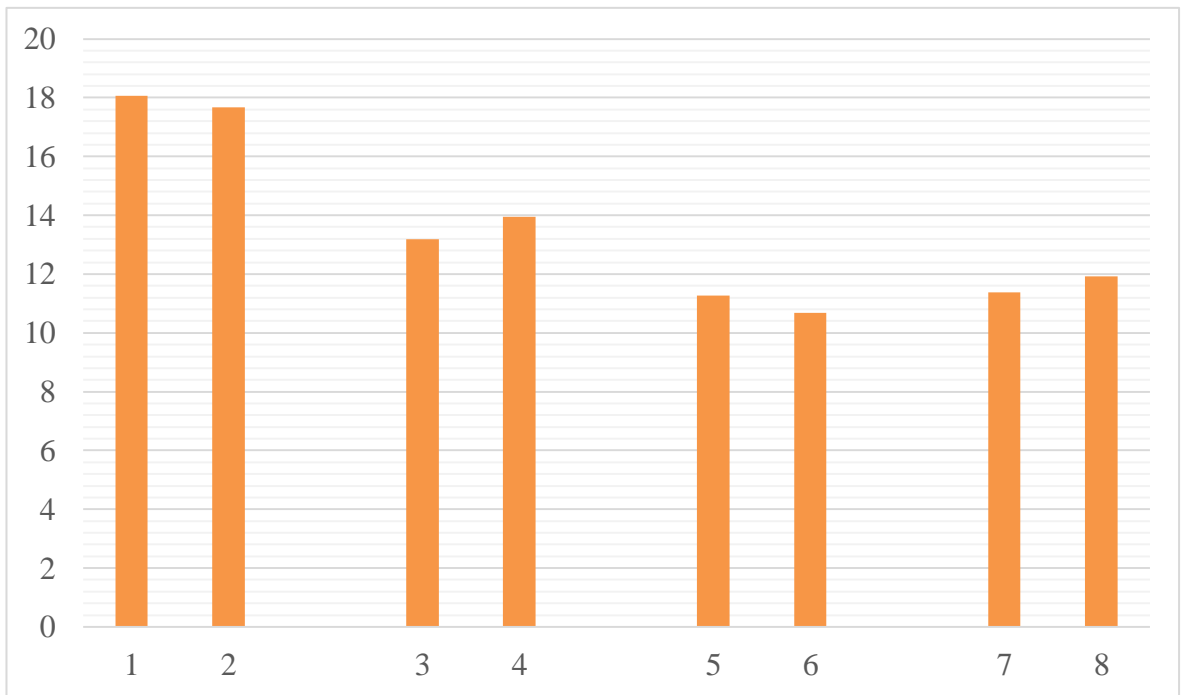

Рис. 3.10. Зміни складових політичної культури до і після активізації міжособової довіри на груповому рівні

Примітки: 1 – повнота уявлень про політику до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 2 – після розв’язання; 3 – виразність цінностей до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 4 – після активізації та розв’язання; 5 – докладність мотивів участі в політичній взаємодії до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 6 – після активізації та розв’язання; 7 – складність поведінки до активізації психологічної ресурсності та розв’язання соціально-політичних ситуацій; 8 – після активізації та розв’язання.

Підсумовуючи наслідки впливу активізації міжособової довіри на політичну культуру можна сказати, що на індивідуальному рівні вона ускладнює формування мотивів участі в політичній взаємодії, а на груповому – ще й збіднює уявлення про політику. Проте розширює спектр проявів політичної поведінки, що пояснюється формуванням групи схвалення із високоякісною психологічною атмосферою, хоч і з низькою продуктивністю.

Висновки до розділу 3

Розроблено та реалізовано процедуру експерименту з модифікації політичної культури під впливом активізації психологічних ресурсів соціального капіталу. Експеримент побудовано на основі активізації чотирьох компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу (ефективна соціальна взаємодія, ідентифікація з групою, соціальна згуртованість, міжособова довіра в межах соціальної групи). Кожний компонент досліджено в окремій серії. Кожна з цих серій складалася з чотирьох етапів: попереднього тестування, активізації компонентів соціального капіталу на груповому або індивідуальному рівні, оцінка ситуацій прояву політичної культури, підсумкового тестування.

Активізація ефективної соціальної взаємодії як на індивідуальному рівні, так і груповому поглиблює уявлення про політику і звужує спектр стилів поведінки, які молодь використовує для взаємодії в політичному середовищі. На груповому рівні накопичуються нові політичні цінності. Використання актуалізованих ресурсів соціальної взаємодії поглиблює уявлення про політику, але спрощує поведінкові стратегії, бо ресурси, які молодь використовує в політичній взаємодії, дають змогу обмінюватися інформацією через спілкування з іншими. Водночас, така комунікація виходить на передній план, зменшуючи кількість активних політичних дій.

Активізація ідентифікації з групою спрощує політичну поведінку як на індивідуальному рівні так і груповому. Серед інших складових різні рівні активізації мають свою специфіку: на груповому бажання знайти більше спільних ідентичностей веде до спрощення ціннісних орієнтацій для переймання їх від інших, натомість на індивідуальному – обговорення спільної ідентичності веде до поглиблення й накопичення нових цінностей. Групове обговорення розширює уявлення про політику, причиною чого є отримання знань із декількох джерел, що сприяє створенню більш точної картини події

Активізація соціальної згуртованості на індивідуальному рівні негативно впливає на уявлення про політику, політичні цінності, мотиви участі в

політичній взаємодії, політичну поведінку. Під час групової взаємодії відбувається розширення уявлень про політику та увиразнюються політичні цінності. Натомість падає докладність мотивів участі в політичній взаємодії. Брак значущих змін у політичній поведінці говорить про неважливість групової згуртованості для проявляння особою такої поведінки. Цю обставину спричиняє первісна спрямованість згуртованої молоді на тривале єднання для політичної взаємодії, через що активне включення відіграє в ній невелику роль.

Активізація міжособової довіри на індивідуальному рівні послаблює усвідомлення мотивів участі в політичній взаємодії, а на груповому, поряд із розмиванням мотивів, спрощує уявлення особи про політику, проте розширює спектр стилів поведінки в політиці, що можна пояснити перебуванням у групі схвалення з комфортною психологічною атмосферою, високою активністю, але низькою продуктивністю.

Основні здобутки розділу висвітлено в 1 фаховій статті [168], яка надрукована у журналі, який входить до наукометричних баз.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне та емпіричне розв'язання наукової проблеми – природи соціального капіталу як психологічного ресурсу, що впливає на процес становлення політичної культури молоді. Отримані результати дають змогу зробити такі висновки.

1. Визначено, що соціальний капітал як психологічний ресурс – це накопичені можливості середовища міжособової взаємодії, використовуючи які людина може досягнути власних цілей і/або сприяти досягненню намірів групи, до якої належить. Виділено компоненти соціального капіталу як психологічного ресурсу: ефективність соціальної взаємодії, ідентифікація з групою, соціальна згуртованість, міжособова довіра, готовність до взаємодопомоги. У межах цих компонентів соціальний капітал молоді характеризують: легкість установаження контактів, низька довіра у взаєминах, більша ідентифікація з близьким оточенням, ніж із соціальними інститутами. Психологічними джерелами утворення соціального капіталу як психологічного ресурсу є: особистісні риси, професійні та емоційні ресурси соціального середовища, інституційні контакти.

2. Політична культура молоді – сукупність психологічних конструктів, які специфікують життєтворення молодих осіб у політичному середовищі та поширюються в межах спільноти через соціальні контакти. Виділено складові політичної культури молоді, які є потенційно чутливими на вплив соціального капіталу: уявлення про політику, політичні цінності, мотиви участі в політичній взаємодії, політичні символи, політична поведінка. З'ясовано, що молодь досить добре обізнана про політичне середовище, свої права та обов'язки, її політичним цінностям властивий невеликий зсув до жорстких ідеалів, толерантність і довіра до політичних інститутів є зниженими, політичній поведінці бракує досвіду. Виявлено психологічні джерела становлення політичної культури: компетентність особи в політиці, статус взаємодії з політичним середовищем, громадянська активність.

3. Виявлено значущі зв'язки між компонентами соціального капіталу як психологічного ресурсу і складовими політичної культури: ефективна соціальна взаємодія поглиблює уявлення про політику та виконує функцію політичної комунікації; ідентифікація з групою спрощує політичні цінності, виконує функцію соціалізації; соціальна згуртованість урізноманітнює політичні цінності та політичну поведінку, виконує функцію творення інтересів; міжособова довіра звужує мотиви участі в політичній взаємодії, виконує функцію накопичення інтересів

4. Доведено можливості активізації компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу зміни складових політичної культури: активізація ефективної соціальної взаємодії на індивідуальному і груповому рівнях розширює уявлення про політику, звужує спектр політичної поведінки, водночас на груповому – увиразнює політичні цінності; активізація ідентифікації з групою на індивідуальному та груповому рівнях звужує спектр політичної поведінки, на індивідуальному – увиразнює політичні цінності, а на груповому – спрощує їх та поглиблює уявлення про політику; активізація соціальної згуртованості на індивідуальному та груповому рівнях розмиває мотиви участі в політичній взаємодії натомість на індивідуальному – збіднює уявлення про політику та звужує політичні цінності, тоді як на груповому спостерігається збагачення уявлень про політику та уточнення політичних цінностей; активізація міжособової довіри на індивідуальному і груповому рівнях розмиває мотиви участі в політичній взаємодії, тільки на груповому – звужує уявлення про політику, але розширює спектр політичної поведінки.

5. Узагальнено відмінності між індивідуальним і груповим варіантами активізації психологічної ресурсності соціального капіталу в процесі становлення політичної культури молоді: активізація на груповому рівні поглиблює уявлення про політику та увиразнює політичні цінності, але послаблює особистісну мотивацію політичної поведінки; на індивідуальному рівні простежуються позитивні зміни в уявленнях про політику в межах соціальної взаємодії та політичних цінностей – в ідентифікації з групою.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні стратегій формування соціального капіталу як психологічного ресурсу єднання особи і спільноти, особливостей приймання політичного рішення особою або спільнотою на основі психологічної ресурсності соціального капіталу, моделювання процесів розвитку молодіжного середовища в контексті взаємодії соціального капіталу і політичної культури молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Almond G. Comparative political systems / G. Almond // *The Journal of Politics*. – 1956. – Vol. 18. – No 3. – P. 391 – 409
2. Welch S. *The Concept of Political Culture* / Stephen Welch., 1993. – 208 с. – (Palgrave Macmillan UK).
3. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. / И.Г. Гердер. – М.: Наука. – 1977. – 703с.
4. Липинський В.К. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму [Електронний ресурс] / Вячеслав Казимирович Липинський // Інститут східноєвропейських досліджень НАН України. – 1995. – Режим доступу до ресурсу: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf>.
5. Almond G.A. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations* / G.A. Almond, S. Verba. – Princeton NJ: Princeton University Press. – 1963. – 576с.
6. Caramani D. *Comparative Politics* / Daniele Caramani. – Zurich, University of Zurich, 2017. – 648 с.
7. Gilroy P. *Against Race Imagining Political Culture beyond the Color Line* / Paul Gilroy. – Belknap Press, 2002. – 416 с.
8. Рукавишников В., Халман Л., Эстер П. Политические культуры и социальные изменения. Международные сравнения. / В. Рукавишников, Л. Халман, П. Эстер – М.: Совпадение, 1998. – 368 с.
9. Гаджиев К. С. *Политическая наука* / Камалудин Серажудинович Гаджиев – М.: Сорос: Междунар. отношения, 1994. – 334 с.
10. Rogowski R. *Rational Legitimacy: A Theory of Political Support* / Ronald Rogowski. – Princeton University Press – 326 с.
11. Verba S. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics* / S. Verba, K. Schlozman, H. Brady. – Harvard University Press, 1995. – 640 с.
12. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидация демократии [Електронний ресурс] / Филипп Шмиттер // Электронная

библиотека "Гражданское общество в России". – 1996. – Режим доступу до ресурсу: https://www.civisbook.ru/files/File/Shmitter_1996_5.pdf.

13. Патнэм Р. Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь / Р. Патнэм // Мировая экономика и международные отношения, 1995. – № 4. – С. 77-86.

14. Eckstein H.A. A Culturalist Theory of Political Change / H.A. Eckstein // American Political Science Review. – 1988. – Вып. 82. – N 3. – С. 789 – 804.

15. Eckstein H. Division and Cohesion in Democracy: A Study of Norway / Harry Eckstein. – Princeton University Press, 2015. – 318 с.

16. Eckstein H.A. Unfinished Business: Reflection on the Scope of Comparative Politics / H.A. Eckstein // Comparative Political Studies, 1998. – Вып. 31(4). – С. 505-534.

17. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократические режимы / А. Лейпхарт.– ПОЛИС. – 1992. – № 1-2. – С. 217-225.

18. Vanhanen T. Strategies of Democratization / Tatu Vanhanen. – Taylor & Francis, 2013. – 245 с.

19. Consociational Democracy, Class Conflict, and the New Corporatism [Электронный ресурс]. – 1974. – Режим доступу до ресурсу: https://www.researchgate.net/publication/255822316_Consociational_democracy_class_conflict_and_the_new_corporatism.

20. Артемов, Г.П. Политическая социология / Г.П. Артемов. – М.: Логос, 2002.

21. Андрущенко Т. Глобалізація та перспективи людського розвитку: політико-психологічний вимір / Т. Андрущенко // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 73. – С. 147-149.

22. Бабкіна О.В. Політична соціалізація як засіб формування політичної культури студентства / О.В. Бабкіна // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – К.: вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вып. 1. – С. 4-10.

23. Белавіна Т.І. Деякі аспекти становлення молодіжної політичної субкультури в Україні / Т.І. Белавіна // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. – К., 2001. – Вип. 3. – С. 156-160
24. Білик М. Особливості формування політичної культури сучасної молоді / М. Білик // Соціальна психологія. – 2004. – № 4 (6). – С.96-105
25. Кияшко Л.О. Соціально-психологічні детермінанти протестного потенціалу молоді / Л.О. Кияшко // Проблеми політ. психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Зб. наук. пр. / Ін-т соц. та політ. психології АПН України. – К.: Міленіум, 2008. – Вип.7. – С. 221–227.
26. Остапенко М. А. Політична культура сучасної студентської молоді в Україні / М. А. Остапенко. – Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.03 - К., 2000. - 19 с
27. Соціальне наочання: механізми розвитку політичних ставлень молоді : [наук.-метод. посіб.] / [І. В. Жадан, І. А. Дідук, С. І. Позняк та ін.]; за ред. І. В. Жадан ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 352 с.
28. Хорошенюк А.П. Політична культура в системі освіти молоді / А. Хорошенюк // Шлях освіти. – 2002. – №3. – С. 34–36
29. Дроздов О. Ю. Геополітична свідомість як психологічний феномен / Олександр Дроздов // Соціальна психологія, 2010 – Вип. 5 – С. 26-37.
30. Дроздов О. Ю. Психологічна модель масової геополітичної свідомості / Олександр Дроздов // Теорія і практика сучасної психології, 2016. – Вип. 1. – С. 85-90.
31. Траверсе Т. М. Психологія політичного мислення: монографія / Т. М. Траверсе. – К.: Парлам. вид-во, 2015. – 416 с.
32. Рябов С. Г. Політичні уявлення як складова змісту сучасної політичної культури. Соціальні уявлення молоді: особливості та шляхи формування: колективна монографія / [за ред. ІВ Жадан].– К.: Педагогічна думка, 2007. – С. 183-202.

33. Delli Carpini M., Keeter S. What Americans Know About Politics and Why It Matters. / M. Delli Carpini, S. Keeter – New Haven, CT: Yale Univ. Press, 1996. – 397 с.
34. Popkin S. Knowledge, trust, and international reasoning / S. Popkin, M. Dimock // Elements of Reason: Cognition, Choice, and the Bounds of Rationality / S. Popkin, M. Dimock., 2000. – (New York: Cambridge Univ. Press.). – С. 214 – 238.
35. Яницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система / М. С. Яницкий – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. – 204 с.
36. Боришевський М. Й. Ціннісні орієнтації в особистісному становленні сучасної молоді / М. Й. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології : Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; За ред. С. Д. Максименка. – К., 2003. – Т. V. Ч 5. – С. 34–42
37. Инглхарт Р. Культура и демократия / Рональд Инглхарт // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу. Под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона / Рональд Инглхарт, 2002. – (Московская школа политических исследований). – С. 106–129.
38. Жабінець Н. В. Політичні цінності та їх втілення у процесі демократизації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03 / Жабінець, Наталія Валеріївна; наук. кер. В. П. Горбатенко ; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2006. – 20 с.
39. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // Полис, 1997. – № 4. – С. 6 -23.
40. Скнар О.М. Політична картина світу молоді: визначення, складові, функції / О.М.Скнар / Психологія і суспільство, 2012. – №3. – С.101-107.
41. Clark P., Wilson J. Incentive Systems: A Theory of Organizations./ P. Clark, J. Wilson J. //Administrative Science Quarterly. – 1961. – Вип 6, №2. – С. 129-166.

42. Васютинський В.О. Інтеракційна психологія влади / Вадим Васютинський. – К.: Київ, славіст. ун-т, 2005. – 207с.
43. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т.1: Гештальт и действительность : пер. с нем. / Освальд Шпенглер ; Пер., вступ.ст., коммент. Карен Араевич Свасьян . – Москва : Мысль, 1993 . – 667 с.
44. Dittmer L. Political Culture and Political Symbolism: Toward a Theoretical Synthesis. / Lowell Dittmer // World Politics, 1977 – Вип. 29. – С. 552-583.
45. Wasby S. L. Political science: the discipline and its dimensions / Stephen L. Wasby, William C. Baum – Scribner, 1970. – 586 с.
46. Murray E. Politics as Symbolic Action / Edelman Murray., 1971. – Academic Press – 198 с.
47. Поцелуев С. П. Символическая политика: констелляция понятий для подхода к проблеме / С. П. Поцелуев // Полис, 1999. – № 5. – С.65-75
48. Северинюк В. М. Політична поведінка як феномен суспільного життя: теоретико-методологічні проблеми : автореферат дис. ... докт. політ. наук : 23.00.01 / В. М. Северинюк ; керівник роботи В. П. Горбатенко ; Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - Київ, 2010. – 32 с.
49. Barber B. Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age / Benjamin R. Barber – University of California Press, 2004. – 356 с.
50. Verba S. Small groups and political behavior: A study of leadership / Sidney Verba. – Princeton University Press, 2015. – 273 с.
51. Кияшко Л.О. Динаміка когнітивної складової психологічної готовності студентської молоді до політичної участі / Л.О. Кияшко // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2013. – Вип 32(35). – с207-217
52. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. - 2002. - № 5. - С. 60-75.

53. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // *Общественные науки и современность*. - 2001. - № 3. - С. 122-139.
54. Putnam R. *Making Democracy Work. Civic Tradition in Modern Italy.* / Robert Putnam – Princeton University Press, 1993. – 45 с.
55. Putnam R. *Bowling Alone The Collapse and Revival of American Community* / Robert Putnam. – Simon & Schuster, 2001. – 544 с.
56. Fukuyama F. *The Great Disruption. Human nature and the reconstitution of social order.* / Francis Fukuyama. – Free Press, 2000. – 368 с.
57. Fukuyama F. *Social Capital and Global Economy* / Francis Fukuyama // *Foreign Affairs*. – Вып. 75, 1995. – С.89-103.
58. Blokland T. *Networked urbanism: social capital in the city.* / Talja Blokland, Mike Savage. – Routledge, 2016. – 256 с.
59. Portes A. *Diversity, social capital, and cohesion.* / Alejandro Portes, Erik Vickstrom // *Annual review of sociology*, 2011. – Вып. 37. – С. 461-479.
60. Portes A. *Social capital: Its origins and applications in modern sociology* / Alejandro Portes // *Annual review of sociology* – Вып. 24 (1), 1998. – С. 1-24.
61. Portes A. *Downsides of social capital* / Portes Alejandro // *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2014. – Вып 111(52). – С. 18407-18408.
62. Gargiulo M. *Trapped in your own net? Network cohesion, structural holes, and the adaptation of social capital* / Martin Gargiulo, Mario Benassi // *Organization science*, 2000. – Вып. 11(2). – С. 183-196.
63. Найдьонова Л. А. Соціальний та рефлексивний капітал територіальних спільнот як чинник суспільних перетворень / Л. А. Найдьонова // *Наук. зап. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / За ред. С. Д. Максименка. – К. : Главник, 2005. – Том 3. Вып. 26. – С.195–202.
64. Багнюк А.Л. Соціальний капітал і квантифікація суспільних процесів у сучасному соціумі [Електронний ресурс] / А.Л. Багнюк. – Режим доступу: www.filosof.com.ua/Jomel/M_71/Bahnuk.pdf.
65. Бова А. Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного / А. Бова // *Економічний часопис ХХІ*. - 2003. - № 5.

66. Вінков В.Ю. Соціально-психологічні особливості набуття молоддю соціального капіталу / В.Ю. Вінков // Вісник ОНУ. Сер.: Психологія. Т. 18, Вип. 24 – 2013, С 62 – 69
67. Гугнін Е. Феномен соціального капіталу / Е. Гугнін, В. Чепак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 49-56.
68. Демків О. Соціальний капітал: теоретичні засади дослідження та операціональні параметри / О. Демків // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 99-111.
69. Лесечко М.Д. Соціальний капітал: теорія і практика : [монографія] / М.Д. Лесечко, О.Г. Сидорчук – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 220 с.
70. Hanifan L. J. The Rural School Community Centre / L. J. Hanifan // Annals of the American Academy of Political and Social Sciences, Вип. 67. – 1916. – С. 130-38
71. Borgatti S.P. Network Measures of Social Capital / S.P. Borgatti, C. Jones, M.G. Everett // Connections, 1998. – Вип. 21(2). – С. 27–36.
72. Lin N. Building a Network Theory of Social Capital / Nan Lin // Connections. – 1999. – Вип. 22(1). – С. 28–51.
73. Полищук Л. И. Экономическое значение социального капитала / Л. И. Полищук, Р. Ш. Меняшев. // Вопросы экономики. – 2011. – №12. – С. 46-65.
74. Becker G. Human capital revisited / Gary S Becker // Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education (3rd Edition). – The University of Chicago Press. – 1994. – С. 15-28.
75. Gabbay S.M. CSC: The Structure of Advantage and Disadvantage / S.M.Gabbay, R.Th.A.J. Leenders // Corporate Social Capital and Liability. – 1999. – С 1 -14
76. Woolcock A. Social networks and team performance / A. Woolcock // Human realtions. – 1996. – Вип. 2. – С. 369-378.
77. Penning J.M. Human capital, social capital and firm dissolution / J.M. Penning, K. Lee, A. van, Witteloostuijn // Academy of Management Journal. –1998. – Вип. 41. – С. 425-440

78. Araujo L., Easton G. A Relation Resource Perspective on Social Capital / L. Araujo, G. Easton // *Corporate Social Capital and Liability* – Kluwer Academic Publishers. – 1999. С 68 -87
79. Lin N. A Theory of Social Structure and Action (Structural Analysis in the Social Sciences) / Nan Lin. – Cambridge University Press, 2002. – 294 с.
80. Schiff, M. Social capital labor mobility and welfare / M. Schiff // *Ration. Soc.* – 1995. – Вип. 4. – С.161.
81. Burt, P. Structural Holes: The social structure of competition / P. Burt. – Cambridge, MA, 1992. – С. 9 -16
82. Фукуяма Ф. Доверие: Социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – М.: АСТ, 2004. – 736 с.
83. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский. – М., 1916. – 2-е изд. ; М., 1918. – 3-е доп. изд. ; М., 1919. – переизд. – М. : Экономика, 1989. - 496 с.
84. Степаненко В. Соціальний капітал у соціологічній перспективі: теоретико-методичні аспекти дослідження / В. Степаненко // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* – 2001. – № 2. – С. 24-41.
85. Багнюк А. Л. Соціальний капітал і квантифікація суспільних процесів у сучасному соціумі [Електронний ресурс] / А. Л. Багнюк. – Режим доступу : www.filosof.com.ua/Jomel/M_71/Bahnuk.pdf.
86. Захарченко О. В. Соціальний капітал як чинник взаємодії громадянського суспільства та місцевого самоврядування / О. В. Захарченко // *Наукові записки НаУКМА.* – 2005. – Т. 45 : Політичні науки. – С. 32-38.
87. Колодій А. Сутність громадянського суспільства і механізми його впливу на політику. Доповідь на заключній регіональній конференції проекту «Чемпіони громадянського суспільства». Львів, 8 лютого 2003 р.
88. Бова А. Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного / А. Бова // *Економічний часопис ХХІ.* – 2003. – № 5.
89. Єлагін В. П. Про сутність поняття «соціальний капітал» та його роль у процесі розбудови соціальної держави / В. П. Єлагін // *Актуальні*

проблеми державного управління. – 2011. – № 1.

90. Тихонова Н. Е. Социальный капитал как фактор неравенства. / Наталья Евгеньевна Тихонова // *Общественные науки и современность*. – 2004. – Вып. 4. – С. 24-35.

91. Guagnano G., Santarelli E., Santini I., Can Social Capital Affect Subjective Poverty in Europe? An Empirical Analysis Based on a Generalized Ordered Logit Model / Giuseppina Guagnano, Elisabetta Santarelli, Isabella Santini // *Social Indicators Research*. – Вып.128 (2). – С. 881 - 907

92. Шихирев П.Н. Природа социального капитала: социально-психологический подход / П.Н. Шихирев // *Общественные науки и современность* – 2003. – № 2. – С. 17-32

93. Cook K. Networks, norms, and trust: The social psychology of social capital. / Karen Cook // *Social Psychology Quarterly*. – 2005. – Вып. 68(1) – С. 4-14.

94. Perkins D. D. Community psychology perspectives on social capital theory and community development practice. / Douglas D. Perkins, Joseph Hughey, Paul W. Speer // *Community Development*. – 2002. – Вып. 33(1) – С. 33-52.

95. Luthans Fred, Luthans Kyle W., Luthans Brett C. Positive psychological capital: Beyond human and social capital. / Fred Luthans, Kyle W.Luthans, Brett C. Luthans // *Business horizons*. – 2004. – Вып. 47(1). – С. 45-50.

96. Macerinskiene I. Social capital and its impact on economic development / I. Macerinskiene // *Perspectives of economics of Kaliningrad region and EU development: International scientific conference. Collected articles. Kaliningrad: Изд-во ЧП Мишуткина И.В.* – 2003. – С. 61-68.

97. Maderinskiene I., Vasiliauskaite J. The impact of social capital for development / I. Maderinskiene, J. Vasiliauskaite // *New trends of the development of industry. Vrnо; Vrnо university of technology*. – 2003. – С. 1-8.

98. Татарко А.Н. Социальный капитал: теория и психологические исследования: монография / А.Н. Татарко, Н.М. Лебедева. – М. : РУДН, 2009. – 233 с.

99. Радаев В. В. Экономическая социология / В. В. Радаев. - М., 2005

100. Ніздрань О. А. Методичні засади соціально-психологічного дослідження психологічного здоров'я і соціального капіталу осіб із низьким економічним статусом [Текст] / О. А. Ніздрань // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2015. – № 3-4 (48-49). – С. 49–53.
101. Cote J. E. Arrested adulthood: The changing nature of maturity and identity / J. E. Cote, 2000. – NYU Press. – 244 с.
102. Oh H., Kilduff M., Brass D.J. Communal social capital, linking social capital, and economic outcomes / H. Oh, M. Kilduff, D.J. Brass // Annual meeting of the Academy of Management. Chicago, 1999.
103. Bandura A. Self-efficacy mechanism in human agency. / A. Bandura // American Psychologist, – 1982. – Вип. 37, С. 122–147.
104. Scheier M.F., Carver C.S. Effects of optimism on psychology and physical well-being: Theoretical overview and empirical update. / M.F. Scheier, C.S. Carver // Cognitive Therapy and Research – 1992, Вип 16. – С. 201–228.
105. Постылякова Ю. В. Ресурсы совладания со стрессом в разных видах профессиональной деятельности / Ю. В. Постылякова. // Психологический журнал. – 2005. – Вип. 26. – С. 35–43.
106. Дружилов С. А. Индивидуальный ресурс человека как основа становления профессионализма / С. А. Дружилов. – Воронеж: ООО "Издательство "Научная книга", 2010. – 260 с.
107. Бодров В.А. Проблема преодоления стресса. Часть 2. Процессы и ресурсы преодоления стресса. / В.А. Бодров // Психологический журнал. – 2006. – Вип. 2. – С. 113 – 122.
108. Муздыбаев К. Стратегия совладания с жизненными трудностями. Теоретический анализ / К. Муздыбаев // Журнал социологии и социальной антропологии.– 1998. – Вип. 2. – С. 100 -109.
109. Водопьянова Н.Е. Психодиагностика стресса. /Н.Е. Водопьянова/ СПб.: Питер, 2009. – 336 с.
110. Bandura A. Self-efficacy mechanism in human agency. / A. Bandura // American Psychologist. – 1982. – Вип. 37. – С. 122–147.

111. Hobfoll, S.E., Nadler, A., Leiberan, J. Satisfaction with social support during crisis: Intimacy and self esteem as critical determinants / S.E. Hobfoll, A. Nadler, J. Leiberan // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1986. – Вып. 51. – С. 296–304.
112. Bogason P. The Democratic Prospects of Network Governance / Peter Bogason, Juliet A. Musso // *The American Review of Public Administration* – 2016. – Вып. 36(1). – С. 3 - 18.
113. Collins S. Review of Castells, Manuel, *The Rise of Network Society* and Castells, Manuel, *The Power of Identity* and Castells, Manuel, *End of Millennium* [Электронный ресурс] / Samuel Collins // H-USA, H-Net Reviews. – 1999. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=3399>.
114. Kostakis V. *Network Society and Future Scenarios for a Collaborative Economy* / V. Kostakis, M. Bauwens. – Palgrave Macmillan UK, 2014. – 97 с.
115. Granovetter M. The Strenth of Weak Ties / M. Granovetter // *American Journal of Sociology*. – 1973. – Вып. 78(6). – С. 1360–1380
116. Castells M. *Networks of outrage and hope: Social movements in the Internet age* [Электронный ресурс] / Manuel Castells // John Wiley & Sons. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: <https://goo.gl/1NUVGj>.
117. Putnam R. *The Prosperous Community: Social Capital and Public Life* / Robert Putnam // *The American Prospect*. – 1993. – С. 35–42.
118. Hooghe M. Value Congruence and Convergence Within Voluntary Associations: Ethnocentrism in Belgian Organizations / Marc Hooghe // *Political Behavior*. – 2003. – Вып. 25 (2). – С. 151-171.
119. Booth J. Repression, Participation and Democratic Norms in Urban Central America / John Booth, Patricia Richard // *American Journal of Political Science*. – 1996. – Вып. 40. – С. 1205-1232
120. Cohen J. *Secondary Associations and Democratic Governance* / Joshua Cohen, Joel Rogers // *Politics and Society*. – 1992. – Вып. 20(4). – С. 393-472

121. Portes A., Vickstrom E. Diversity, Social Capital, and Cohesion / A. Portes, E. Vickstrom // *Annual Review of Sociology*. – 2011. – Вып. 37. – С. 461–479.
122. Norris P. Introduction: The Growth of Critical Citizens? [Электронный ресурс] / Pippa Norris // Harvard University Press. – 1999. – Режим доступа до ресурсу: https://sites.hks.harvard.edu/fs/pnorris/ Acrobat/Critical_ch1.pdf.
123. Deth J. W. van. The Proof of the Pudding: Social Capital, Democracy, and Citizenship : modified paper prepared for delivery at the EURESCO Conference “Social Capital: Interdisciplinary Perspectives” [Электронный ресурс] / Jan W. van Deth (Exeter, United Kingdom, 15–20 September 2001). – Режим доступа: http://static.ow.ly/docs/vandeth_53f.pdf.
124. Stolle D. Are All Associations Alike? Membership Diversity, Associational Type, and the Creation of Social Capital. / Dietlind Stolle, Thomas Rochon // *American Political Science Review*. – 1998. – Вып. 90(2). – С. 389-397
125. Diamond L. Developing Democracy: Toward Consolidation / Larry Diamond. – Baltimore: The John Hopkins University Press, 1999. – 367 с.
126. Newton K. Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy / Kenneth Newton // *International Political Science Review*. – 2001. – Вып. 22 (2). – P. 201–214.
127. Рубинштейн, С. Л. Человек и мир./ С.Л. Рубинштейн, – Спб.: Мастера психологии, 1997. – 224 с.
128. Смирнов С.Д. Психология образа: проблемы активности психологического отражения / С.Д. Смирнов, – М. : Изд-во МГУ, 1985. – 232 с.
129. Кули Ч. Социальная самость / Ч. Кули // *Американская социологическая мысль: Тексты* – М.: МГУ, 1994. – С. 320-321
130. Мид Дж. От жеста к символу / Дж. Мид // *Американская социологическая мысль: Тексты*. – М.: МГУ, 1994. – С. 216-220
131. Штомпка П. Социология социальных изменений / Петр Штомпка. – Москва: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

132. Блозва П. І. Психологічний ресурс соціального капіталу в становленні громадянської компетентності особистості: теоретичний аналіз / П. І. Блозва // Проблеми політичної психології : зб. статей / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології. – К.: Міленіум. – 2015. – Вип. 2. – С. 48-60.

133. Блозва П. І. Соціальний капітал як психологічний ресурс: теоретичне означення поняття. / П. І. Блозва // Проблеми політичної психології : зб. статей / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2016. – Вип. 3 (17) – С. 59 – 72

134. Блозва П. І. Психологічний зміст соціального капіталу: джерела становлення. / П. І. Блозва // Історична психологія та мультикультурність. Збірка статей II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки» – 5 лютого - 5 березня 2015 р. / за наук. ред. Яремчук О. В. – Одеса. Одеський національний університет, 2015. – С. 160 - 168

135. Blozva P. I. Social capital as a psychological resource in closed and open societies / P. I. Blozva // Proceedings of the IV International Scientific and practical seminar «Psychology of Political and Economic Self-Constitution» (May 20th, 2016, Kyiv). – Kyiv, 2016. – С. 6-10;

136. Блозва П. І. Соціальний капітал у відкритих і закритих системах організацій / П. І. Блозва // Матеріали III Всеукраїнського науково-практичного семінару «Психолого-економічні вектори розвитку особистості і суспільства» (27 жовтня 2016 року, м. Запоріжжя). – Запоріжжя: ЗНУ. – 2016. – С. 53 – 55;

137. Блозва П. І. Дослідження онлайн відеоігор як джерела соціального капіталу / П. І. Блозва – Психологічна освіта в Україні: традиції, сучасність та перспективи, 21-22 квітня 2017 року : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю з нагоди святкування 50-річчя від початку фахової підготовки психологів у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та Дня психолога / За ред. І. В. Данильченка. – К. :Логос, 2017. – С. 23-26.

138. 11.Блозва П. І. Відеогра як інструмент дослідження міжособистісної взаємодії / П. І. Блозва. – Психологія очима молоді : Матеріали І науково-практичної конференції студентів та молодих вчених з міжнародною участю. Львів, 12-13 травня 2017 року – Львів: Український католицький університет, 2017. – С. 15-16.

139. Семків І.І. Соціальний капітал як чинник громадянської активності студентської молоді: психологічна модель : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.11 / Семків Ірина Ігорівна. – Львів : нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. – 268 с.

140. Петрова Е.А., Смыслов Д.А. Социальная психология личности. Учеб-метод. пособие для студентов / Е.А. Петрова, Д.А. Смыслов – Москва, Изд-во РИЦ АИМ, 2008. – 204 с

141. Татарко А.Н. Социальный капитал: теория и психологические исследования: монография / А.Н. Татарко, Н.М. Лебедева. - М. : РУДН, 2009. - 233 с

142. Реан А. А. Практическая психодиагностика личности: Учеб. пособ./ А.А. Реан – СПб; Изд-во СПб ун-та, 2001. 224 с.

143. Татарко А.Н., Лебедева Н.М. Методы этнической и кросс-культурной психологии: учеб.-метод. пособие / А.Н. Татарко, Н.М. Лебедева – Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2011 – 163 с.

144. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов – М., Изд-во Института Психотерапии. 2002. – 490 с.

145. Собчик Л. Н. Диагностика межличностных отношений. Модифицированный вариант интерперсональной диагностики Т. Лири. Методическое руководство / Л.Н. Собчик – М.: Московский кадровый центр при Главном управлении по труду и социальным вопросам Мосгорисполкома, 1990. – 26 с.

146. ISSP Research Group. International Social Survey Programme: Citizenship II - ISSP 2014 [Електронний ресурс] / ISSP Research Group // GESIS

- Data Archive, Cologne. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: doi:10.4232/1.12590.
147. Скнар О.М. Особливості політичної ідентичності старшокласників: досвід дослідження / О.М. Скнар // Соціальна психологія. – 2004. – Вип. 5(7). – С.90–94.
148. Хофстеде Г. Модуль исследования ценностей – 1994 / Г. Хофстеде // Методы этнической и кросс-культурной психологии: учеб.-метод. пособие / А. Н. Татарко, Н. М. Лебедева. – Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. – С. 63–65.
149. Данилова Е. Н., Ядов В. А. Нестабильная социальная идентичность как норма современных обществ / Е. Н. Данилова, В. А. Ядов // Социологические исследования. – 2004 – Вип. 10. – С. 27-30.
150. Биербраур Г. Методика исследования политических установок / Г. Биербраур // Социальный капитал: теория и психологические исследования: монография / А. Н. Татарко, Н. М. Лебедева. – М.: РУДН. – 2009. – С. 242-243.
151. Мильман В.Э. Метод изучения мотивационной сферы личности / В.Э. Мильман // Практикум по психодиагностике. Психодиагностика мотивации и саморегуляции – М. – 1990. – С. 23-43.
152. Циганенко Г.В. Питальник вимірювання рівня політико-ідеологічного самовизначення // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. К.С.Костюка / Під ред. С.Д. Максименка. – Т. V. – Ч. 5. – Київ. – 2003. – С. 294-298
153. Айзенк Г., Вильсон Г. Как измерить личность / Г. Айзенк, Г. Вильсон. – М.: Когито-Центр. – 2000. – 129с.
154. Williams K. Social Networks and Social Capital: Rethinking Theory in Community Informatics [Електронний ресурс] / К. Williams, J. Durrance // The Journal of Community Informatics. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ci-journal.net/index.php/ciej/article/view/465/430>.
155. Hansen W. Disaggregating and explaining corporate political activity: Domestic and foreign corporations in national politics. / Wendy Hansen, Mitchell Neil // American Political Science Review. – 2000. – Вип. 94(4). – С. 891-903.

156. Соціальне наочання: механізми розвитку політичних ставлень молоді : [наук.-метод. посіб.] / [І. В. Жадан, І. А. Дідук, С. І. Позняк та ін.] ; за ред. І. В. Жадан ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 352 с.
157. Олсон М. Логика коллективных действий: Общественные блага и теория групп: пер. с англ. / М. Олсон. – М.: Фонд Экономической Инициативы, 1995. – 165 с.
158. Wasby S. L. Political science: the discipline and its dimensions / Stephen L. Wasby, William C. Baum – Scribner, 1970. – 586 p.
159. Дюркгейм Э . Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана.– М. : Канон, 1995.– 352 с..
160. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Роберт Мертон – М.: АСТ, Хранитель, 2006 – 880 с.
161. Almond G. Comparative political systems / G. Almond // The Journal of Politics. – 1956. – Вып. 18(3). – С. 391 – 409
162. Easton D. A System Analysis of Political Life / D. Easton – New York: John Wiley and Sons, Inc, 1965. – 532 с.
163. Parsons T. The Concept of Society: The Components and Their Interrelations. / T. Parsons – Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1966. – 120 с.
164. Turner M. Twenty-five years of groupthink theory and research: Lessons from the evaluation of a theory / Marlene Turner, Anthony Pratkanis // Organizational behavior and human decision processes. – 1998. – Вып. 73(2-3). – С. 105-115.
165. Блозва П. І. Соціальний капітал як психологічний ресурс становлення політичної культури: модель емпіричного дослідження. / П. І. Блозва // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – Вып. 37(40) – 2016. – С. 114 – 125

166. Блозва П. І. Чинники становлення соціального капіталу як психологічного ресурсу особистості / П. І. Блозва // Психологія і особистість. – 2016. – №2 (10). – С. 65–78.

167. Блозва П. І. Структурні компоненти політичної культури: психологічні чинники становлення / П. І. Блозва // Проблеми політичної психології : зб. статей / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2017. – Вип. 4 (18) – С. 253-267

168. Блозва П. І. Активізація соціальної взаємодії як чинник підвищення рівня прояву структурних компонентів політичної культури молоді особи / П. І. Блозва // Психологічні перспективи. – Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, Ін-т соц. та політ. психол. НАПН України. – Луцьк: Вид-во СНУ. – 2017. – Вип. 29 – С. 21-35

ДОДАТКИ

Додаток А

Апостеріорні множинні порівняння складових політичної культури

Таблиця А.1

Множинні порівняння уявлень про політику

		(J) уявл_про_пол	Середня різниця(I-J)	Стандартна помилка	Значущість	95% довірчий інтервал	
						Нижня границя	Верхня границя
	(I) уявл_про_пол	прояви суб'єктності	,08377903*	,02406915	,017	,0095515	,1580065
Тамхейн	уявлення про громадянські обов'язки	уявлення про демократію	-,06227253	,03223690	,425	-,1528455	,0283004
		заціквленість у політ.житті	2,36282539*	,02341964	,000	2,2968316	2,4288192
		прояви суб'єктності	1,58345573*	,02569061	,000	1,5111870	1,6557245
		ставлення до політиків	1,49967670*	,02775757	,000	1,4216533	1,5777001
	уявлення про демократію	уявлення про громадянські обов'язки	,06227253	,03223690	,425	-,0283004	,1528455
		заціквленість у політ.житті	2,42509792*	,02326182	,000	2,3595494	2,4906465
		прояви суб'єктності	1,64572827*	,02554683	,000	1,5738654	1,7175912
		ставлення до політиків	1,56194924*	,02762455	,000	1,4843009	1,6395976
	заціквленість у політ.житті	уявлення про громадянські обов'язки	-2,36282539*	,02341964	,000	-2,4288192	-2,2968316
		уявлення про демократію	-2,42509792*	,02326182	,000	-2,4906465	-2,3595494

		прояви суб'єктності	-,77936966*	,01272407	,000	-,8151798	-,7435595	
		ставлення до політиків	-,86314868*	,01650384	,000	-,9096279	-,8166694	
	прояви суб'єктності	уявлення про громадянські обов'язки	-1,58345573*	,02569061	,000	-1,6557245	-1,5111870	
		уявлення про демократію	-1,64572827*	,02554683	,000	-1,7175912	-1,5738654	
		заціквленість у політ.житті	,77936966*	,01272407	,000	,7435595	,8151798	
		ставлення до політиків	-,08377903*	,01959350	,000	-,1388452	-,0287128	
		уявлення про громадянські обов'язки	-1,49967670*	,02775757	,000	-1,5777001	-1,4216533	
	ставлення до політиків	уявлення про демократію	-1,56194924*	,02762455	,000	-1,6395976	-1,4843009	
		заціквленість у політ.житті	,86314868*	,01650384	,000	,8166694	,9096279	
		прояви суб'єктності	,08377903*	,01959350	,000	,0287128	,1388452	
	*. Середня різниця значима на рівні 0.05.							

Таблиця А.2

Множинні порівняння політичних цінностей

	(I) політ_цін	(J) політ_цін	Середня різниця(I-J)	Стандартна помилка	Значущість	95% довірчий інтервал	
						Нижня границя	Верхня границя
Тамхейн	толерантність	довіра до соціальних інститутів	-1,68114911*	,02496942	,000	-1,7546005	-1,6076977
		дистанція влади	,38264352*	,01301136	,000	,3442718	,4210152
		індивідуалізм	,38264352*	,01302010	,000	,3442468	,4210403
		прагматична автономність	-,61667176*	,01841237	,000	-,6707878	-,5625557
		домінантна автоматизація	-2,01430864*	,03286518	,000	-2,1110839	-1,9175334
	довіра до соціальних інститутів	толерантність	1,68114911*	,02496942	,000	1,6076977	1,7546005
		дистанція влади	2,06379263*	,02156039	,000	2,0001902	2,1273951
		індивідуалізм	2,06379263*	,02156566	,000	2,0001751	2,1274102
		прагматична автономність	1,06447736*	,02519067	,000	,9903819	1,1385728
		домінантна автоматизація	-,33315953*	,03709009	,000	-,4422175	-,2241016
	дистанція влади	толерантність	-,38264352*	,01301136	,000	-,4210152	-,3442718
		довіра до соціальних інститутів	-2,06379263*	,02156039	,000	-2,1273951	-2,0001902
		індивідуалізм	,00000000	,00330171	1,000	-,0097041	,0097041
		прагматична автономність	-,99931527*	,01343107	,000	-1,0389259	-,9597047
		домінантна автоматизація	-2,39695216*	,03035619	,000	-2,4865097	-2,3073946
	індивідуалізм	толерантність	-,38264352*	,01302010	,000	-,4210403	-,3442468

		довіра до соціальних інститутів	-2,06379263*	,02156566	,000	-2,1274102	-2,0001751
		дистанція влади	,00000000	,00330171	1,000	-,0097041	,0097041
		прагматична автономність	-,99931527*	,01343953	,000	-1,0389501	-,9596804
		домінантна автоматизація	-2,39695216*	,03035994	,000	-2,4865205	-2,3073839
	прагматична автономність	толерантність	,61667176*	,01841237	,000	,5625557	,6707878
		довіра до соціальних інститутів	-1,06447736*	,02519067	,000	-1,1385728	-,9903819
		дистанція влади	,99931527*	,01343107	,000	,9597047	1,0389259
		індивідуалізм	,99931527*	,01343953	,000	,9596804	1,0389501
		домінантна автоматизація	-1,39763688*	,03303359	,000	-1,4948991	-1,3003746
	домінантна автоматизація	толерантність	2,01430864*	,03286518	,000	1,9175334	2,1110839
		довіра до соціальних інститутів	,33315953*	,03709009	,000	,2241016	,4422175
		дистанція влади	2,39695216*	,03035619	,000	2,3073946	2,4865097
		індивідуалізм	2,39695216*	,03035994	,000	2,3073839	2,4865205
		прагматична автономність	1,39763688*	,03303359	,000	1,3003746	1,4948991

*. Середня різницязначима на рівні 0.05.

Таблиця А.3

Множинні порівняння політичних символів

	(I) політ_сим	(J) політ_сим	Середня різниця(I-J)	Стандартна помилка	Значущість	99% довірчий інтервал	
						Нижня границя	Верхня границя
Тамхейн	расизм	соціалізм	-2,74522275*	,01404763	,000	-2,7945862	-2,6958593
		лібералізм	-,81879957*	,01011366	,000	-,8543158	-,7832833
		рекаційність	-,36630278*	,01048117	,000	-,4031054	-,3295002
		схильність виправдовувати політичний авторитаризм	,57085016*	,00856858	,000	,5406997	,6010006
		політинча ідентифікація	-,23661957*	,01513810	,000	-,2898358	-,1834034
		культурна ідентифікація	-,04575517*	,01114839	,001	-,0848990	-,0066113
		соціалізм	расизм	2,74522275*	,01404763	,000	2,6958593
	лібералізм	1,92642318*	,01339774	,000	1,8793115	1,9735349	
	рекаційність	2,37891997*	,01367729	,000	2,3308411	2,4269989	
	схильність виправдовувати політичний авторитаризм	3,31607291*	,01227330	,000	3,2728238	3,3593221	
	політинча ідентифікація	2,50860318*	,01750358	,000	2,4471421	2,5700643	
	культурна ідентифікація	2,69946759*	,01419507	,000	2,6495918	2,7493434	
	лібералізм	расизм	,81879957*	,01011366	,000	,7832833	,8543158
		соціалізм	-1,92642318*	,01339774	,000	-1,9735349	-1,8793115
		рекаційність	,45249679*	,00959263	,000	,4188145	,4861791
		схильність виправдовувати політичний авторитаризм	1,38964973*	,00745547	,000	1,3634348	1,4158646

		політинча ідентифікація	,58218001*	,01453704	,000	,5310402	,6333198
		культурна ідентифікація	,77304441*	,01031747	,000	,7368101	,8092788
	рекаційність	расизм	,36630278*	,01048117	,000	,3295002	,4031054
		соціалізм	-2,37891997*	,01367729	,000	-2,4269989	-2,3308411
		лібералізм	-,45249679*	,00959263	,000	-,4861791	-,4188145
		схильність виправдовувати політичний авторитаризм	,93715293*	,00794688	,000	,9092008	,9651051
		політинча ідентифікація	,12968321*	,01479508	,000	,0776532	,1817132
		культурна ідентифікація	,32054761*	,01067797	,000	,2830525	,3580427
		схильність виправдовувати політичний авторитаризм	расизм	-,57085016*	,00856858	,000	-,6010006
	соціалізм		-3,31607291*	,01227330	,000	-3,3593221	-3,2728238
	лібералізм		-1,38964973*	,00745547	,000	-1,4158646	-1,3634348
	рекаційність		-,93715293*	,00794688	,000	-,9651051	-,9092008
	політинча ідентифікація		-,80746972*	,01350778	,000	-,8550822	-,7598573
	культурна ідентифікація		-,61660532*	,00880821	,000	-,6476032	-,5856075
	політинча ідентифікація	расизм	,23661957*	,01513810	,000	,1834034	,2898358
		соціалізм	-2,50860318*	,01750358	,000	-2,5700643	-2,4471421
		лібералізм	-,58218001*	,01453704	,000	-,6333198	-,5310402
		рекаційність	-,12968321*	,01479508	,000	-,1817132	-,0776532
схильність виправдовувати політичний авторитаризм		,80746972*	,01350778	,000	,7598573	,8550822	
культурна ідентифікація		,19086440*	,01527502	,000	,1371739	,2445549	
культурна ідентифікація		расизм	,04575517*	,01114839	,001	,0066113	,0848990
	соціалізм	-2,69946759*	,01419507	,000	-2,7493434	-2,6495918	
	лібералізм	-,77304441*	,01031747	,000	-,8092788	-,7368101	
	рекаційність	-,32054761*	,01067797	,000	-,3580427	-,2830525	

		схильність виправдовувати політичний авторитаризм	,61660532*	,00880821	,000	,5856075	,6476032
		політинча ідентифікація	-,19086440*	,01527502	,000	-,2445549	-,1371739
*. Середня різниця значима на рівні 0.01.							

Таблиця А.4

Множинні порівняння мотивації участі в політичній взаємодії

	(I) мотив до полт взаєм	(J) мотив до полт взаєм	Середня різниця(I-J)	Стандартна помилка	Значущість	95% довірчий інтервал	
						Нижня границя	Верхня границя
Тамхейн	владне самоствердження	позиційна конкуренція	,90921852*	,03143027	,000	,8105957	1,0078414
		прагматична раціоналізація	,16343999*	,04152215	,003	,0334775	,2934024
		комфорт	-,34185974*	,04900493	,000	-,4952931	-,1884264
		соціальний статус	-,37395925*	,04402788	,000	-,5117707	-,2361478
		загальна активність	-,28889556*	,04535447	,000	-,4308674	-,1469237
		позиційна конкуренція	-2,18811634*	,05145055	,000	-2,3492358	-2,0269969
		соціальна корисність	-,41943355*	,04442463	,000	-,5584890	-,2803781
	позиційна конкуренція	владне самоствердження	-,90921852*	,03143027	,000	-1,0078414	-,8105957
		прагматична раціоналізація	-,74577853*	,03116166	,000	-,8435559	-,6480012
		комфорт	-1,25107826*	,04060103	,000	-1,3785626	-1,1235939
		соціальний статус	-1,28317776*	,03442985	,000	-1,3912418	-1,1751137
		загальна активність	-1,19811407*	,03611077	,000	-1,3114683	-1,0847598
		позиційна конкуренція	-3,09733486*	,04352148	,000	-3,2340082	-2,9606615
		соціальна корисність	-1,32865206*	,03493578	,000	-1,4383084	-1,2189957
	прагматична раціоналізація	владне самоствердження	-,16343999*	,04152215	,003	-,2934024	-,0334775
		позиційна конкуренція	,74577853*	,03116166	,000	,6480012	,8435559
		комфорт	-,50529973*	,04883310	,000	-,6581984	-,3524011
		соціальний статус	-,53739923*	,04383653	,000	-,6746129	-,4001855

	загальна активність	-,45233554*	,04516874	,000	-,5937279	-,3109432	
	позиційна конкуренція	-2,35155633*	,05128691	,000	-2,5121674	-2,1909452	
	соціальна корисність	-,58287353*	,04423500	,000	-,7213368	-,4444103	
комфорт	владне самоствердження	,34185974*	,04900493	,000	,1884264	,4952931	
	позиційна конкуренція	1,25107826*	,04060103	,000	1,1235939	1,3785626	
	прагматична раціоналізація	,50529973*	,04883310	,000	,3524011	,6581984	
	соціальний статус	-,03209951	,05098074	1,000	-,1916888	,1274898	
	загальна активність	,05296419	,05213070	1,000	-,1102138	,2161422	
	позиційна конкуренція	-1,84625660*	,05751297	,000	-2,0262738	-1,6662394	
	соціальна корисність	-,07757381	,05132378	,981	-,2382332	,0830856	
	соціальний статус	владне самоствердження	,37395925*	,04402788	,000	,2361478	,5117707
		позиційна конкуренція	1,28317776*	,03442985	,000	1,1751137	1,3912418
прагматична раціоналізація		,53739923*	,04383653	,000	,4001855	,6746129	
комфорт		,03209951	,05098074	1,000	-,1274898	,1916888	
загальна активність		,08506369	,04748242	,883	-,0635559	,2336833	
позиційна конкуренція		-1,81415710*	,05333584	,000	-1,9811406	-1,6471736	
соціальна корисність		-,04547430	,04659507	1,000	-,1913149	,1003663	
загальна активність	владне самоствердження	,28889556*	,04535447	,000	,1469237	,4308674	
	позиційна конкуренція	1,19811407*	,03611077	,000	1,0847598	1,3114683	
	прагматична раціоналізація	,45233554*	,04516874	,000	,3109432	,5937279	
	комфорт	-,05296419	,05213070	1,000	-,2161422	,1102138	
	соціальний статус	-,08506369	,04748242	,883	-,2336833	,0635559	
	позиційна конкуренція	-1,89922079*	,05443607	,000	-2,0696324	-1,7288092	

		соціальна корисність	-,13053799	,04785054	,168	-,2803088	,0192329
позиційна конкуренція	владне самоствердження	2,18811634*	,05145055	,000	2,0269969	2,3492358	
	позиційна конкуренція	3,09733486*	,04352148	,000	2,9606615	3,2340082	
	прагматична раціоналізація	2,35155633*	,05128691	,000	2,1909452	2,5121674	
	комфорт	1,84625660*	,05751297	,000	1,6662394	2,0262738	
	соціальний статус	1,81415710*	,05333584	,000	1,6471736	1,9811406	
	загальна активність	1,89922079*	,05443607	,000	1,7288092	2,0696324	
	соціальна корисність	1,76868280*	,05366383	,000	1,6006778	1,9366878	
	соціальна корисність	владне самоствердження	,41943355*	,04442463	,000	,2803781	,5584890
позиційна конкуренція		1,32865206*	,03493578	,000	1,2189957	1,4383084	
прагматична раціоналізація		,58287353*	,04423500	,000	,4444103	,7213368	
комфорт		,07757381	,05132378	,981	-,0830856	,2382332	
соціальний статус		,04547430	,04659507	1,000	-,1003663	,1913149	
загальна активність		,13053799	,04785054	,168	-,0192329	,2803088	
позиційна конкуренція		-1,76868280*	,05366383	,000	-1,9366878	-1,6006778	

*. Середня різниця значима на рівні 0.05.

Таблиця А.5

Множинні порівняння політичної поведінки

	(I) політ_пов	(J) політ_пов	Середня різниця(I-J)	Стандартна помилка	Значущість	99% довірчий інтервал	
						Нижня границя	Верхня границя
Тамхейн	громадська активність	громадська включеність	1,39412592*	,04389329	,000	1,2487833	1,5394686
		готовність до демонстрацій	2,03221600*	,04073986	,000	1,8970562	2,1673758
		установка на політичну активність	1,27583223*	,04257441	,000	1,1347621	1,4169024
		політична включеність	-,35244561*	,04890650	,000	-,5141557	-,1907355
	громадська включеність	громадська активність	-1,39412592*	,04389329	,000	-1,5394686	-1,2487833
		готовність до демонстрацій	,63809008*	,02098689	,000	,5686078	,7075723
		установка на політичну активність	-,11829369*	,02435762	,000	-,1988086	-,0377788
		політична включеність	-1,74657153*	,03424266	,000	-1,8598268	-1,6333163
	готовність до демонстрацій	громадська активність	-2,03221600*	,04073986	,000	-2,1673758	-1,8970562
		громадська включеність	-,63809008*	,02098689	,000	-,7075723	-,5686078
		установка на політичну активність	-,75638377*	,01806679	,000	-,8161561	-,6966115
		політична включеність	-2,38466161*	,03009443	,000	-2,4844330	-2,2848903
	установка на політичну активність	громадська активність	-1,27583223*	,04257441	,000	-1,4169024	-1,1347621
		громадська включеність	,11829369*	,02435762	,000	,0377788	,1988086
		готовність до демонстрацій	,75638377*	,01806679	,000	,6966115	,8161561
		політична включеність	-1,62827784*	,03253488	,000	-1,7359577	-1,5205980

	політична включеність	громадська активність	,35244561*	,04890650	,000	,1907355	,5141557
		громадська включеність	1,74657153*	,03424266	,000	1,6333163	1,8598268
		готовність до демонстрацій	2,38466161*	,03009443	,000	2,2848903	2,4844330
		установка на політичну активність	1,62827784*	,03253488	,000	1,5205980	1,7359577

*. Середня різниця значима на рівні 0.01.

Додаток Б

Апостеріорні множинні порівняння компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу

Таблиця Б.1

Множинні порівняння ефективної соціальної взаємодії

			Середня різниця(I-J)	Стандартна помилка	Значущість	95% довірчий інтервал	
	(I) ефект_соц_взаєм	(J) ефект_соц_взаєм				Нижня границя	Верхня границя
Тамхейн	легкість в спілкуванні	навички в спілкуванні	,46878352*	,07446276	,000	,2301905	,7073766
		відчуженість	1,00384332*	,07872989	,000	,7515742	1,2561124
		самоповага	,59002063*	,07344073	,000	,3546989	,8253424
		відкритість у розмові	,67246187*	,06926025	,000	,4504987	,8944250
		агресивність	,93110105*	,08749771	,000	,6506674	1,2115347
		сором'язливість	,80339795*	,07775137	,000	,5542673	1,0525286
		інтроверсія	,71934022*	,07358245	,000	,4835649	,9551155
		конфліктність	,71610723*	,07652599	,000	,4709049	,9613096
	навички в спілкуванні	легкість в спілкуванні	-,46878352*	,07446276	,000	-,7073766	-,2301905
		відчуженість	,53505981*	,07724919	,000	,2875270	,7825926
		самоповага	,12123712	,07185112	,969	-,1089868	,3514611
		відкритість у розмові	,20367836	,06757237	,092	-,0128610	,4202178
		агресивність	,46231754*	,08616782	,000	,1861207	,7385144
		сором'язливість	,33461444*	,07625167	,000	,0902831	,5789458

		інтроверсія	,25055671*	,07199597	,019	,0198688	,4812446
		конфліктність	,24732372*	,07500180	,036	,0070020	,4876454
відчуженість		легкість в спілкуванні	-1,00384332*	,07872989	,000	-1,2561124	-,7515742
		навички в спілкуванні	-,53505981*	,07724919	,000	-,7825926	-,2875270
		самоповага	-,41382269*	,07626451	,000	-,6582081	-,1694373
		відкритість у розмові	-,33138145*	,07224761	,000	-,5629502	-,0998127
		агресивність	-,07274227	,08988095	1,000	-,3607782	,2152937
		сором'язливість	-,20044537	,08042394	,375	-,4581378	,0572471
		інтроверсія	-,28450310*	,07640100	,008	-,5293247	-,0396815
		конфліктність	-,28773609*	,07923991	,011	-,5416375	-,0338347
	самоповага		легкість в спілкуванні	-,59002063*	,07344073	,000	-,8253424
		навички в спілкуванні	-,12123712	,07185112	,969	-,3514611	,1089868
		відчуженість	,41382269*	,07626451	,000	,1694373	,6582081
		відкритість у розмові	,08244124	,06644443	1,000	-,1304754	,2953579
		агресивність	,34108042*	,08528617	,003	,0676900	,6144709
		сором'язливість	,21337732	,07525394	,157	-,0277633	,4545180
		інтроверсія	,12931959	,07093841	,923	-,0979790	,3566182
		конфліктність	,12608660	,07398722	,965	-,1109885	,3631617
відкритість у розмові		легкість в спілкуванні	-,67246187*	,06926025	,000	-,8944250	-,4504987

		навички в спілкуванні	-,20367836	,06757237	,092	-,4202178	,0128610
		відчуженість	,33138145*	,07224761	,000	,0998127	,5629502
		самоповага	-,08244124	,06644443	1,000	-,2953579	,1304754
		агресивність	,25863918	,08171397	,057	-,0034026	,5206810
		сором'язливість	,13093609	,07118003	,916	-,0971991	,3590713
		інтроверсія	,04687835	,06660105	1,000	-,1665412	,2602979
		конфліктність	,04364536	,06983946	1,000	-,1801796	,2674703
	агресивність	легкість в спілкуванні	-,93110105*	,08749771	,000	-1,2115347	-,6506674
		навички в спілкуванні	-,46231754*	,08616782	,000	-,7385144	-,1861207
		відчуженість	,07274227	,08988095	1,000	-,2152937	,3607782
		самоповага	-,34108042*	,08528617	,003	-,6144709	-,0676900
		відкритість у розмові	-,25863918	,08171397	,057	-,5206810	,0034026
		сором'язливість	-,12770310	,08902508	,997	-,4130075	,1576013
		інтроверсія	-,21176083	,08540824	,386	-,4855397	,0620181
		конфліктність	-,21499382	,08795691	,415	-,4968913	,0669037
	сором'язливість	легкість в спілкуванні	-,80339795*	,07775137	,000	-1,0525286	-,5542673
		навички в спілкуванні	-,33461444*	,07625167	,000	-,5789458	-,0902831
		відчуженість	,20044537	,08042394	,375	-,0572471	,4581378
		самоповага	-,21337732	,07525394	,157	-,4545180	,0277633
		відкритість у розмові	-,13093609	,07118003	,916	-,3590713	,0971991

		агресивність	,12770310	,08902508	,997	-,1576013	,4130075
		інтроверсія	-,08405773	,07539226	1,000	-,3256406	,1575252
		конфліктність	-,08729072	,07826776	1,000	-,3380749	,1634934
	інтроверсія	легкість в спілкуванні	-,71934022*	,07358245	,000	-,9551155	-,4835649
		навички в спілкуванні	-,25055671*	,07199597	,019	-,4812446	-,0198688
		відчуженість	,28450310*	,07640100	,008	,0396815	,5293247
		самоповага	-,12931959	,07093841	,923	-,3566182	,0979790
		відкритість у розмові	-,04687835	,06660105	1,000	-,2602979	,1665412
		агресивність	,21176083	,08540824	,386	-,0620181	,4855397
		сором'язливість	,08405773	,07539226	1,000	-,1575252	,3256406
		конфліктність	-,00323299	,07412790	1,000	-,2407582	,2342922
		конфліктність	легкість в спілкуванні	-,71610723*	,07652599	,000	-,9613096
	навички в спілкуванні		-,24732372*	,07500180	,036	-,4876454	-,0070020
	відчуженість		,28773609*	,07923991	,011	,0338347	,5416375
	самоповага		-,12608660	,07398722	,965	-,3631617	,1109885
	відкритість у розмові		-,04364536	,06983946	1,000	-,2674703	,1801796
	агресивність		,21499382	,08795691	,415	-,0669037	,4968913
	сором'язливість		,08729072	,07826776	1,000	-,1634934	,3380749
	інтроверсія		,00323299	,07412790	1,000	-,2342922	,2407582

*. Середня різниця значима на рівні 0.05.

Таблиця Б.2

Множинні порівняння ідентифікації з групою

	(I) ідентиф_з_групою	(J) ідентиф_з_групою	Середня різниця(I-J)	Стандартна помилка	Значущість	99% довірчий інтервал	
						Нижня границя	Верхня границя
Тамхейн	відчуття належності до етногрупи	емоційний ресурс	-1,74584304*	,04167511	,000	-1,8836824	-1,6080037
		ресурс дозвілля	-2,04776460*	,04217959	,000	-2,1872802	-1,9082490
		горизонтальний індивідуалізм	-1,39001743*	,04883884	,000	-1,5516718	-1,2283631
		взаємопізнання	-,27364403*	,03381392	,000	-,3854015	-,1618866
	емоційний ресурс	відчуття належності до етногрупи	1,74584304*	,04167511	,000	1,6080037	1,8836824
		ресурс дозвілля	-,30192156*	,04973980	,000	-,4663093	-,1375338
		горизонтальний індивідуалізм	,35582561*	,05549922	,000	,1723648	,5392864
		взаємопізнання	1,47219900*	,04287553	,000	1,3304271	1,6139709
	ресурс дозвілля	відчуття належності до етногрупи	2,04776460*	,04217959	,000	1,9082490	2,1872802
		емоційний ресурс	,30192156*	,04973980	,000	,1375338	,4663093
		горизонтальний індивідуалізм	,65774717*	,05587903	,000	,4730367	,8424577
		взаємопізнання	1,77412057*	,04336605	,000	1,6307199	1,9175213
	горизонтальний індивідуалізм	відчуття належності до етногрупи	1,39001743*	,04883884	,000	1,2283631	1,5516718
		емоційний ресурс	-,35582561*	,05549922	,000	-,5392864	-,1723648
		ресурс дозвілля	-,65774717*	,05587903	,000	-,8424577	-,4730367

		взаємопізнання	1,11637339*	,04986712	,000	,9513689	1,2813779
	взаємопізнання	відчуття належності до етногрупи	,27364403*	,03381392	,000	,1618866	,3854015
		емоційний ресурс	-1,47219900*	,04287553	,000	-1,6139709	-1,3304271
		ресурс дозвілля	-1,77412057*	,04336605	,000	-1,9175213	-1,6307199
		горизонтальний індивідуалізм	-1,11637339*	,04986712	,000	-1,2813779	-,9513689

*. Середня різниця значима на рівні 0.01.

Множинні порівняння соціальної згуртованості

	(I) соц згуртов	(J) соц згуртов	Середня різниця(I-J)	Стандартна помилка	Значущість	99% довірчий інтервал	
						Нижня границя	Верхня границя
Тамхейн	психологічна атмосфера	ресурс соціальних інститутів	1,28257219*	,05334379	,000	1,1055174	1,4596270
		міжнародний ресурс	1,33642249*	,05327135	,000	1,1595996	1,5132454
		вертикальний колективізм	,47320545*	,05653251	,000	,2858883	,6605226
		продуктивні вміння	-,96317866*	,06063096	,000	-1,1638066	-,7625507
	ресурс соціальних інститутів	психологічна атмосфера	-1,28257219*	,05334379	,000	-1,4596270	-1,1055174
		міжнародний ресурс	,05385030*	,01200683	,000	,0141678	,0935328
		вертикальний колективізм	-,80936674*	,02241099	,000	-,8836062	-,7351273
		продуктивні вміння	-2,24575085*	,03134391	,000	-2,3496950	-2,1418067
	міжнародний ресурс	психологічна атмосфера	-1,33642249*	,05327135	,000	-1,5132454	-1,1595996
		ресурс соціальних інститутів	-,05385030*	,01200683	,000	-,0935328	-,0141678
		вертикальний колективізм	-,86321703*	,02223801	,000	-,9368967	-,7895374
		продуктивні вміння	-2,29960115*	,03122047	,000	-2,4031483	-2,1960540

	вертикальний колективізм	психологічна атмосфера	-,47320545*	,05653251	,000	-,6605226	-,2858883
		ресурс соціальних інститутів	,80936674*	,02241099	,000	,7351273	,8836062
		міжнародний ресурс	,86321703*	,02223801	,000	,7895374	,9368967
		продуктивні вміння	-1,43638412*	,03650762	,000	-1,5571146	-1,3156536
	продуктивні вміння	психологічна атмосфера	,96317866*	,06063096	,000	,7625507	1,1638066
		ресурс соціальних інститутів	2,24575085*	,03134391	,000	2,1418067	2,3496950
		міжнародний ресурс	2,29960115*	,03122047	,000	2,1960540	2,4031483
		вертикальний колективізм	1,43638412*	,03650762	,000	1,3156536	1,5571146

*. Середня різниця значима на рівні 0.01.

Таблиця Б.4

Множинні порівняння готовності до взаємодопомоги

Множественные сравнения

Зависимая переменная: Zscore(готовність до взаємодопомоги)

	(I) готов до взаємодоп	(J) готов до взаємодоп	Середня різниця(I-J)	Стандартна помилка	Значущість	95% довірчий інтервал	
						Нижня границя	Верхня границя
Тамхейн	владно-лідуючий стиль поведінки	недовірливо-скептичний стиль поведінки	,01838857	,06012921	1,000	-,1505601	,1873373
		співробітно-конвенційний стиль поведінки	,11548022	,05531485	,316	-,0399928	,2709533
		відповідально-великодушний стиль поведінки	,12430673	,06704512	,485	-,0640695	,3126829
		соціальна активність	-1,54978865*	,06524066	,000	-1,7330903	-1,3664870
	недовірливо-скептичний стиль поведінки	владно-лідуючий стиль поведінки	-,01838857	,06012921	1,000	-,1873373	,1505601
		співробітно-конвенційний стиль поведінки	,09709165	,05105103	,448	-,0463647	,2405480
		відповідально-великодушний стиль поведінки	,10591816	,06357298	,636	-,0727268	,2845631
		соціальна активність	-1,56817722*	,06166700	,000	-1,7414545	-1,3948999
	співробітно-конвенційний стиль поведінки	владно-лідуючий стиль поведінки	-,11548022	,05531485	,316	-,2709533	,0399928

		недовірливо-скептичний стиль поведінки	-,09709165	,05105103	,448	-,2405480	,0463647
		відповідально-великодушний стиль поведінки	,00882651	,05904011	1,000	-,1571530	,1748060
		соціальна активність	-1,66526887*	,05698272	,000	-1,8254452	-1,5050926
	відповідально-великодушний стиль поведінки	владно-лідуючий стиль поведінки	-,12430673	,06704512	,485	-,3126829	,0640695
		недовірливо-скептичний стиль поведінки	-,10591816	,06357298	,636	-,2845631	,0727268
		співробітно-конвенційний стиль поведінки	-,00882651	,05904011	1,000	-,1748060	,1571530
		соціальна активність	-1,67409538*	,06842766	,000	-1,8663517	-1,4818390
	соціальна активність	владно-лідуючий стиль поведінки	1,54978865*	,06524066	,000	1,3664870	1,7330903
		недовірливо-скептичний стиль поведінки	1,56817722*	,06166700	,000	1,3948999	1,7414545
		співробітно-конвенційний стиль поведінки	1,66526887*	,05698272	,000	1,5050926	1,8254452
		відповідально-великодушний стиль поведінки	1,67409538*	,06842766	,000	1,4818390	1,8663517

*. Середня різниця значима на рівні 0.05.

Додаток В

Ситуації для вирішення у груповому форматі експерименту

Ситуація 1

У зв'язку зі скороченням бюджетних надходжень, уряд урізає кількість державних місць у навчальних закладах і переводить певну кількість студентів із недостатнім рівнем успішності на платну форму навчання. Таким чином частина з Вас буде переведена на платну форму, а частина залишиться на державній. Активісти багатьох університетів нашої країни закликають до загальнонаціонального страйку та організовують мітинги у своїх містах та вишах, закликаючи відмінити постанову уряду та закликають піти у відставку прем'єр-міністра та міністра освіти. При цьому ректор Вашого вишу випустив розпорядження, згідно якого всі декани повинні присікати будь які намагання чи виступи проти міністерства чи уряду, також зобов'язав їх формувати списки студентів-мітингарів для подальшого їх виключення.

Опишіть Ваші дії в цій ситуації, керуючись (але не обмежуючись) поданими нижче уточнюючими запитаннями.

- Яке Ваше бачення вирішення ситуації стипендіального забезпечення в умовах кризи в державі?
 - Які мотиви участі студентів, які залишаться без стипендії?
 - Які мотиви участі студентів, які збережуть стипендію?
 - Ваші активні дії в межах вишу та поза ним в цій кризовій ситуації?

Ситуація 2

У Вашому виші існує велика громада іноземних студентів із сусідньої країни, в якій почастишали напади на наших громадян. Ці напади масово висвітлюють як вітчизняні так і зарубіжні ЗМІ, вони вказують на явний расистський та шовіністичний характер злочинів. У світлі таких подій Ви дізнаєтесь, що частина ваших знайомих студентів мають намір здійснити візит до студентів-іноземців і, за їх словами, «навчити хороших манер».

Опишіть Ваші дії в цій ситуації, керуючись (але не обмежуючись) поданими нижче уточнюючими запитаннями.

- Чи повідомите Ви ректорат / правоохоронні органи про такий намір ваших знайомих?
- Яке Ваше ставлення до подій у сусідній країні й до студентів-іноземці загалом?
- Яка роль ЗМІ в цій ситуації і як, на Вашу думку, вони повинні описувати такі події?
- Яку, на Ваш погляд, стратегію вирішення такої ситуації повинна обрати влада нашої країни / які б дії влади Ви підтримали / не підтримали?

Ситуація 3

Ви дізнаєтеся, що одним із викладачів Вашого університету запросив виступити із відкритою лекцією про певні історичні події професора, думка якого про ці події наповнена неправдивою інформацією, теоріями змови та відвертими маніпуляціями фактами.

Опишіть Ваші дії в цій ситуації, керуючись (але не обмежуючись) поданими нижче уточнюючими запитаннями.

- Чи потрібно дозволити виступ такого професора у стінах вишу? За яких умов Ви б погодились із проведенням такої лекції?
- Яким буде Ваше ставлення до викладача вишу, який запросив такого професора?
- Які будуть Ваші дії, якщо така лекція все ж відбудеться?
- Яке Ваше ставлення до ревізії історичних подій нашої держави? Яким чином доцільно її проводити?
- Яку стратегію Ви бачите у боротьбі із викривленням історії нашої держави?

Ситуація 4

Відомий політик нашої країни, який називає себе патріотом країни, націоналістом і постулює ідеї побудови нової держави на основі верховенства української нації, обмеження потоку мігрантів, введення графі «національність» в паспорт, виявився втягнутий в корупційний скандал. Він заявляє, що будь які натяки на його корупційність є діями його ворогів та політичних опонентів, а всіх, хто поділяє такі думки називає зрадниками ідеї української нації. Наближаються вибори і цей політик приїжджає у Ваше місто для передвиборної агітації. Серед Ваших знайомих є багато його прихильників, які всіляко запрошують Вас до лав цієї політичної сили.

Опишіть Ваші дії в цій ситуації, керуючись (але не обмежуючись) поданими нижче уточнюючими запитаннями.

- Яке Ваше ставлення до політиків які постулюють такі гасла?
- Чи підтримуєте Ви політика, який робить багато корисного для громади, проте помічений у невеликих «сірих» схемах?
- Чи повинні ЗМІ розслідувати подібні речі, особливо, серед політиків, які роблять багато корисного для держави?
- Які Ваші дії стосовно Ваших друзів, які активно прагнуть включити Вас у роботу цієї політичної сили?
- Чи Візьмете участь у політичних заходах цього політика у Вашому місті?